

A valóság irodalmi motívumai

(Tanulmányok a szlovákiai magyar irodalomról I.)

Literárne motívy skutočnosti

(Štúdie o maďarskej literatúre na Slovensku I.)

Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Univerzita J. Selyeho Pedagogická fakulta

Alabán Ferenc

A valóság irodalmi motívumai

(Tanulmányok a szlovákiai magyar irodalomról I.)

Literárne motívy skutočnosti

(Štúdie o maďarskej literatúre na Slovensku I.)

Komárom–Komárno, 2017

© Prof. PhDr. Alabán Ferenc, CSc. / Prof. PhDr. František Alabán, CSc.
2017

Szakmai lektorok / Recenzenti:
Doc. PaedDr. Peter Andruška, PhD.
Dr. Zimányi Árpád, CSc.

Nyelvi lektorok / Jazyková korektúra:
Dr. Varga Gyula, CSc.
Doc. PaedDr. Patrik Šenkár, PhD.

A kiadvány az Emberi Erőforrások Minisztériuma és
a Pro Selye Univerzitas n. o. támogatásával készült.

ISBN 978-80-8122-207-8

Tartalomjegyzék

Bevezetés	7
A valóság megtalálása és irodalmi hatása	
Nájdenie skutočnosti a jej literárny vplyv	9
Európaiság és irodalmi integráció (Kisebbségi magyar irodalmak kontextusairól)	11
A valóság tükörcserepei a szlovákiai magyar lírában	27
A szlovákiai magyar irodalom fél évszázada (Válaszok az Irodalmi Szemle anketjének kérdéseire)	38
A valóság generációs emlékezete (Jegyzetek kisebbségi irodalmunk értelmezéséről)	53
A költői önmegvalósítás határain (Reflexiók a szlovákiai magyar líra megújulásról - kitekintéssel)	61
Neoavantgard a szlovákiai magyar lírában (Kisebbségi nosztalgiák figyelmébe)	66
A valóság keresésétől az esztétikum megtalálásáig (Tözsér Árpád tanulmányairól és esszéiről)	77
A lényeg és a jelenségek kontextusa Fábry Zoltán műveiben (Értékprioritások a stószai író kritikusi szemléletében)	95
Határon túli magyar irodalmak kaleidoszkópja	109
Kisebbségi magyar irodalmak jelene és perspektívája (A Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégén című kötet kapcsán)	125
Kisebbségi magyar motívumok szlovák közvetítésben	
Maďarské menšinové motívy v slovenskom kontexte	143
Literárna hodnota a svojráznosť v menšinových literatúrach	145
Pramene a cesty (Vývinová problematika maďarskej literatúry na Slovensku v druhej polovici päťdesiatych a na začiatku šesťdesiatych rokov)	170
Meniaci sa básnický svet (Lyrické zážitky Árpáda Tözséra a Lászlóa Cseleányiho)	184

Motivácie a umelecký preklad (K otázkam problematiky slovenského prekladu maďarských básní)	196
Kritika – teória – komparatistika (Charakteristika vývinu maďarskej literárnej vedy na Slovensku po roku 1945)	205

Bevezetés

Régióink integrációjának, illetve az egész közép-európai térség regionalizációjának egyik fontos hatóereje a kultúra és az irodalom, amely a nemzeti, továbbá a nemzetiségi/kisebbségi identitás determináns eleme, valamint a rendszeres együttműködés területe. A kultúra sokrétű lehetőségeivel – kisebbségi közegben – elsősorban az irodalom rendelkezik a legintenzívebb kisugárzó szereppel és funkcióval, amely a művészi, nyelvi értékközvetítés területén elősegíti az önismeret és a változó önazonosság tisztázását, tekintettel az irodalmi kommunikáció összetevőire. Mostani kötetünk tanulmányaiban így nem csupán a sokszor öncélú szövegvizsgálatra és annak tanulságaira figyelünk, hanem az irodalom – valóság által motivált – művészi eredményeire, továbbá a szerzői identitás jegyeinek és a kulturális kontextus sajátosságainak meghatározó komponenseire.

Azok a tanulmányok kerültek a kötetbe, amelyek tárgyakat illetően összefüggnek, kiegészítik egymást és biztosítják a válogatás monotematikus jellegét. A tanulmányok azért is specifikusak, mert két nyelven íródtak, s így két nagyobb fejezetben ki is egészítik egymást, kulturális és művészi értékközvetítést vállalnak. Az írások egyik csoportja az európaiság és az irodalmi kontextus összefüggéseinek vizsgálatát valósítja meg, egy másik értelmezési szint az élmény, az identitás, az imázs, az esztétikai és az irodalmi érték lényegét igyekszik megfogalmazni, s egy külön részletesebb tanulmány keretében kerül sor a sajátosság, mint irodalmi értéklehetőség interpretálására. Mindezek a rétegek abban az értelemben kapnak szerepet és funkciót, hogy az esztétikai érték és minőség belső dimenzionáltságát gazdagítják, teszik egyedivé a szlovákiai magyar irodalomban. Az általánosítható vizsgálódások, továbbá a kiválasztott néhány jelentős alkotó mérhető eredményeit, alkotói generációk sajátosságait is értelmezzük és értékeljük, példáit mutatjuk meg a nemzeti önismeret és az egyetemesség igényének összekapcsolódására, a regionalizmus, a hiteles önazonosság szellemiségének deklarálására és bizonyítására.

Szeretnénk, hogy a kötet anyagának jellege lehetőséget kínálna a közép-európai kulturális és kisebbségi irodalmi kontextus sajátosságainak felismeréséhez és tudatosításához, annak érdekében, hogy az értékek meg-

különböztetett kezelése és értelmezése nagyobb helyet kapjon, hogy az irodalom értékelése komplex módon érvényesülhessen.

A szerző

A valóság megtalálása és irodalmi hatása

Nájdenie skutočnosti a jej literárny vplyv

*„Ha az írást önmagában vizsgáljuk,
rossz úton járunk.”*

(Hippolyte Taine)

*„Minden írás kettős, egyfelől dialógus,
másfelől egy meghatározott, szándékosan
akart gondolati sor közlése ...”*

(Friedrich Schleiermacher)

Európaiság és irodalmi integráció

Kisebbségi magyar irodalmak kontextusairól

Az európai integrációs folyamat a hozzáférhető dokumentumokban (továbbá már a gyakorlat szintjén is) többszintű igazgatási rendszert érvényesít a fokozatosan átalakuló/eltűnő nemzetállami rendszer helyébe. Ebben a közegben fontos helye van a régióknak, melyek gazdasági, történelmi és kulturális jelzőkkel is elláthatók, identifikálhatók, s melyek szerves részei, alkotói a szélesebb integrációs rendszernek. A „régiók Európája” fogalom és program egyfelől a régiók figyelembevételét jelenti az európai integrációs folyamat során (illetve az ehhez kapcsolódó döntéseknél), másfelől a formálódó európai politikai elképzelések új vezérmotívumát is jelenti, mely az alacsonyabb politikai szintek önállósága mellett a döntések ún. polgárközeliségét hangsúlyozza. Az utóbbi évek az Európai Unió számára általánosságban a decentralizálás és a regionalizálás időszakának tekinthetők, melyre számos bizonyítékkal szolgál a szociológia és a politika tudománya.

Az integrációs folyamat fokozatosan valósul meg: először a kontinens nyugati régióiban indult meg még az ötvenes években, majd innen a kilencvenes években áterjedt a szovjet megszállástól felszabadult közép-európai régióra, az ún. posztkommunista országokra. Ez utóbbi régió integrációjában – hasonlóan a nyugat- és dél-európai régiók mintájára – feltételezhetően olyan fejlemények mennek majd végbe, amelyek az államhatárok megváltoztatása nélkül elősegítik a hagyományos (közös nyelven, múlton alapuló) regionális összeköttetések megújulását ill. egységesülését. A hagyományos európai regionális struktúrák a történelem során nemzeti államok keretébe kerültek, melyek időnként többször is megváltoztak. Ennek ellenére a regionális szerveződések mégis fennmaradtak, esetenként újraszerveződtek ill. újraértelmeződtek (pl. a német-francia kulturális közeg).

A közép-európai régió integrációjának, illetve a vele járó egész térség regionalizációjának egyik legfontosabb hatóereje a kultúra, amely a nemzeti identitás meghatározó eleme és a rendszeres érintkezés és együttműködés területe, hordozója. A kultúra szerteágazó és sokszínű lehetőségein belül elsősorban az irodalomnak van a legnagyobb kisugárzó szerepe a nemzeti önazonosság és a művészi, nyelvi érték közvetítés színterén. Ebből

adódóan egy szélesebb körben a régió nemzeti irodalmainak, egy szűkebb körben pedig (a nemzeti irodalmak keretén és szintjén belül) a kisebbségi irodalmaknak szükséges olyan stratégiai értékű programot választania és létrehoznia, amely hatékonyan és egyben hitelesen segíti elő az integrációs szintek megvalósítását. A közép-európai régió fogalma elsősorban az irodalomban és a történelemben, pontosabban az összehasonlító irodalomtudományban, a nemzeti és a világirodalom között található irodalomközi együtteseinek a megnevezése. A történelemtudományban pedig az azonos, vagy hasonló fejlődési típusba sorolható népek és nemzetek gyűjtőfogalma, egy nagyvonalakban geográfiailag is meghatározható területen. Közép-Európa (Zentraleuropa, Mitteleuropa) és a hozzátapadó eszmeiség, gondolatiság elsősorban tehát irodalmi és szellemi fogantatású volt és nem politikai kezdeményezésre jött létre, bár többszörös áttétellel a napi politikában is megjelent. A politika saját számára – az említett oknál fogva – valójában sohasem tudott indokokat és érveket kovácsolni a fogalmilag is nehezen megközelíthető mozzanatokból és motívumokból. E régió művelődési és szellemi kapcsolatainak következetes kiépítése mindenekelőtt következetes politikai rendezést igényelt volna, hogy megteremtődjék a szellemi környezet intézményesített hálózata, amelyben a térség hat és működik. A politikai realitások, beleértve az állami és kormánykezdeményezéseket, e vonatkozásban mindig elmaradtak a szellemtől, s ennél fogva a közép-európaiság sose kapta meg a politika támogatását. Így tünetszerűvé vált, hogy a Közép-Európa problémát ismételten a kultúra, a tudomány és a szépirodalom különböző műfajai vetették fel és aktualizálták.

Közép-Európa nem egységes és egynemű geográfiai, történeti és kulturális régió. E térségnek sajátos kulturális tudata és politikai helyzete van. Történetileg szemlélve a legerősebben és a leghatározottabban az Osztrák–Magyar Monarchia fogta össze a közép-európai régió országait és népeit. Kevert etnikai összetétele később szinte kínálta a politikai vezetésnek a feszültségek levezetésére a kisebbségek odavetését, vagy éppen egy szomszéd ország elleni izgatást. A legkomolyabb következményekkel járó trianoni szerződés valójában nemcsak a magyarság, hanem egész Közép-Európa tragédiáját okozta, mivel ez a térség valósággal játékszerré vált a nagyhatalmak kezében. A trianoni traumák következetes orvoslása

nélkül nem igen lehet elérni a közép-európai régió gazdasági, politikai és kulturális konszolidációját, nem lehet betetőzni az újabb integrációs folyamatot sem. Ahogy Trianon a közép-európai egységfolyamatok egyik leglényegesebb akadálya volt, a jogtalanságok és diszkriminációk kiváltója lett, úgy reális akadályozó tényezőjévé válhat az aktuális európai integrációs folyamatnak is. A közép-európai régió államai jelenünkben sajátítják el az európaiság feltételrendszeréhez való igazodást, a fejlettebb és gazdagabb Európa polgárosult demokráciáját. Ez a tény akkor is biztatást jelent, ha tudjuk, hogy ennek a régióknak az Európába vezető útja a hagyományos nacionalista politika és szenvedélyek által keltett válságokon és konfliktusokon keresztül vezet.

* * *

A magyar nemzeti irodalom integrációjának feltétele Magyarország európai uniós csatlakozása. Ez azonban nem jelentené a magyar kulturális és irodalmi egység létrejöttét, mivel kisebbségi magyar kultúra és irodalom Magyarországon kívül még Szlovákiában, Romániában, Ukrajnában, volt Jugoszláviában, Szlovéniában, Horvátországban és a nyugati diaszpórában létezik és teljesíti küldetését. Ezekben az országokban a magyar kultúra és irodalom intézményesített formái a nyolcvanas évek végi politikai változásokkal relatív módon megerősödtek és az integrációhoz vezető úton megtették az első lépéseket. Arra nézve azonban, hogy a Kárpát-medencén belül élő magyarok hogyan és mikor fognak kapcsolódni az európai integrációhoz, nincs egyértelmű válasz. Pomogáts Béla, aki talán a legkövetkezetesebben foglalkozik a magyar nemzeti irodalom integrációjának kérdésével, egyik tanulmányában a következőket állapította meg: „A határon túl élő magyarság igen nagy közösségei maradnak távol az integrációtól, minthogy az erdélyi nagyjából egymillió-nyolcszázézeres magyarság európai integrációja is bizonytalan, a vajdasági háromszázézeres és a kárpátaljai közel kétszázézeres magyarság integrációját pedig semmi sem szavatolja. Ezzel közel két és félmillió magyar, a magyar nemzet egy igen nagy része maradna ki az eurointegráció jótékony következményeiből, illetve válhat a »schengeni határok« áldozatává, minthogy igen szigorúan őrzött politikai

és gazdasági határok választhatják el az anyaország magyarságától.” A politikai előkészületek is azt bizonyítják, hogy Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovénia és Szlovákia belátható időn belül az integráció része lesz, Románia, Szerbia, Ukrajna esélyei bizonytalanok, ill. ezeknek az országoknak pillanatnyilag nincsenek eurointegrációs esélyei.

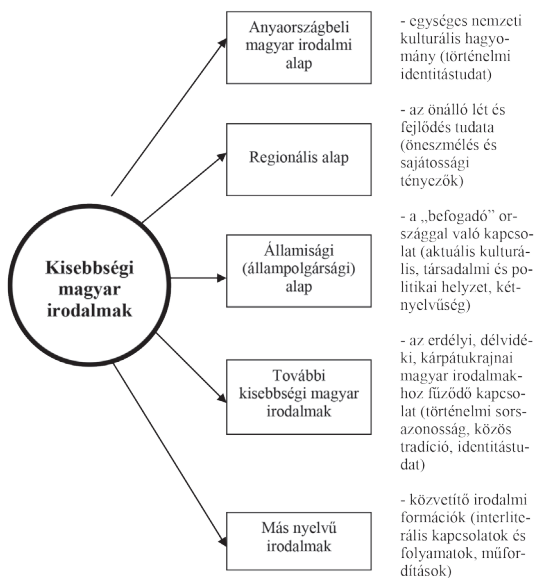
A közép-európai régió országainak politikailag és gazdaságilag differenciált jelenlegi helyzete jelentősen befolyásolja a magyar nemzeti irodalom integrációs folyamatát. Az előző diktatórikus korszak évtizedeiben bizonyos szellemi egység volt felmutatható, bár elsősorban külsőleg létrehozott feltételrendszer működtetésével. A kilencvenes évek dezintegrációs folyamata viszont kultúraellenességével károkat okozott a kisebbségi magyarság helyzetében, márcsak a felerősödő nacionalista tendenciák miatt is. Indokoltak tehát azok az eszmecserék, megfontolt művelődéspolitikai intézkedések, amelyeket az anyaország fogadosít a kisebbségi magyarság helyzetének javítása érdekében. Ezek ui. elősegítik a nemzeti irodalom és kultúra integrációját és annak az európai irodalmakban, illetve a világirodalomban rangjához méltó jelenlétét és perspektíváját.

* * *

A magyar irodalom decentralizációját az első világháborús vereséget követő országhadarabolás kényszerítette ki. A trianoni békeszerződés (1920) a magyarság lélekszámának egyharmadát (közel három és fél millió magyart, s vele együtt számos kulturális központot és intézményt helyezett a szomszédos országokba. Ezzel valójában a magyar nemzeti irodalom hétvévszázados egysége is megtört, s kialakult a magyar irodalom ún. policentrikus modellje. A kényszer hatására kialakult kisebbségi irodalmak az anyaországtól elcsatolt részek (Erdély, Felvidék, Délvidék) kulturális hagyományaira támaszkodtak, mindamellett szellemi és nyelvi egységben maradtak a magyarországi irodalom áramlataival és törekvéseivel. Hangsúlyoznunk kell, hogy az országhatárok által egymástól elszakított magyar kisebbségeket nemcsak a nyelvközösség jellemzi és fogja össze, hanem a nemzeti identitásuk is megegyezik egymással. A magyarországi, a szlovákiai, a romániai és a vajdasági magyar irodalmat a közös történel-

mi hagyomány és tudat, a közös értékrend is összeköti, tudva azt, hogy az egyes kisebbségekhez tartozók állampolgársága eltér egymástól. Az egyes magyar nemzeti kisebbségek nemzeti identitásuk és kulturális önazonosságuk fenntartása érdekében létrehozták saját kultúrájukat és irodalmukat, a kisebbségi (nemzetiségi) kultúra és tudat ápolása mellett azonban idővel is megőrizték a magyar nemzeti kultúra egységének tudatát. Ezt alapozta meg a kisebbségi magyar kultúrák és irodalmak szerveződési folyamata és a homogén magyar nemzethez való tartozás aktív érzése is.

Mindezt figyelembe véve megállapítható, hogy a kisebbségi magyar irodalmaknak és kultúráknak alapjában véve két éltető forrása létezik, melyek a magyar kultúra identitására és történetére is visszavezethetők. Egyrészt az egységes nemzeti kulturális hagyományok forrásaira, másrészt a regionális magyar kultúrák kialakult motívumrendszerére gondolunk. Minél gazdagabbak voltak ezek az erőforrások, annál könnyebben ment végbe a kisebbségi irodalomalapítás folyamata (lásd az erdélyi példát). A létrejött határon túli kisebbségi irodalmak öntudatosodási folyamata fokozatos és meglehetősen hosszadalmas volt. A kisebbségi magyar irodalmak kialakult összefüggésrendjének alapjait és kapcsolatait az alábbi sémába tömöríthetjük:

A fenti kontextusrendszer csak a legfontosabb (meghatározó) kapcsolatokat tartalmazza, s nem tér ki pl. az anyaországbeli kisebbségi irodalmakkal, a nyugati országokban levő és a tengerentúli magyar irodalommal való, valamint más további közegekben létező irodalmi kapcsolatokra. Ebből is látható azonban, hogy a kisebbségi magyar irodalmak sokrétű, de nem másodrendű irodalomtörténeti képződmények (külön irodalomtörténetük jó részét meg is van írva). Közvetlen lényegükben – kivéve az anyaországbeli irodalmat – nem is függenek más irodalomformációktól, nincsenek azoknak belsőleg alárendelve, hanem relatívan önálló történelmi jelenségek, melyeknek lehetnek/vannak programjai, sajátos (létükből eredő) funkciói és jellegzetes megnyilvánulási formái. Ezeknek a jegyeknek a felismerése saját további fejlődésüknek záloga és feltétele, egyben integrációs törekvéseiknek alapja.

* * *

A határon túli kisebbségi magyar irodalmak különböző múlt és feltételrendszer által meghatározottak, s helyzetükből adódóan, programjaik következményeként alakult kontextusainak minősége és hogyanja az anyaországbeli magyar irodalom, ill. a tágabb értelmű irodalmi kontextus vonalán. Romániában él a Duna-völgyi kisebbségi magyarságnak több mint a fele, s számarányuk az államalkotó többséghez mérten is itt a legmagasabb. A mennyiségi tényező, a „tömegező” azonban egymagában nem lenne elégséges, ha nem társulnának hozzá történelmi adottságok. Közismert tény, hogy az erdélyi fejedelemség lehanyatlása után is tovább élt a terület közigazgatási különállása, így a társadalmi struktúra eltérő vonásai nyomán egyfajta „erdélyi szellemiség”, sajátos kultúra, önálló hagyományú irodalom és tudományosság is keletkezett. A tekintélyes létszámú népcsoportnak olyan ideológiára, politikai és kulturális intézményekre volt szüksége, amelyek lehetővé tették fennmaradását és biztosították fejlődését, továbbá az egyetemes magyarsággal és a román állammal és néppel kialakított kapcsolatait is szavatolták. A regionális erdélyi tudat lett a transzszilván ideológia meghatározó elve, melynek első megfogalmazója Kós Károly volt 1921-ben: „Nem szabad elfelejteni, hogy mi nem az egységes magyarságból

elszakasztott egyszerű lélekszám vagyunk, de külön történelmi egység ezer esztendő óta, saját, külön erdélyi öntudattal, önálló kultúrával, önérzettel. Tudtunk számolni minden helyzettel, tudtunk kormányozni, és tudtunk nehéz vereségek után talpra állni.” (Kialtószó). A transzszilván gondolat hívei nem hirdettek elzárkózást és nemzeti, regionális öncélúságot, hanem eszmeiségüket magasrendű európai igényességgel kötötték egybe, mivel az európai tájékozódás szintén a történelmi Erdély örökségéhez tartozott. Megjegyezzük, hogy (történészek tanúsága szerint) a korabeli kisebbségi közegben népszerű volt a közép-európai vagy a „páneurópai” ideológia, mely szervesen egészítette ki akár az erdélyi, akár a felvidéki tájékozódási igényeket (lásd Fábry Zoltán horizonttágító gondolati programját az irodalmi értékre vonatkozóan).

A regionális irodalom eszméje a két világháború között több erdélyi magyar írónál az európai tájékozódás lehetősége volt, s a kisebbségi irodalomtól azt várta, hogy az a határok felett érvényes európai szellemiség őrzője és megvalósítója legyen. Kuncz Aladár például szülőföldjét annak a „virtuális Közép-Európának” tekintette, amely a különböző változatokból (magyar, román, szász stb.) történelmi és társadalmi egységet képes kialakítani. Véleménye szerint a kisebbségi irodalmaknak szükségszerűen vállalniuk kell az európai egységnek és az egyetemes emberi eszmének a következetes hirdetését és szolgálatát. Az 1828-ban indult Erdélyi Helikon című irodalmi és kritikai lap írói (Kós Károly, Kuncz Aladár, Tabéry Géza, Áprily Lajos, Kacsó Sándor, Tamási Áron) tudatában voltak annak, hogy kitekintés és európai tájékozódás nélkül az alkotómunkát provincializmus húzza le, s a regionális irodalom is csak akkor lesz képes küldetését teljesíteni, ha az emberi kultúra szélesebb horizontjára tekint. Kuncz Aladár kijelentései bizonyítják, hogy a regionalizmus és a kisebbségi lét mennyire vált modellé az említett írók számára: „Európa a termékeny, haladó szellemű, nagy műveltségi és politikai együttműködéshez csupán magukat szabadon kifejező regionalizmusok útján juthat el...” Egy későbbi megállapítása is ezt vallja: „A kisebbségi irodalmakban alakul ki az elkövetkezendő Európa lelke [...] Erdély hagyományos kötelessége a kisebbségi érzés föltárása, az európai élethez próbája [...] Erdély kínálkozik gyógyszerül a kontinensnek, ahol eddig mindig fontosabb volt a térképrajzolás a népek bé-

kéjénél...” A politikának való kiszolgáltatottság elleni védekezés formája volt az erdélyi közösségi tudat és eszmeiség fokozatos építése és erősítése. A transzszilvanizmus a kisebbségi sorsba került erdélyi magyarság szellemi önvédelmének az eszköze volt, a kollektív önvédelem jegyében jött létre, s áthatotta ennek a kisebbségnek a közös mentalitását és önmagáról alkotott képzetait. Kialakulásában fontos szerepet játszottak az erdélyi történelem hagyományai, a közösségi tudat, s bár nem volt pontosan és tudományosan kidolgozott rendszere, több változata is kialakult (a székelység, a hagyomány, az erkölcsi minőség, az erdélyiség, az európaiság és más szellemi csoportok identitásformája).

A második világháború utáni időben, a szocializmus és a diktatúra éveiben a transzszilvanizmus gondolatát nem lehetett sem hangoztatni, sem továbbfejleszteni. Az erdélyi gondolat hagyománya csak az 1989-es romániai politikai változások után éledhetett fel és kaphatott szerepet a magyar közgondolkodásban. Korszerű értelmezésére is ekkor kerülhetett sor, bár a szépirodalom, beleértve az irodalmi szociográfiát, a legerősebb diktatúra alatt is képes volt betölteni identitásvédő szerepét és őrizte a transzszilvanizmus szellemiségét, a tradíciót és a sajátos értékeket. A kilencvenes években az erdélyi magyarság figyelmét elsősorban az átfogó nemzeti identitás megerősítésére fordította, mely a megváltozott történelmi helyzetnek megfelelően természetes jelenség, másrészt a transzszilvanizmus gondolata is külön vitatárgy lett. 1990-ben és 1991-ben lezajlott eszmecsere fiatalabb résztvevői általában elutasították a transzszilván ideológiát, állítva, hogy az nem képes szellemi stratégiát adni az erdélyi magyarság számára. Mások, főként az idősebb generáció képviselői, elsősorban az erdélyi gondolatnak a kisebbségi magyarság identitásának és kultúrájának védelmében betöltött szerepét, tehát a pozitív tulajdonságait emelték ki. A transzszilván eszme új vonatkozásokkal újra napirendre került és kiegészíti az egyre inkább felerősödő összmagyar orientációt, a regionális szellem és identitáskeresés pedig egyre inkább kiegészíti az egyetemes magyar szellemi és identitástudatot. Pomogáts Béla, a magyar nemzeti kultúra és irodalom integrációjának szellemi atyja úgy véli, hogy „a transzszilvanizmus ügyének fellendülését támogatja az az európai tendencia is, amely a regionális tradíciók, identitások és szerveződések újjáalakításának kedvez. Az európai integráció ugyanis nem

csupán egy magasabb identitásnak és szerveződésnek: az európaiságnak és az Európai Uniónak rendelte alá a nemzeti, nemzetállami identitásokat és szerveződések, hanem nagyobb teret adott a hagyományos regionális struktúráknak is... Az erdélyi regionalizmus és maga az »erdélyi gondolat« olyan eszmei hagyományt jelent tehát, amelyet éppen a modern európai gondolat, a »régiónok Európájának« integrációjára épülő stratégia tölthet meg új tartalommal. A transzszilvánista eszme ebben a tekintetben európai küldetést vállalt magára...” A transzszilvánizmus gondolatának átértékelési alapja és új értelmezésének ideológiája is lehet ez a kitétel, mivel az erdélyiség-tudat a megváltozott körülmények és feltételek között is a magyar nemzeti kultúra és tudat része marad, s ezen túlmenően minden eddigénél jobban az európai kontextus része lehet. Igazuk van azoknak, akik azt állítják, hogy a magyar nemzeti kultúra következetes integrációja nélkül nem létezik erdélyi magyar kultúra, úgy az erdélyi magyar kultúra nélkül sincs magyar nemzeti kultúra és szellemiség. Ez a kölcsönös feltételezettség viszont egyértelműen a magyar kulturális, szellemi, irodalmi és lelki nemzeti integráció megvalósítását elősegítő történelmi feladatokra való figyelmet igényli.

* * *

A szlovákiai magyar irodalom és az európaiság gondolata többször közel került egymáshoz. Fábry Zoltán eszmerendszerében, értékrendjében és kiállításában gyakran, különböző formában jelent meg az európai kontextus vonzástere. Már a huszas évek elején a kisebbségi irodalmi élet kérdéseivel foglalkozva a Kassai Napló hasábjain Irodalom és magyarság címen fejtette ki véleményét a korabeli irodalmi életről. A nacionalizmus, az önképzőkori irodalom elleni fellépése többek között első kinyilatkoztatása a kisebbségi magyar irodalom európaiságának is. Fábry az európaiság eszményét a Szent Gallen-i kalandtól származtatta, Mohácson, Wittenbergen, az újhít prédikátorain, majd Bessenyei György és Kazinczy Ferenc kapcsolatkeresésén és programjain keresztül a Nyugat-nemzedékig vonultatja fel. Az a következtetése, hogy a „kalandorságok felelőtlenségéhez” – a Quedlingburgokhoz, Trianonokhoz – nem szabad visszatérni: „Az európai irányt nem szabad

elejteni. Most ez – létkérdés, a menekülés útja és feltétele. De irodalmunk csak akkor lehet európai, ha kultúránk, vágyunk, célunk összeesik azzal az Európával, mely Trianonok, tankok és Spenglererek dacára a saját talaján újra és megint csak élni akar.” Ady Endre a nagy példakép és az értékmérő, de a kisebbségi sors is kínálja az európai irányt. Az írói alkotómunka teremtő programját nem elvontan, nem a „mindenségben” feloldottan fogalmazza meg, hanem történelmileg és geográfiailag pontosan megjelölt környezetben. Fábry irodalmi programja igényes és követésre méltó volt, márcsak azért is, mert a csehszlovákiai magyar irodalomnak nem voltak olyan történelmi előzményei, mint az erdélyi és a vajdasági irodalomnak. Ennek a kisebbségi irodalomnak az előzményeit csupán a magyar irodalom földrajzi helyzethez kötődő hagyományai jelentették, s az a tény, hogy 1919 után Csehszlovákia befogadta a Magyarországról elüldözött haladó írókat. Ezek az alkotók jelentős szerepet vállaltak a csehszlovákiai irodalmi élet, a kisebbségi sajtó és a közművelődés megindításában valamint a haladó eszmék terjesztésében. Valójában ebbe a vonulatba és helyzetbe illeszkedett be a Fábry által meghirdetett program is, mely az irodalmi alkotás értékelő, kiválasztó és determináns elemének és törvényének egyértelműen az esztétikai értéket ismerte el. Említett cikkéből idézünk erre vonatkozó megállapítást, mely szintén az európaiság és a nyitottság szinonímájaként értelmezhető: „Író csak az, aki az esztétika normáit igazolja és példázza. Irodalom csak az, ami ezt az egyetlen kritikát kibírja. És a legnagyobb szégyen, az életképtelenség legszomorúbb jele lenne, ha ettől az egyetlen biztos művészi feltételtől félteni kéne – magyarságunkat.” Fábrynak ez a definíciója egybeesik a „magyar emberirodalom” megvalósításával. Az emberközpontúság igénye, mint egy modern reneszánsz eszmeiség az expresszionizmussal és Ady példájával szinte szuggerálta számára a nyitást, az irodalom európaiságát. Irodalmi példái, a világirodalom nagyjai, köztük Romain Rolland, Stefan Zweig, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Stendhal, Tagore és további nagy alkotók felfedezése is erősítik benne a választott irány helyességét.

Fábry Zoltán európaiságának példája egyszeri és rendkívüliségében példaértékű. Kisebbségi sorsba jutott, de nem a szellemi világ beszűkülésének értelmében, mert amit személyes sorsa hátrányának szánt, azt ő előnnyé

változtatta. Stószai magányában az európai szellemi élet áramkörébe kapcsolta magát: összefogta a szálakat könyvekkel, folyóiratokkal, dokumentumokkal és levelezéssel. Műveltsége és tájékozottsága segítségével legyőzte elszigeteltségét, s így kísérhette figyelemmel a magyarság sorsának alakulását és a változó európai helyzetet. Kisebbségben volt ugyan, de a magyarországinál szabadabb helyzetben, az első világháború után szét hullt magyarságot egyes részeinek elszigeteltségében is figyelhette. Ezért bírálhatta joggal a nacionalizmus minden formáját, s ezért állhatott a fiatal magyarok haladó mozgalmának, a Sarlónak az élére, mely példát mutatott a társadalmi haladás és a kis népek megbékélésének lehetőségét felmutató kezdeményezésben.

Kötetcímekben is megfogalmazódott Fábry Zoltán európaiságának lényege – különböző tartalmakkal. Több irodalomtörténész a stószai író legjelentősebb könyvének tartja az Európa elrablása (1966) című kötetét, melyben a szerző „a fasizmus rendszeres anatómiáját” nyújtja, s a német fasizmus ideológiai és politikai körének elő- és főleg utótörténetéhez kapcsolódva vázolja fel a náci újjáéledés veszélyének drámai tényét. Ezért fogalmazza meg újra és újra a Thomas Mann-i formulát: „Európa, vigyázz!”, illetve: „Európa, védekezz!” Az írói törekvéseket is kifejező monumentális tanulmánygyűjtemény egységes szerkezetű akkor is, ha a besorolt tanulmányok nem egy időben keletkeztek. Maga a szerző írta: „A könyv [...] lényegében készen volt már 1963-ban. Első fejezetei 1961-ben íródtak, és a továbbiak 1963-ig folyamatosan jelentek meg a csehszlovákiai magyarság folyóiratában, az Irodalmi Szemlé-ben. E könyv mégis kétévi késéssel jelenik meg. Miért? Egyszerre, befejezetten akartam közreadni az egészet...” Fábry szándéka volt, hogy megakadályozza a szétszóródás lehetőségét, ezért a számos dokumentumból álló kötet egységes vonalvezetést kapott, bár műfajilag a megszokott kategorizálással nem lehet beskatulyázni. Leginkább figyelemre méltó, hogy Fábry emberi törvénné tudta emelni legjobb eszméit és műfajt teremtett az életével, magatartásával, írásaival. Egyedülállót hozott létre, mert kisebbségi sorsból hadakozott a magyarságért, majd a fasizálódó korban a legbátrabb európai szellemekkel alkotott egységet.

1967-ben, a hetvenéves stószói író tiszteletére, életműve legjelentősebb írásaiból állított össze Simon István egy tanulmánygyűjteményt Hazánk, Európa címmel. Az itt felmutatott európaiság a címadó írásban fogalmazódik meg a történelmi tényeket is figyelembe véve: „Aki hazát veszít, még mindig nyerhet hazát. Nehezebbet, elkötelezőbbet: Európát [...] Mi Trianonnak kétszeres árát fizettünk: hazát veszítettünk, egy eddig volt történelmi és földrajzi valóságot, és egyben hazát kételkedtünk: egy illúziót. Ettől a pillanattól kezdve új sors és új törvény élt bennünk, a megújulás kényszere: változni!” Ez a változás hozta meg a látóhatár kiszélesítését és a kisebbségi sors új lehetőségét: „A mi árvaságunk itt kapaszkodott Európába [...] A kiindulóponton Európát vállaltuk: a miénk tehát minden tünete, kihatása, sorsa és gondja. Európa nehéz haza. Ha veszélyben van: az emberség sorsáról van szó. Mi Európát emberségvonalozásai miatt vállaltuk...” Az 1936-ban írt cikk kitételei, hangulata és felelőssége nem véletlenszerű diagnózist jelez. A fasizmus megerősödése, a háborúra való készülődés, a nacionalizmus embertelenségei kiváltják Fábryból a szellem védekezését, a vox humana szerepének és feladatának tudatosítását. A magyarságot és egyben Európát féltő gondja tettekre sarkallja: „Európát mai valósággá kell segíteni: tömeghumanizmussá, tömegkultúrává, népvalósággá [...] Aki ma Európát mond, az ma forradalmi értelmet nyilatkoztat ki. Régen és ma egyformán: igazságtörekvést, igazságtevést [...] Forradalomban élünk, másult és másító magyarság vagyunk, mert korszerű Európát akarunk [...] Itteni magyar küldetésünket ma csak ez nyugtázza.”

Fábry Zoltán gondolkodásának folytonosságát jelenti az európaiság eszméje abban a közegben, amelyben a szemlélettágítás igénye (már a huszas években) megjelent és hatott. A vox humana szlovákiai feladata lett az a motiváló erő a két világháború közötti időben, amely változást eredményezhetett az egész magyar szellemi atmoszférában, mivel az európai magyarság gondolatát korszerűen teljesítette ki, s nemzedékek élték meg küldetése értelmét. Európa „embervonalozásainak” hangja és küldetése összecseng az európai magyarság lényegével, melynek alapján Fábry Zoltán az adott történelmi helyzetben elsőként vállalta a magyar értelmiségiek közül az európaiság gondolatát.

* * *

Itt és most a sajátos transzilván gondolat és Fábry Zoltán szellemiségének aktualitását és nyitottságát érintettük. Mindkét jelenség jó példája annak, hogy Kelet-Közép-Európa magyar nemzetiségei az európaiság és az emberi egyetemesség eszméihez is megtalálták az utat. A sort folytathatnánk nemcsak erdélyi és felvidéki példával, mivel a téma vitákat és eszmecserét váltott ki a két világháború között és 1945 után is a kisebbségi magyar körökben. Csupán megemlíjtük, hogy a vajdasági magyar szellemi életben lefolyt ezirányú vita tanulságai a huszas harmancas években Szenteleky Kornél és Szirmai Károly tanulmányaihoz fűződnek. A „helyi színek elmélete” problémakör, mely a vita központjában állt, annak a tisztázására is jó volt, hogy a létrejött vajdasági irodalom a regionális hagyományokat képviselje-e, vagy egyetemes feladatokat vállaljon magára. E kérdéskör valójában e kisebbségi irodalom fejlődési fokozatait és szinte egész történetét befolyásolta és áthatotta. Csak az Új Symposion alkotói generációjának a fellépése jelentette egyértelműen és meghatározó módon ennek az irodalomnak az egyetemes tájékozódáshoz való fordulását.

A kisebbségi magyar irodalmakban a regionális programok megszületése – mint azt az erdélyi, a felvidéki és a vajdasági példák bizonyítják és tanúsítják – a történelmi kényszerhelyzet eredménye volt. A kialakuló kisebbségi irodalmak a megfelelő országrész (régió) kulturális hagyományaira alapoztak és támaszkodtak, ugyanakkor kapcsolatban maradtak a magyar irodalom általános törekvéseivel és áramlataival. Nemcsak a deklarációk szintjén érvényes mindez, hanem az irodalom eszmei és poétikatörténeti alakulásának vonalán is. A kisebbségi magyar irodalmak mozgalmainak és irányzatainak (realista törekvések és avantgárd áramlatok, valóságirodalmi és szociográfiai elemek, szövegalkotó és műfaji kísérletek...), továbbá költészeti és prózai kísérletező magatartás-változatainak megvannak a párhuzamai az anyaországbeli irodalomban. Irodalomtörténeti tény az is, hogy a kisebbségi magyar irodalmat meghatározóan több szál fűzte a magyar nemzeti irodalom fejlődéséhez, mint a velük egy államban fejlődő „többségi nemzet” irodalmához, mivel ez utóbbiakhoz elsősorban művelődéspolitikai szálak fűzték a kisebbségi magyarságot. A kisebbségi magyar irodalmak

kapcsolatainak, irányainak és poétikai-műfaji kontextusainak vonala beilleszthető egy általánosabb és szélesebb kelet-közép-európai irodalmi fejlődéstörténeti hasonlóságok és feltételek keretébe.

* * *

Befejezőként ismét tágítjuk a kört, mivel az anyaországbeli irodalom szemléleti kérdésének alapjait érintő problémáját vetjük fel. A magyar nemzeti irodalom és a szélesebb (egyetemes) irodalmi kontextus irányultsága ui. a magyar irodalomtörténet során nem mindig egészítette ki egymást. (Többször vitaalapként szolgált a szellemi küzdelem során már a 18. századi felvilágosodás korából számítva.) Különböző formákban és motívumokkal az évszázadok során ismételten megjelent e kettősség, esetenként úgy, hogy a nemzeti és az európai orientáció szembe is került egymással, s az ellentét szélsőséges magatartásokhoz vezetett. Úgy is megjelent, mint a különféle irányzatok és mozgalmak dialógusa, a hagyomány és a modernség ellentéte, a tradíció és az újítások kirekesztő harca. Bármilyen formában is mutatta meg magát az ellentét, mindig zavarta az irodalom és a kultúra teremtő folytonosságát és az építő diszkurzusokat. Jelenünkben is megfigyelhető, hogy a szűkebb értelmű nemzeti kulturális stratégia és a modernizációs európai kulturális irányultság több vonatkozásban szemben áll egymással. Közép-európai szinten is érezhető ez a kettősség, elsősorban a tradicionálisan nemzeti vonalakhöz kötődő, ill. a posztmodern, transzavantgárd irányait hirdető irodalmi és esztétikai vitákban. Ez a problémakör enyhébb formában, a kisebbségi magyar irodalmakban is létező és ható téma, bár nem meghatározó jelenség.

Az irodalmi hagyomány és a modernség kölcsönös problematikájánál határozottabban van jelen a kisebbségi magyar irodalmakban az az antinómia, amely az irodalom ún. közösségi és személyiségelvű kifejezőerejét jeleníti meg és állítja szembe. Ez az ellentét irodalomesztétikai ellentmondásba torkollik, mivel a közép- és kelet-európai régióban az irodalomnak sok évszázados hagyománya van a közösségi és nemzeti szerepvállalásban. Ebben a kontextusban az irodalom nem csupán az emberi személyiség és egyéniség helyzetét, válságát vagy éppen megsemmisülését fejezte ki,

hanem közös tapasztalatokat és törekvéseket is megjelenített és képviselt. Az ún. „személyiségelvű” irodalom hívei és magyarázói nem ismerik el a közösségi érdekeket konstituáló irodalmat, nem felel meg követelményeiknek, s kánonaikban az alkotó csak az „én” helyzetéről, ontológiai problémájáról és a személyiség ügyeiről tehet vallomást. Az utóbbi másfél évtized kisebbségi magyar irodalmaiban ez az ellentmondás generációs nehézségeket okozott és szakértáborokra való osztódást eredményezett.

E két kiemelt differenciáló tényező és kísérő jelenségeik befolyásolják úgy a magyar nemzeti irodalom integrációs törekvéseit, mint a magyar kultúra és irodalom európai integrációját. Az irodalmi csoportosulások, akár nép-nemzeti, akár urbánus színekkel, szélsőséges értékrenddel, esztétikával és kritikával egyrészt fékező provincializmust, másrészt parttalan kozmopolitizmust, s ezzel a kultúra hasadását idézhetik elő. Nem törvényszerű folyamat, hogy a hagyományos és a modern írásmód különválásával megszűnjenek az egyes alkotói csoportok kölcsönös megértésének szemléleti alapjai. A közép-európai térség regionalizációjának és a vele járó integrációnak kialakulásában az irodalomnak identitásörző és közvetítő szerepe, lehetősége van. Ennek szellemében a magyar irodalomnak sem a belső ellentmondásait szükséges tovább vinnie és örökítenie (újabbakkal bővítenie), hanem előbbre való az integrációs feladatokra összpontosítania és ezen belül az érvényesülési lehetőségeket körülhatárolnia. A kisebbségi magyar irodalmak sajátos helyzetüknék fogva élő regionális hagyományokat jelentenek és egyúttal közvetítő funkciót töltenek be a közép-európai kultúrák kapcsolatrendszerében. Ez a kontextus és a szemléleti nyitottság jelentheti a garanciákat a magyar irodalom rangjához való felzárkózásához és a korábinál teljesebb európai befogadásához.

Felhasznált irodalom

Fábry Zoltán: Európa elrablása, Tatra Kiadó, Bratislava, 1966

Fábry Zoltán: Hazánk, Európa. Válogatott tanulmányok (Szerk.: Simon István), Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1967

Kovács Győző: Fábry Zoltán, Magvető Kiadó, Budapest, 1971

Fábry Zoltán Összegyűjtött írásai 1. kötet (1920-1925), Madách, Bratislava, 1980

- Dobos László: Gondok könyve, Madách, Bratislava, 1983
- A magyar irodalom története 1945-1975 IV. kötet. A határon túli magyar irodalom. (Szerk.: Béládi Miklós), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982
- Đurišin, Dionýz: A nemzetiségi irodalom mint irodalomtörténeti egység. In.: Kontextus. Madách-műhely 1985, Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1985
- Fónod Zoltán: Megmozdult világban. Fábry Zoltán élete és munkássága. Madách, Bratislava, 1987
- Duba Gyula: Európai magány. Novellák, esszék, Madách, Bratislava, 1987
- Für Lajos: Kisebbség és tudomány, Magvető Kiadó, Budapest, 1989
- Pomogáts Béla: Negyedik Európa, Gondolat, Budapest, 1992
- Pomogáts Béla tanulmányai:
- Integráció, regionalizmus, kisebbségi kultúra. Nyelvünk és Kultúránk, 1999. október-december 108. sz., 24-32. o.
- Három évtized. Nyelvünk és Kultúránk, 2000. április-június, 110. sz., 4-10. o. Nemzet és irodalom. Nyelvünk és Kultúránk, 2000. október-december, 112. sz., 28-35. o.
- Az erdélyi gondolat az ezredfordulón. Debreceni Szemle, 2001, 4. sz., 552-562. o.
- Közép-európai változatok. Álmodások és realitások. Disputa a Tiszatájban (Szerk.: Olasz Sándor), JATE, Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, Szeged, 1993
- Pomogáts Béla: Kisebbségben és magyarságban. Tanulmányok a szlovákiai magyar irodalomról, Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 1997
- Mályusz Elemér (szerk.): Erdély és népei, Maecenas Könyvkiadó, Budapest, 1999
- Az európai integráció. Tények és adatok. A könyv az Europa Union Verlag (Bonn) kiadásában megjelent Europa von A-Z: Taschenbuch der europäischen Integration (Szerk.: Werner Weidenfeld és Wolfgang Wesels) című kötet 5. és 6. kiadása alapján készült, Europa Institut Budapest, MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2000
- Kafka. Közép-európai folyóirat, Berlin, a 2001. és 2002. évfolyam számai
- Kisebbségkutatás. Szemle a hazai és külföldi irodalomból, Budapest, a 2000. és 2001. évfolyam számai

A valóság tükörcserepei a szlovákiai magyar lírában

A szlovákiai magyar irodalomról értekezve – akárcsak más (nemzeti kisebbségi) irodalomról szólva – irányzatokat, esztétikákat, hasonló vagy netán azonos vonulatokat, törekvéseket, a valóságra visszanéző, azzal felelő kezdeményezéseket és fejlődési vonulatokat tartunk számon. Legyen az akár a valósággal elkötelezett, élményi kísérletező vagy éppen formabontó irodalmi irányzat. Egy szélesebb kontextusból szemlélve a szlovákiai magyar irodalom nagyon sokszor (legtöbbször) más irodalmaktól kapta az ösztönzést, és így az idegen művekkel egyenértékű vagy gyakran azoknál kevésbé értékes műveket hozott létre. A szlovákiai magyar költők és írók többnyire a magyarországi, a szlovák, a cseh és más nemzeti kisebbségi magyar irodalom hatása alatt alkottak. Általában, de nem mindig. Csúcsteljesítményeiben ez a kisebbségi irodalom úgy olvasztja magába ezeket a hatásokat, mint a szlovák irodalom a cseh irodalmat, mint a cseh irodalom a franciát. Formai, esztétikai és eszmei összefüggések kétségtelenül vannak, amelyeket illenék részletesebben megvizsgálni a jövőben. S van természetesen olyan része, amelynek ezekben a környező irodalmakban nincs megfelelője: többek között a kisebbségi létből és valóságból fakadó és táplálkozó motívumokból született irodalom vonala.

A különböző irodalmi és esztétikai hatások beépítése az előrelépést, a kitörés igényét, a növekedést és a fejlettebb irodalmakhoz való felzárkózást jelenti, másrészt, a hazai kisebbségi valóság művészi kifejeződése a megmaradást, a „csak a miénk”-et, egyúttal a különlegességet, az egyedít hangsúlyozza. Az első lehetőség és tendencia igyekszik megszerezni a vezető szerepet, a másik hitel hiányában visszahúzó erővé válhat. Az első mozgás, az experimentum lehetőségét akarja, a másik egyértelműen a morálét és a megmaradását. Így, analóg módon, mintha az “értelmességet” látnánk az “érzelmesség” mellett, mintha a világba való vágyakozást éreznénk a hagyománnyal ötvözve, mintha az újért, a másért igényét tapasztalnánk a hozzánk tartozóval.

A szlovákiai magyar kisebbségi írástudó jórészt mentes a nemzeti (nem kisebbségi) értelmiségit kínzó kételyek egész sorától. Igaz, más gondok foglalkoztatják. A kisebbségi gond és az irodalom fogalmak kettős egységet

jelentenek és jelentettek a szlovákiai magyar tájakon. Ami egy történelmileg kialakult és körülhatárolt kisebbségi közösség küzdelmét jelentette és jelenti a létért, a megmaradásért, az az irodalom szempontjából művészi értékek születését és folytonosságát is jelzi. Innen származtatható a szlovákiai magyar irodalom mindmáig ható tudatos és ösztönös elkötelezettség-vállalása a kisebbségi lét sorskérdéseinek problematikája iránt, a közéleti és a közösségi éthosz, amely ennek az irodalomnak még a kísérleteit és formateremtő igyekezeteit is áthatotta. A történelmi és közösségi (ebben az esetben: kisebbségi) érdeklődés és egyben küldetéstudat, majd az ebből fakadó felelősségvállalás hangsúlyozottan jelen van a legjobb szlovákiai magyar írók, költők műveiben. Úgy is fogalmazhatjuk, hogy alig volt még ebben az irodalomban olyan program, irányzat, amely valamiképpen ne kapcsolódott volna a kisebbségi léthez. Ebből a valóságból táplálkozó irodalom szerves, mondhatni központi része a nép és a népi felé való orientálódás, ami nem véletlen. A szlovákiai magyar írástudók meghatározó része a népből származik – ez alapvető jellemző vonása (a szlovákiai magyarság kb. 85%-a vidéken, falvakban él), legjobb kulturális hagyományai tehát a néphez kötöttek. A szellemi értékek létrehozása közben az ún. „arisztokratikus” vonalat (kizárólagosságot) senki sem művelte eddig, legfeljebb nemcsak a költő, hanem minden kulturális értéket teremtő kisebbségi jórészt ún. „követ” volt, a nép követe. Jellemző vonás, hogy ez a népiség a népben, és az egyes emberben is, a kisebbségi gondokkal és a társadalmi problémákkal küzdő szociológiai valóságot vélte felfedezni, nem pedig ünneplőbe, népviseletbe és hímzésekbe öltöztetett figurát.

Mindennek kiterjedt hagyománya van a két világháború közti szlovákiai magyar irodalmi életben. Már a huszas években az európaiság és az emberirodalom igényét hangoztató Fábry Zoltán mellett egyre inkább hallatták hangjukat azok az írók, költők, akik a valóságirodalom részeként a kisebbségi élet sorskérdéseit akarták az irodalom rangjára emelni. Győry Dezső, Darkó István, Mécs László, Tamás Mihály, Szvatkó Pál írói munkásságukkal valóságos lendületet adtak a kisebbségi szellemi életnek, mert a színvonal igénye mellett programosan is hangoztatták a missziós küldetést és a kisebbségi létből fakadó felelősségtudatot. Azzal is, hogy „tudatosították, az Ady által megjósolt »szétszóródás« után elsősorban az irodalom vállal-

hatja a lélekformálás, az új magatartás és életforma kialakításának nehéz feladatait” (Fónod Zoltán). Ezeknek a szlovákiai kisebbségi magyar íróknak Ady Endre, Móricz Zsigmond és Szabó Dezső jelentette a meghatározó élményt a modern magyar irodalom képviselői közül, mind a nemzetféltést a valóságlátást és a népiséget, mind a szociális problémafelvetést illetően.

A hírnevet szerzett sarlós mozgalom, mely a huszas évek végén alakult, szintén a kisebbségi valóság ismeretének és a népi alkotóerő feltárásának szempontjából volt fontos és jelentős, mert nemzeti és demokratikus programjával nemcsak a szlovákiai magyarságot termékenyítette meg, hanem hatást gyakorolt az összmagyarságra is. A valóságirodalom (tagadhatatlan) mindig is inkább a szolgálatot vállalta, mint az esztétizálást, hiszen a történelmi változások arra kényszerítették a magyar író, költőt, hogy feloldódjék abban a közösségben, amelyből származik, és amelyhez tartozik, s egyúttal azokat az eszméket, gondolatokat is kifejezze, amelyek a nemzeti megmaradás életérzését jelentik. Ez is azt jelzi és magyarázza, hogy az értékteremtésben azok a szlovákiai magyar alkotók érték el a legtöbbet, akik a közösségi élet egyetemes értékeiből is meríteni tudtak.

* * *

Hogy mit jelent mindez a szlovákiai magyar költészet fejlődésének 1945 utáni szakaszában, konkrétan is felvázolunk néhány jellemző vonást. A líráról szólunk, mert az adott keretben nem vállalkozhatunk a teljes irodalmi összkép bemutatására. (Mindemellett tudatosítjuk azt, hogy a valóságirodalom, a népiség, a kisebbségi témakör és ihlet fontos motiválója volt a második világháború utáni szlovákiai magyar prózának és szociografikus irodalomnak – Dobos László, Duba Gyula, Mács József, Gál Sándor, Zalaibai Zsigmond és mások művei bizonyíték értékűek ebből a szempontból).

A második világháború után, az ötvenes években induló szlovákiai magyar költők a valóság elkötelezettjeiként, ezen belül mindenekelőtt a régió, a falu elkötelezettjeiként indultak. Dénes György (*Magra vár a föld*, 1952; *Kék hegyek alatt*, 1955), Bábi Tibor (*Ez a te néped*, 1954; *Hazám, hazám*, 1995), Gyuresó István (*Anyám mosolyog*, 1955), Csontos Vilmos (*Kell itt a szó*, 1956), majd Ozsvald Árpád (*Tavaszi lesz újra, kedves*, 1956), Veres

János (Ifjú szívem szerelmével, 1955), Török Elemér (első önálló kötete csak 1968-ban jelent meg Fényért perelek címen) lírája közvetlen kapcsolatot mutat a klasszikus népi magyar költők (Petőfi, Arany, Csokonai, Illyés, Erdélyi, Sinka és mások) örökségével – megfigyelhető ez az ismérv programadásban, szemléletben, élményekben és nyelvhasználatban egyaránt. Másrészt: jelentkezésük egybeesik az ún. „újfajta” realizmus (hivatalosan: szocialista realizmus) térhódításával, ami nagy szerepet játszott az akkor indulók költői profiljának, ars poeticájának és a líra akkori társadalmi funkciójának kialakításában.

Az említett költők és más alkotók is a Fábry Zoltán által megfogalmazott „valóságirodalom” hatására és annak értelmében fordultak a legkézenfekvőbb valósághoz, a néphez, a kisebbségi problematikához és a falu anyagához. Ezekben a versekben viszont nem a lírikus művészi valóságát, hanem a kész tényeket, tárgyakat, rekvizitumokat és embereket, tehát a tükrözött közvetlen valóságot, a megismerésben jelen levő kész tényeket és kifejeleteket láthatjuk viszont. Így tükrözik Dénes György és Veres János idilljei a faluról és a folklórról kialakított képzeteket, hogy a faluból téma és tartalom váljék, s így jórészt ne keltsen lírai-esztétikai hatást, így vetíti ki többek között Ozsvald Árpád költészetének egy része az ötvenes években kialakult falukép látszatkonfliktusait, melyekben elvész a költő maga. Még nagyobb mértékben igaz ez a megállapítás Csontos Vilmos, Gyurcsó István, Török Elemér költészetére, akik ekkor csak részben vagy egyáltalán nem tudtak túllépni a leegyszerűsített népiességen, a falu anyagán és a szülőföldélményen. Kereső szenvedélyük nem, vagy csak részben találta meg azt az anyagot, amelyben költői énjük esztétikumká objektívizálódott (szerelmi ihlet, kisebbségi problematika, alkalmi költői motívumok stb.). Az idő telte fokozatosan változásokat is hozott az említett költők fejlődésében. Példának okáért Ozsvald Árpád egy szimplifikált költői attitűd után az „egyszerűség” és a mítosz felé orientálódik a provincializmus ellenszereként (Földközelen, 1956; Laterna Magica, 1967), Bábi Tibor a megismerés filozófiai színtereit fogja vallatóra elmélkedő lírájában (A forrás éneke, 1956; Könny a mikroszkóp alatt, 1966), Dénes György „befeléfordulása” az ihletforrások felfedezését, gazdagodását és fokozatos elmélyülését eredményezte (Évek hatalma, 1966; Az idő börtönében, 1970).

Az ötvenes évek második felében történő változás a szlovákiai magyar irodalomban 1956-tól érezhető igazán. 1958-ban megjelenik az Irodalmi Szemle és az ún. „nyolcak” antológiája. Új lírikusi nemzedék jelentkezett ebben az antológiában a mindenség igényét hirdető költői programmal, az egyszerűsítő szemléletet megtagadó összetettebb, valóságon alapuló, de egy sajátos nosztalgiától és romantikától sem mentes költészettel. Ez a nemzedék tudott és képes volt újat mondani önmagáról, a világról, a népről, az irodalomról – tudott és mert különbözni szinte mindenféle értelemben: írói attitűdben, nyelvi stílusban, témaválasztásban, morális normákban, közérzetben – mindenekelőtt önmaguk akartak lenni.

Az ún. „nyolcak” nemzedékének meghatározó költőegyéniségei indulásában is fontos szerepet kapott a kisebbségi valóság és a népi motívumrendszer. Nem feledhetjük, hogy ezek a költők is nagyrészt népi indításúak voltak, falu- és szülőföldelménnyel telítettek, moralizáltak és szerelmes verseket írtak, szófukarok és himnikusan áradók, jó és kevésbé jó formaérzékkel rendelkezők. Származás és műveltség szempontjából közel álltak egymáshoz; valóban munkás-paraszt és népi-értelmiségi körből kerültek ki, többségük lírája nem teljesedett ki, ill. megrekedt az első ill. második kötetnél. Programadó költői azonban, Tözsér Árpád, Cselényi László, Zs. Nagy Lajos meghatározó egyéniségeivé váltak a szlovákiai magyar lírának. Az „antisematizmus vitára”, mint a szlovákiai magyar irodalom harmadvirágzásának eddigi legnagyobb méretű és jelentőségű vitájára is a „nyolcak” egyik vezéregyéniségeinek, Tözsér Árpádnak a jóvoltából került sor a hatvanas évek elején (Egy szemlélet ellen, 1963), igaz az esztétikai problémákat és a költészetet érintő kérdések vizsgálatától ez a polémia jórészt a társadalmi összetevők elemzése felé kanyarodott el. Ebben az irodalom eredeti jogainak visszaállításáért folyó vitában Fábry Zoltán gondolatrendszere volt a legteljesebb: ő egy „etikus realizmus” nevében leplezte le a sematizmust, így a népies sematizmust és ideológiai héterét, a dogmatizmust. A kibontakozó „helyi realizmusnak”, a minden attitűd jogos kifejezésének aztán fokozatosan meglettek az eredményei. A magatartásváltás szemléltetően fejeződik ki közvetlenül a vita utáni években a „nyolcak” legjobbjainál is. A megváltozott, átalakult nézőpont a kezdetben népies Tözsérnél már a hatvanas évek közepe táján drámai színezetű hangot kap,

filozófiával színeződik, majd az ún. „pontköltészetet” hirdeti meg, hogy a közép-európaiság ideájában oldódjon fel. Változás, fordulás jellemzi Cselényi László „fényes jövő” meggyőződéséből való áttérését a valóságba. Ő a népies romantikus költészetből első fokon a szociografikus szemlélet földhöz közelebbi szférájába lép az Erők című kötetében, majd párizsi tartózkodásai után, 1970-től, az ott megismert szellemi áramlatok és az új lírai törekvések hatására, alapjaiban változik meg lírikusi attitűdje és művészete. Lényegében a hagyományos népi lírával induló Zs. Nagy Lajos versvilágának átalakulása is változást tükröz, méghozzá sajátos módon: a romantikus szerelmi költészet jórészt elkoptatott rekvizítumainak „felfedezése”, a lírai hős boldog szerelmi érzése után a groteszk fénytörésében mutatja meg legjobb eredményeit.

* * *

Általánosítható felismerés az, hogy a szülőföldhöz, a hazai valósághoz, ezen belül a népiséghez kapcsolható költészeti motívumok nem egyszeri (nem csupán kezdeti) megnyilvánulások a szlovákiai magyar költők verseiben, hanem vissza-visszatérő elemek és ihletbázisok, melyek szinte törvényszerűen, bizonyos idő elteltével újból és újból megjelennek, hogy megtermékenyítsék az alkotói képzeletet. Ha ugyanis végigtekintünk csupán az említett „nyolcak” legjobbainak további fejlődési vonalán, s szem előtt tartjuk indulásuk népi sajátosságait, újabb jellegzetességre figyelhetünk fel. Az imént jelzett költői kibontakozás, kiteljesedés után a „nyolcak” mindhárom említett lírikusa a maga költészeti pályáivének egy pontján a nyitó, romantikus színezetű pályaszakasz motívumait eleveníti fel, ill. hívja segítségül, de már egyáltalán nem romantikusan népies közegben. Tózsér Árpád a Szülőföldtől szülőföldig (Érintések, 1972) című versével és ennek hasonló verskörnyezetével fordul vissza induló költészete táj- és tárgyvilágához, természetszerűen más módszerrel és más viszony alapján, túl a „falú-város dilemmarendszeren”, egy teljesen új gondolati térben „Lemálltak rólam a gyolcsok / szándék szülőföld halál / minden amiben látható voltam...” Cselényi László a Krétakor avagy lehetőségek egy elképzelt szöveghez (1978) című kötete után, bizonyára a kortárs Tózsér sajátosan összegező

kötetének (Genezis, 1979) hatására is, ugyancsak szintézissel kísérletezik, és szövegeiben ismét megjelennek a mozgást hordozó elemek (az igék), s általuk a költő egész versvilága újra alakulásba lendül és a szétszórt „metaforakombinatorika” (Zalabai Zsigmond) sajátosága után ismét összefüggő folyamatokat hoz létre. Elsősorban saját múltját újszerűen dokumentálva és erősítve, felhasználva kezdeti lírájának elemeit, eredeti és többszólamú elvek szerint. Zs. Nagy Lajos verseiben ez időtájt a rím és a részben visszatért kötött forma, valamint a „dallamos verszenei alakban visszatérő mámor” (Koncsol László kifejezése) jelzi az egyfajta újbóli ismétlődést és felfrisülést, mely utóbbiban jelen vannak a költő első korszakának romantikus népi rekvizitumai, olykor heroikus környezetben, de a hősnek már nem a győzelmét, hanem alkohollal terhes világát, részben önpusztítását foglalják keretbe (Cudar elégia, 1981).

* * *

A szlovákiai magyar líra fejlődésvonala a hatvanas években két költői csoportosulással mennyiségileg is gazdagodik és minőségileg is átalakul. Az ún. „négyek” élményvilága a hatvanas évek elején nagyban rokon Tózsérék nemzedékének élményvilágával. Gál Sándor kiteljesedő lírája a faluról való indulás hangulati és érzelmi hatóerejével kezdődik, a változások és az új élmények elkerülhetetlenségével, a várost is megszokó, a múltat nosztalgiával őrző egyetemesebb, általános emberibb és filozófiai igényű költészet irányába fordult. Bárczi István életérzését, a falu világából hozott őszinte érzéseit, sem a város, sem a katonáskodás élményei, a tágabb világ felfedezése nem homályosították el. Kár, hogy ez a líra már kezdeténél ki-fulladt és megrekedt.

Az Irodalmi Szemle 1966-os évfolyamában Vetés címmel új rovatot indított, melyben teret biztosított a fiatal alkotóknak. Ezekből a költőkből alakult ki az ún. „kilencek” generációja, melynek közös antológiája 1970-ben jelent meg Egyszemű éjszaka címen. Ezek a fiatal költők hittek abban, hogy a költészetben nem idegen semmiféle kísérletezés, a szabályos formákat pedig nyűgnek érezték. Voltak, akik az összes jelentkező probléma forrásául az előző időszakra való reakcióként, túlzó módon, a vidékről, a faluról

való indulást jelölték meg. Igaz, elődeik költészetében több esetben a direkt népieskedés is jelentkezett, mely kevésbé sikeres megformálásban sokszor felszínességbe és modorosságba torkollt. Ezek a fiatal költők úgy akarták beépíteni lírájukba a népköltészet elemeit, hogy az szerves részévé váljék újszerű elképzeléseiknek. Tóth László, Varga Imre verseiben lehetett felfedezni a népmesei és a népköltészeti formák felhasználását egy bizonyos elvont szférába elmozdulva az abszurd felé: „hamuban sült ökleimmel / el-indulok / a sivatagból / inni.”, „madárban az ének / kutyákban a harag / virágban az illat / soroljam még / az életem?” Sorolhatnánk a példákat mi is. Az avantgarde jegyében fellépő költőcsoport tagjai közül Kulcsár Ferenc és Mikola Anikó lírája már a kezdetekben közel állt a hagyományos költői formákhoz, a valóság, a szerelmi érzés megörökítése a csoport más tagjainak tárgyias költészete közegeiben másságával tűnt ki. Lírájukban a tradíció, a folklór és a népköltészet a későbbiekben is fontos ihlető szerephez jut.

A hetvenes - nyolcvanas évektől a líra Európa-szerte a lét egyetemes kérdései felé fordul. Ennek következtében megtelik gondolati, filozofikus, ontologikus igénnyel. A lírikus már sokkal inkább elméleti szakembere lett művészetének, s formái is sokkal átgondoltabbak, egyénibbek és megtervezettebbek, mint voltak azelőtt. Az érzelmi lírától általános eltávolodás mutatkozik a gondolati-értelmi és filozofikus líra felé. Az ezirányú változás több egyéni hangú költőnél megfigyelhető a szlovákiai magyar irodalomban is. A már említett „nyolcak” legjobbjaival, az ún. „Vetés” csoportosulással nem morzsolódott költőinél 1970-től, majd később, 1980-ban, a Megközelítés és 1986-ban a Próbaut című antológiák lírikusainál is ez a jellegadó ismérv. A fiatalabb költők közös vonása a kérdésfelvetések bátorsága, egyfajta esztétikai és stílusbeli felfogás, a formai kísérletezés, s mindemellett a kifinomult szociális érzékenység és legjobbjaiknál az eredendően realista szemlélet. Sokszólamú ez a líra, mely nem mentes az ötletektől, a groteszk és abszurd látásmódtól, valamint a versmutatványoktól sem.

A szlovákiai magyarság valóság-problematikája ezekben a versekben - eltérően az idősebbek világlátásától - áttételeken keresztül és elvonatkoztatva jelenik meg. A nemzetiségtörténeti élménykör fogyóban van az egyéni problémák mellett, illetve az idősebbek és a középgeneráció élményvilágából bukkan újra-újra elő. Ez talán természetes is, hiszen az 1945 utáni változó társadalmi körülmények, a kisebbségi sorsba való kerülés, a

faluközösségek felbomlásának, a faluból a városba kerülésnek, a társadalmi fordulatoknak ihlete elsősorban - a személyes átélések következtében - az ő közvetlen motívumukként jelenik meg. Elég talán, ha ismét a nagy utat megtett Tözsér Árpád Adalékok a Nyolcadik színhez (1982) című kötetének az Egy felkoncolt születésnap nézőterén című szöveg Prehistória részére gondolunk, vagy a Történetek Mittel úrról, a gombáról és a magánvalóról (1989) című kötet Duba Gyulának ajánlott Örvénylő időkben, vagy éppen a Tanulmány egy kucsma (és a költészet) természetéről című szövegeire utalunk. Itt említhetjük meg a sajátos struktúrákban építkező Cselényi László Elvetélt szivárvány (1993) és az Eggyé vált sok/k, Sokknyomozó történelem, (1995) című szövegkompozícióit, Gál Sándor, Kulcsár Ferenc és mások legújabb köteteit.

* * *

A mostani változó valóság közvetlen faggatása - kevés kivételtől eltekintve - hiányzik a szlovákiai magyar lírából, pedig az utóbbi, immár közel évtizedes valóságunkat a gyors és gyökeres változások alakítják. Jelenünkben megszűnt a szabályos fejlődések üteme, a tempós és evolúciós lépések egymásutánja. Ebben a társadalmi helyzetben még az alkalmi jelenségek is közvetlenül, sőt kihívó módon mutatják meg sajátos természetüket és azok tanulmányozása, értékelése, művészi feldolgozása is gyorsabb ütemben zajlik - a költő is ennek megfelelően mentheti át azokat a líra közegébe. Nyilván az új valóság-szituációnak új ellentmondásai, emberi konfliktusai és megoldandó kérdései jelennek meg, ennél fogva is megtermékenyíthetik a költői képzeletet és gazdagíthatják az irodalmat. Újabb kihívások mutatják meg magukat az alkotók számára, hiszen meg kell küzdeniük a módszer, a stílus és a forma alakításával is.

Átmeneti, változó, egyesek szerint válságos (?) korszakát éli az irodalom. Helykeresése és megújulása időszerű probléma. Hogyan alakul a valóságirodalom (és benne a népi irodalom) sorsa a jövőben? Ez a kérdésfeltevés vonatkozhat ugyanúgy a formaújító és kísérleti irodalom helyzetének alakulására is, éppúgy, mint az irodalom belső tereinek, műfajainak változásának kérdésére is. A valóságirodalom, annak ellenére, hogy az irodalom

ma egyes nézetek szerint az audiovizuális kommunikáció esztétikai jellegű válfajaként is körülírható, bizonyára megtalálja helyét a hozzá tartozó közegekben. Megtalálja a helyét és kifejti hatását, megleli befogadóját abban az esetben is, ha netán nem a könyv lapjain jelenik meg, hanem mondjuk az elektronikus közvetítő eszközök, médiumok segítségével válik elérhetővé, és a videon vagy éppen a számítógépen válik láthatóvá. A jövőbeli járható út feltételezhetően a valóság egyre nagyobb mértékű intellektualizálása, ill. alkotói korszerűsítése. Módszert annak idején (a hetvenes-nyolcvanas években) tanulhatott a szlovákiai magyar író; követendő példákat találhatott, elsősorban a magyarországi, az erdélyi magyar íróknál, költőknél, akár a falukép időszerűsített és hiteles átformálására, a lírai visszaemlékezésre, akár a korszerű irodalmi rangú riportra stb. Befogadta a termék-kenyítő hatásokat, így ki tudott lépni önmaga köréből.

A kisebbségi sors - hétköznapi jelenünkben is - az anyanyelvi fenyegetettséget jelenti, így a szellem önvédelmének ügye meghatározódik, ezért a kisebbségi irodalomnak a művészi értékek létrehozásán túl most is küldetése a kisebbség szellemi önbizalmának és ellenállóképességének erősítése. A valóságos lelki energiák gazdagításáról, a szellemi értékek növeléséről van szó, és nem az üres gesztusokról vagy a melldőngető retorikáról. Küldetése marad a jövőben is az irodalomnak – s benne a valóságból kiinduló irányzatoknak – elsősorban a kisebbségi önismeret és a megújuló életlátás fontos forrásaként, mely egyúttal korszerűsítheti az alkotó problémafelvetéseit, bővítheti az irodalmi értékskálát, megtermékenyítheti az ihletet, a változó valóság faggatásait pedig esztétikumhordozó nyelvi képződménnyé formálhatja, s mérhetővé és értékelhetővé teheti azt egyetemes magyar irodalom vonatkozásában is.

Felhasznált irodalom

Alabán Ferenc: Irodalomközelben, Nitra 1992

Két költő nyomában, Nitra 1995

Czine Mihály: Nép és irodalom I.-II., Budapest, 1981

Csanda Sándor: Első nemzedék (második, átdolgozott, bővített kiadás), Bratislava, 1982

Szülőföld és irodalom, Bratislava, 1977

- Duba Gyula: Valóság és életérzés, Bratislava, 1972 Európai magány, Bratislava, 1987
- Fábry Zoltán: Harmadvirágzás (Szlovákiai magyar irodalmi adalékok), Bratislava, 1963
- Fónod Zoltán: Körvonalak, Bratislava, 1982
- Üzenet. A csehszlovákiai magyar irodalom (1918-1945), Budapest, 1993
- Görömbei András: A csehszlovákiai magyar irodalom 1945-1980, Budapest, 1982
- Koncsol László: Ívek és pályák, Bratislava, 1981
- Pomogáts Béla: Kisebbségben és magyarságban. Tanulmányok a szlovákiai magyar irodalomról, Dunaszerdahely, 1997
- Tózsér Árpád: Escorial Közép-Európában, Bratislava, 1992
- Turczel Lajos: Két kor megszgyén, Bratislava, 1967 Tanulmányok és emlékezések, Bratislava, 1987
- Zalabai Zsigmond: Mérlegpróba, Bratislava, 1978

A szlovákiai magyar irodalom fél évszázada (Válaszok az Irodalmi Szemle ankétjának kérdéseire)

1. Küzdelmes öt évtizedet hagyott maga mögött a kortárs magyar irodalom Szlovákiában. Mit jelent az Ön számára ez a félévszázad?

A szlovákiai magyar irodalom második világháború utáni több mint fél évszázados időszaka fejlődésének és önállósodásának külön szakasza, létének tartós és meggyőző bizonyítéka. Abban az esetben is, ha többen ezt kétségbe próbálták már vonni különböző fórumokon és alkalmakkor. Nyilvánvalóan ez nemcsak a megközelítési szempontok megválasztásán múlik, hanem az irodalmi művek értékének számbavételekor is felmerül. Nem vitatható, hogy ez a kisebbségi irodalom (más kisebbségi irodalmakhoz hasonlóan) bizonyos időszakban ún. kultúraszervező vagy éppen kultúrahelyettesítő szerep betöltésére is kényszerült az elmúlt félévszázad során, s ennél fogva széles feladatkörnek kellett eleget tennie. Az írók szerepe is megnőtt, mert közülük kerültek ki a kisebbségi élet és társadalom azonoságtudatának képviselői, védői, s ez az írói alkotómunka motiválója lett - igaz, elősegítette az egyes teljesítmények túlértékelését is. Másrészt: ennek a fél évszázadnak a közepétől tanúi lehetünk annak a fejlődési folyamatnak is, amelyben az irodalom kilép az említett helyzetéből és az önálló út kialakítására törekszik. Összefügg mindez azzal a ténnyel, hogy a kulturális tevékenységi formák kibővülnek, a sajtó, a társadalom- és természettudományokban képzett értelmiség jobban tudatosítja és elfoglalja saját helyét, az egyetemi kutatás hatékonyabban érezteti hatását, s ezáltal a kisebbségi szellemi élet gazdagodik és differenciáltabbá válik. Az irodalom küldetéses szerepe is megváltozik, mert ugyan felvállalja, de már nem elégszik meg az ún. kultúraközvetítés hídszerepével, mivel nem érzi lényegi tartozékának. Koncsol László a hetvenes évek végén summázta ezt a felismerést: „A harmadvirágzás irodalma nem híd, hanem öntörvényű, szuverén egész.” A minőségi változás azonban nem jelentette/jelenthette azt, hogy a szlovákiai kisebbségi magyar irodalom megszűnt volna a kisebbség önszemléletének lenni, s amit megfogalmazott, az ne gyakorolt volna hatást a kisebbségi közösségtudatra, ne formálta és alakította volna azt. Az önállósulási folyamat része volt továbbá az anyanemzet és a szlovákiai magyar kisebbség

kapcsolatának egyre intenzívebbé válása (a fellendülő közös könyvkiadás és további kapcsolatok), amely a hagyományok, a történelmi tudat, a nyelvazonosság kérdésén alapszik. A magyarországi irodalmi tudat a hetvenes évektől már nem csupán a megjelenő szlovákiai magyar irodalmi termékeket tartotta számon, hanem fokozatosan a művek és irányok kritikai áttekintésére is törekedett és idővel egyre részletesebb, árnyaltabb és hitelesebb képet alakított ki erről a kisebbségi irodalomról. A bibliográfiai adatokra és az összefoglaló tanulmányokra hivatkozhatva állapíthatjuk meg, hogy az utóbbi két évtizedben fokozatosan a kölcsönhatások rendszerének alapjai rakódtak le az anyaországbeli és a szlovákiai magyar irodalom között, a szellemi életre gyakorolt hatások figyelhetők meg, „a kisebbségi írók műveikkel, gondolataikkal, művészi kezdeményezőkézségükkel és magatartásuk erkölcsével jelen voltak a magyar irodalmi életben” (Béládi Miklós).

Kisebbségi irodalmunk legjobb alkotásai a kisebbségi kérdés összetett szemléletére kötelezik az olvasót. Azt mutatják meg, hogy a kisebbségi sorsot nem lehet csupán társadalmi kérdésként szemlélni/kezelti, de nem lehet csupán nyelvi oldalról, csak az anyaországhoz fűződő kapcsolatok szempontjából nézni és minősíteni. Akár a dogmatizmust feltételező, akár a romantikusnak mondható nézőpontot előtérbe helyező vélekedés mindenképp leegyszerűsíti a kisebbségi lét lényegének megközelítését. Az irodalom az a kommunikációs közeg és forma, amely komplexen láttatja a kisebbségi létet, mivel önkifejezési, lírai reflexiói és helyzetképei, epikus cselekményei és emberábrázolásai, drámai sorskérdései a társadalmi-etnikai, természeti-lélektani, tárgyi-képzeletbeli világ együttlátásából születnek meg, és jelentik az egyszeriség és egyediség, a sajátosság és különösség összetett és kifejezett formáit.

E néhány alkalmasszerűen felvetett szempont, motívum és fejlődési tényező meghatározó vonatkozásait volt részem szemlélőként és aktív résztvevőként megélni, megtapasztalni. A szemlélyességet invokáló kérdés tartozéka számomra tehát, elsőfokon: ennek az irodalomnak az élményszerű (olvasás útján történő) megismerése; másodfokon: e kisebbségi irodalomhoz tartozó művek egy részének elemző vizsgálata és értelmezése (mind tanulmányok és kritikák formájában megírva, mind egyetemi előadásokon és szak-szemináriumon oktatva). Az önként vállalt feladatok végzésekor

tisztázódott számomra, hogy a kisebbségi irodalom küldetésének megértéséhez nem legendák és szólamok szükségesek, nem indulatok és arányt tévesztő elfogultságok kellenek, hanem a valóságra és a valóságos arányokra való érzékenység, mely a kisebbségi önismeret alapja. Ennek az alapnak a megteremtéséhez - ami a kisebbségi közösség és egyén számára egyaránt létszükséglet - csak a színvonalas irodalom felelhet meg, mely a kisebbségi lét és élet valamennyi összetevőjét képes felvillantani. Úgy, hogy arra minden más tudomány- vagy művészeti ág kevésnek bizonyul. Az ilyen önismereti alap képes a bénító kisebbségi gátlásoktól felszabadítani és hozzásegíteni ahhoz, hogy az egyenjogúság biztonságával és szemléletével tekinthessünk szét környezetünkben.

2. Az 1989-es rendszerváltás óta egyesek legszívesebben zárójelbe tennék a korábbi évtizedeket. Azokat az esztendőket, melyek az irodalmat teremtő nemzedékek számára nemcsak az ifjúságukat jelentették, hanem a megújuló harcot is a megmaradásért, az irodalom megújításáért. Kell-e, lehet-e zárójelbe tenni azt, ami már múlt?

Véleményünk szerint a mi kisebbségi irodalmunk az utóbbi évtizedben egyre inkább differenciálódik, de főleg atomizálódik, igaz, a színvonalas irodalmi művek azelőtt is inkább egyes alkotók műhelyében jöttek létre. A „bársonyos forradalom” után szlovákiai magyar vonatkozásban is elkezdődött egyfajta pezsgés (bár ez utólag inkább csak néhány könnyen szétpattanó buboréknak tűnik), amely azonban az irodalomban nem hozott sem különösebb tartalmi, sem formai-esztétikai változásokat. Az 1989-es rendszerváltás előtti időszakot egyszerűen nem lehet zárójelbe tenni; ez irreális voluntarizmus lenne, ami az irodalmi értékek megtagadását jelentené. Senkinek nincs joga felszámolni az előző évtizedek által teremtett kisebbségi szlovákiai magyar irodalmat, különösen akkor nincs, ha sem gondolati-eszmei, sem formai-esztétikai, sem alkotói-erkölcsi vonatkozásban nem haladja meg az előző időszak értékeit. Az irodalom a korábbi évtizedek pótolhatatlan koronatanúja Szlovákiában is - a társadalmi, történelmi, kisebbségi, esztétikai rendnek és változásoknak tükré. Ha erről elfeledkezünk, akkor szem elől téveszthetjük a szlovákiai magyarság életének, sorsának alakulását is, s végső soron nem percipiáljuk helyesen a kisebbségi irodalomnak

(művészetnek) a lényegét sem. Nem tagadható, hogy az adott körülmények között az irodalom szükségből sokszor vállalt magára nem csak művészi küldetést és funkciót. Erre már utaltunk, s úgy gondoljuk, hogy ennek a bővebb kifejtése nem feltétlenül tartozik ide.

Ha művi módon az 1989-es változások utáni részt mégis elszakítanánk az előző évtizedektől, csak egy múlt és hagyomány nélküli torz képet kapnánk, melynek jelene és jövője is teljes mértékben a bizonytalanság homályába kerülne. Ezt viseli magán minden olyan érzéketlen és mechanikus, legtöbbször személyes ügyektől inspirált „átértékelési” próbálkozás, amely a „más” oktalan bírálatának segítségével igyekszik láthatóvá válni, ill. magasra kerülni. Az értékek helyretervése hitelt érdemlő módon kell hogy történjen, nem a sérelmekről és indulatoktól vezérelve, hamis katarzisos lehetőségét keresve, szakszerűtlen és valótlan attitűdök latba vetésével.

3. A nemzedékek és az irodalmi irányzatok küzdelme Ön szerint milyen új jegyekkel, szemlélettel gazdagította a kisebbségi magyar irodalmat Szlovákiában?

Ebben a majdnem egy egész emberöltőnyi időszakban a (cseh-) szlovákiai magyar irodalomban immár öt, egymás mellett létező, generációs-jegyekkel bíró nemzedék vesz részt az irodalmi életben. E nemzedékek színrelépése legtöbbször költői-írói csoportosulások antológiájában való debüt formájában történt a második világháború után, s minden esetben - több-kevesebb határozottsággal - meg volt bennük az új irodalmi irányzat prezentálása is, ami összefüggött az eredetiség igényével. Ilyen értelemben jelentősnek mondható a költői antológiák közül az ún. „nyolcak” gyűjteménye (Fiatal szlovákiai magyar költők antológiája, 1958), több mint egy évtizeddel később az ún. „kilenceket” bemutató közös kötet (Egyszemű éjszaka, 1970) és részben a vegyes összetételű, verseket és prózai alkotásokat tartalmazó antológia is, mely a Főnix Füzetek sorozatban jelent meg (Próbaút, 1986). Azok a további, kezdő lírikusokat, írókat bemutató válogatások, melyek kevésbé jelentettek programos fellépést, és nem is jeleztek nemzedék-formálódást (Új hajtások, 1953; Három fiatal költő, 1954; Megközelítés, Fiatal képzőművészek antológiája, 1980; Nyugtalan indák 1993) jóval gyengébb kritikai visszhangot váltottak ki, s a csoportok tagjai közül

is általában nagyobb volt a lemorzsolódás. A kezdő prózáírókat felvonultató antológiák általában a költészet utáni másodvonalban helyezkednek el, időben később és kevésbé jelentve különös irodalmi eseményt (Szlovákiai magyar elbeszélők antológiája, 1961; Fekete szél, 1972; Piknik a Szaharában stb.). Szinte azt példázzák, hogy a próza - műnemi és műfaji jellegénél fogva - más alkotói elgondolások és megvalósulások színterét jelenti, mint a költészet világa.

A nemzedékek nem minden esetben hoztak körülhatárolható sajátos és megkülönböztető irodalmi irányt és szemléleti változást. Az esetek nagy részében a kortárs egyetemes magyar irodalom (benne a határon túli irodalom) legújabb, ill. már meghonosodott legfontosabb irányzatainak hatását érezni. Kevesebb alkalommal, kisebb számú alkotónál a világirodalmi és művészeti hatások is szerepet kaptak.

Úgy látjuk, hogy a szlovákiai magyar irodalom nemzedékeinek küzdelmei, egymással megívott harcai az irodalmi viták mennyiségében és intenzitásában tükröződnek vissza elsősorban. A szlovákiai magyar irodalom harmadvirágzásának legnagyobb méretű és jelentőségű vitája az ún. „antisematizmus vita” volt a hatvanas évek első felében, melyet Tözsér Árpádnak a Hét-ben megjelent cikke váltott ki (Egy szemlélet ellen). A vita nemzedékek alkotói magatartásának találkozása, egymással való szembehelyezkedése is volt. Az akkor fiatal „nyolcakhöz” tartozó költők új költői formákat és módszereket hoztak, s a líra kereteiből kilépve kritikákban, publicisztikai és kultúrpolitikai cikkekben, riportokban tárták fel hiányérzeiteket és bíráló észrevételeiket. A dogmatikus irodalomszemlélet felszámolásában mindennek elvi jelentősége volt a szlovákiai magyar irodalomban. A vita során a kisebbségi irodalomtudat, a kritika, az olvasók témaköre is felszínre került, valamint az új írótypus, írói alkat kialakításának szükségessége is megfogalmazódott. A változás igénye már az ötvenes évek második felétől vált ténnyé, s az eszmélés az első lírikusi generáció számára természetesen járt megrázkódtatással, s költői hangjuk ezáltal keserűséggel és rezignációval telítődött, esetenként addigi költészetüket is a vizsgálat tárgyává tették. Ennek eredménye az lett, hogy ember- és világismeretük elmélyült, kifejező eszközeik, egész költői nyelvük igényesebb, sokszínűbb és tisztultabb lett. Mindez - a változások színterén - hozzájárult ahhoz, hogy

a „nyolcak” fellépésétől számítható időszak fejlődési szempontból a legjelentősebb szakasz kezdetét jelenti a harmadvirágzás irodalmában, mert az 1945 után nehezen kibontakozó költészet ettől az időtől kezd határozottan differenciálódni.

A jelzett vitán kívül számos más kisebb és nagyobb nézetcserét, vitát tartunk számon kisebbségi irodalmunk 1945 utáni szakaszában, mely a nemzedékek és irodalmi irányzatok küzdelméből fakadtak. Fontosnak kell minősítenünk az Irodalmi Szemle Vetés című rovatában debütáló költők körül kialakult vitát a hatvanas évek végén, mely méreteiben kisebb, de nem kevésbé izgalmas az antiszematizmusénál. Tér hiányában nem foglalkozhatunk azokkal a nemzedékek szembesülése kapcsán létrejövő nézetcsereikkel, melyek irodalmi életünk, irodalmi lapunk, költészerünk, egész kulturális életünk kérdéseit és megoldandó feladatait fogalmazták meg. Irodalomtudatunk tökéletesedése és kritikánk szakszerűsége érdekeit szolgáló véleménycseréket is szép számmal találunk. Mindez azt látszik bizonyítani, hogy a kritikusok, írók és költők irodalmunk részterületeihez többször nyúltak elemző és értékelő, kritikai és jobbító szándékkal. Irodalmunk fejlődése szinte minden adódó esetben hasznát látta a vitáknak, irodalmunk szervező erői azonban jelenünkben sajnos nem használják ki irodalmunk megvívott harcainak eredményeit és tapasztalatait. Az irodalmi folyamat történeti fejlődésének felmérésénél viszont (ami az idő teltével egyre aktuálisabb lesz) figyelembe kell venni a sokszor fontos „állomásokat” jelző legfontosabb nemzedéki vitákat és azok tanulságait alkalmaznunk kell a szlovákiai magyar irodalom mai kérdéseinek megoldásában.

4. Megítélése szerint születtek-e tájainkon értékes alkotások, olyanok, amelyek méltóak a megbecsülésre?

1981-ben egy átfogó tanulmányában Koncsol László így jellemezte a szlovákiai magyar irodalmat: „Olyan ez az irodalom, mint egy szikár, polifón kórusmű: nem homofónia, nem kiugró, nagy tehetségek magányos szólamai határozzák meg karakterét, hanem fegyelmezett rendben, szólam szólam után, nemzedék nemzedék után mindenki ugyanazt a témát imitálja, hol szabadabban, immár harminc esztendeje, a legfőbb mester, a valóság akarata szerint.” Ez a megállapítás, részleteiben is, egészében is megállja

helyét, a múltra és a jelenre vonatkozóan is, bár a kilencvenes évek elején ezt is többen mechanikus módon kétségbe vonták. A szlovákiai magyar líra mozgalmi, ill. csoportos törekvései nagyjából szinte évtizedes időközökben jelentkeztek, s némi természetes időhátránnyal a prózáírók is antológiákban demonstrálták létüket. Megítélésünk szerint kisebbségi irodalmunk fejlődésének támpontjai ezek az antológiák, amelyek méltóak a megbecsülésre, s egész irodalmunk alakulásának vezérfonalát alkotják. Ezekben a közös kiadványokban általában több a „romantika”, mint a később kialakult alkotói pályákat jelző kötetekben, mert itt több a elégedetlenség, a változtatás és a nyitás szándékának határozott kinyilvánítása, valamint a szembehelyezkedés mindazzal, amit az előző nemzedéktől az indulók örököltek.

Megbecsülést érdemelnek továbbá azok az alkotások, amelyek az egyes életművek keretén belül a központi és egyben lényegi mondanivalót hordozzák, különösen akkor, ha az egybe esik ennek az irodalomnak a világba küldött üzenetével. Nem jelent ez mást, mint annak a valóságnak a művészi szinten való megformálását, amely meghatározó módon, különböző formák tartalmaként és lényegeként van jelen versekben, novellákban és regényekben. A konkrét címek felsorolása, vagy legalábbis példák említése mindig kockázatot jelent, most mégis szükség van rá. Az antológiákon kívül az egyes évtizedek termésében megítélésünk szerint az alábbi művek jelentenek tartós irodalmi értéket: az ötvenes évek lírájában az Anyám mosolyog (1955), a Kassai dalok (1958) a Júdása én nem lehetnék (1959), a prózai termésben az Égő föld (1958) és A menyasszony (1956) című műveket említhetjük; a hatvanas évek költészetében a Keselylábú csikókorom (1961), a Mogorva csillag (1963), az Arc nélküli szobrok (1964), a Földközelen (1965), A forrás éneke (1965), a Ketten (1966), a Tériszony (1968) című kötetek, a prózairodalomban a Megtudtam, hogy élsz (1963), a Csillagatlan égen struccmadár (1963), a Kásahegy (1966), a Földönfutók (1967), az Adósságtörlesztés (1968), az Agnus dei (1969) értékelhetők a legmagasabbra; a hetvenes években megjelent verskötetek közül Az idő börtönében (1970), az Érintések (1972), a Kőlapok (1973), az Édennek neveztem (1975), az Ithakából Ithakába (1975), a Crusoe-szaltók (1976), a Krétakor (1978), a Genesis (1979), a Mikrovilág (1979), a prózai művek sorából a Szabadesés (1970), az Ugrás a semmibe (1971), A keskenyebb út (1971),

az Időzített boldogság (1973), az Elsőosztályú magány (1974), az Egy szál ingben (1976), az Ívnek a csukák (1977) című kötetek emelkednek ki az átlagból; a nyolcvanas években kiadott versgyűjteményekből a Cudar elégia (1981), az Adalékok a Nyolcadik színhez (1982), az Istentelen színjáték (1983), Az Éden és Golgota között (1984), a Téridő-szonáta (1984), A felkiáltójeles ember (1987), a prózairodalomban legjelentősebbnek számító Szélfúvásban (1980), az Éleslövészet (1981), az Örvénylő idő (1982), a Sodrásban (1984), a Veszteglők (1984), A képzelet szertartásai (1988) című kötetek érdemlik a megkülönböztetett figyelmet; a kilencvenes években számon tartott verskötetek közül Az ibolya illata (1992), A stigma krátere (1994), A következő halál (1994), a Mittelszolipszizmus (1995), az Aleatória avagy a megírhatatlan költemény/tartomány (1998), a Négy negyed (1999), a prózai könyvekből az Einstein harangjai (1992), az Álmodtak tengert I.-II. (1993, 1995), a Magasság és mélység (1994), a Tömegsír (1999) című alkotások jelentik ennek a kisebbségi irodalomnak a megtartó erejét.

A szlovákiai magyar irodalom, az előbb említettektől eltérően, leggyengébben művelt területe a drámaírás, figyelembe véve azt, hogy születtek ugyan színművek; vígjátékok és drámai átdolgozások, jelentős dramaturgiai értékeket felmutató alkotások azonban nem jöttek létre. Külön szükséges említeni azokat a szociográfiákat, melyek jórészt szépírói eszközökkel vannak megírva. Példaként sorolhatjuk fel itt a Vajúdó parasztvilág (1974), a Mesét mondok, valóságot (1980), a Mindenekről számot adok (1984) című műveket.

Nyilvánvaló, hogy ez a rövid áttekintés nem lehet teljes, mivel az említett műalkotásokon túl több vers, novella, regény vagy éppen az ifjúsági és gyermekirodalom kategóriájába sorolható mű ismert, amely a szlovákiai magyar irodalom értékének tekinthető. Ezek az alkotások is hozzájárultak ahhoz, hogy gazdagodjon az egyetemes magyar irodalom, hogy művészi irodalmi eszközökkel legyen megörökítve a szlovákiai magyarság élete és gondjainak témaköre.

Kisebbségi irodalmunk objektív értékrendjének kialakításához, elemzéséhez és értelmezéséhez adalékokat szolgáltatottak azok a kritikai és elméleti munkák, amelyek ennek a szépirodalomnak a nyomában jöttek létre, s amelyek elősegítették a szlovákiai magyar irodalom tudatának megteremtését. Néhány meghatározó idesorolható kötet: Harmadvirágzás (1963), Gondok

könyve (1982), Két kor mezsgyéjén (1967), Mérlegróba (1978), Európai magány (1987), Megmozdult világban, Fábry Zoltán élete és munkássága (1987), Escorial Közép-Európában (1992), Két költő nyomában (1995).

A teljességre való törekvés igénye nélkül állítható, hogy a felsorolt irodalmi műalkotások nem gyökér nélküli, hanem sajátos karakterű és paraméterű kisebbségi irodalmat határoznak meg, mely nem alkalmi műveket, alkotói célokat és megvalósulásokat példáz. Értékeinek viszonyítása nem mellőzheti kötődéseinek körét és rendszerét, ezért értékelése és megmértetése kérdésében is figyelembe kell venni kapcsolódásait. Természetes a viszonya és kapcsolódása az egyetemes magyar nemzeti irodalomhoz, másrészt mint kisebbségi irodalom a szlovákiai irodalomnak is része. Ezzel kapcsolatban saját meghatározóját sem tévesztheti szem elől, így önön létét sem adhatja fel, mivel az szervesen összefügg megmaradásának, perspektívájának lényegével, s legjobb eredményeinek szélesebb horizontú számoltartásával és megmértetésével.

5. Kik azok, akik - Ön szerint – leginkább öregbítették az irodalom rangját, s táplálták szellemiségünk Vesta-tüzét?

A kérdésre szinte rímel Fónod Zoltánnak egy húsz évvel ezelőtt, a csehszlovákiai magyar irodalom évtizedeiről írt összefoglalásának egyik megállapítása: „A csehszlovákiai magyar irodalomnak nincsenek és nem is voltak József Attilái, Móricz Zsigmondjai, Illyés Gyulái, Juhász Ferencei és Nagy Lászlói, de vannak tehetséges írói, irodalmunknak pedig ma már jó mezőnye, s olyan alkotásai, melyekért nagyobb összefüggésekben sem kell restelkednünk, vagy a gyengeségeinkre mentséget, magyarázatot keresnünk. Joggal mondhatjuk, ezek az alkotások vigyázzák irodalmunk »Vesta-tüzét«, s jelentik - a régiekkel együtt - a mi új hagyományunkat.” (Gyorsmérleg). A kép e megállapítás óta természetesen változott, az egyes alkotói pályák kiteljesedtek, más szlovákiai magyar írók és költők nem tartottak lépést a fejlődés hozta igényekkel. Ennek következtében az irodalmi élet is metamorfózison esett át, az utóbbi évtizedben szétzilálódásnak lehetünk a tanúi, bizonyos alkotókat tömörítő körök, klikkek közvetet - közvetlen érdekvédelmi megnyilvánulásai jelentik a hovátartozást, kevésbé az összirodalmi érdekeket képviselő és védő szervezeti forma. En-

nek ellenére a szlovákiai magyar írók legtehetségesebbjei (érdekköröktől mentesen) egyéni teljesítményeikkel járultak hozzá e kisebbségi irodalom gazdagodásához, mellyel szellemiségének Vesta-tüzét is táplálták.

Ebben az esetben is el kell tekintenünk a teljességtől, s csupán néhány kiválasztott, de jellemző pozitív példáját (joggal) adhatjuk kisebbségi irodalmunk hosszútávú és tartós irodalmi értékeket létrehozó alkotóinak. A szlovákiai magyarság eddigi legnagyobb hatású, integráns alkotói egyénisége Fábry Zoltán, ezért életműve csak fenntartásokkal jellemezhető és értelmezhető körülhatárolt műfaji kategóriákkal. Jelentős író és erkölcsi példa – túlmutat a kisebbségi kereteken, interpretálása a legszélesebb európai kontextusban is megállja helyét. Történelmi horizontokról szemlélve bizonyára nem az esztétikai és irodalmi ítéletalkotás hogyanja és milyensége jelenti az elsődleges kritériumot művei megítélésében, hanem az alkotó sajátos műfajának (az antifasizmusnak), a történelmi tapasztalatokon és a saját élmények nyomán kialakult egyértelmű állásfoglalásnak a deklarálása és cselekvő folytonossága jelenti a mércét. Ez elválaszthatatlan Fábrynak az irodalmi alkotásokról (és más dolgokról) alkotott véleményformálásától, mert azt is áthatja és egyben meg is határozza. A komplex szemlélet az életműben csak erőszakos módon választhatja szét a történész, az újságíró, a politikus, az irodalmár, a közösségi ember attitűdjét. Egész eszmerendszerében – s ez kisugárzó alaptétel – a kisebbségi kérdés elválaszthatatlan az erkölcsi igényből és a minőség elvétől. Ez annak a meggyőződésnek a hirdetését jelenti, hogy egy kisebbség a kitarulkozó világban, ha létezni akar, csak mint minőség tarthatja magát. S ez a megoldás az elzárkózás helyett az egyértelmű nyitottságot feltételezi. Éppen ezért, a kompetenciáját helyesen értelmező irodalomtudományok és kritikai értelmezéseknek jelenünkben elsősorban nem az a feladata, hogy tételszerűen és jelszavakat kihámozva nyúljon a Fábry-műhöz, vagy hogy ismételten hangsúlyozza az életművön belül pusztán esetlegességeként előforduló téves nézeteket, hanem az ellentmondásokat bírálva (azokat egyáltalán nem elhallgatva), arra kell ügyelnie és figyelnie, hogy elevenen tartsa és tudatosítsa az egész életmű lényegét, a Fábry Zoltán-i örökséget: a háborúellenességet, az erőszak elleni fellépést, a műveiben ható erkölcsi sugárzást, a minőség igényét.

Kisebbségi szépirodalmunk legjelentősebb alkotóinak kiemelésekor – a

műalkotások számba vételéhez hasonlóan – szintén a műnemi és műfaji megközelítés tűnik a járható útnak, azzal a különbséggel, hogy most a prózával indítunk. A regényírók közül Dobos László és Duba Gyula tipikus kisebbségi prózaírók, mivel alkotói figyelmük valójában az egész szlovákiai magyar kisebbségtörténelmét átfogja. Egész eddigi életművük céltudatos írói koncepció szerint formálódott, s műveik a szlovákiai magyar próza egészére vonatkoznak, részben pedig a csak rájuk jellemző esztétikai kérdések egész sorát is felvetik. Mindkettejük fejlődésének egyik fontos ismérve, hogy az ábrázolt világ központi és meghatározó magjában ugyanaz marad, de regényenként tágul, differenciálódik és gazdagodik. Dobos műveiben a realizmus, a publicisztika (riport) és a mítosz, Duba alkotásaiban a történet, a realista ábrázolás, a humor, a dokumentáció (szociográfia) rétegződése, mindkettőjük esetében a sajátos szerkesztésmód, a pszichológiai szempontok érvényesítése teszi elmélyültté a kisebbségi ember életének, történelmének és jelenének megörökítését. Erkölcsi, világszemléleti és magatartásbeli kérdések művészi feltárása adja műveik hitelét, mely a múltra is tekint, a történelem intelmeinek pontos rajzával, s a jelen változásaival és szellemével láttatja a szlovákiai magyar kisebbség sorsának alakulását, szépírói eszközökkel rajzolja annak történetét. Ehhez a prózaírói vonalhoz tartozónak érezzük Mács József és Gál Sándor regényeit és elbeszéléseit, akiknek legfontosabb ihletője szintén a kisebbségi sors, annak múltja és megnyilvánulásai, mely elválaszthatatlan az egyetemes magyarság helyzetének komplex és történelmileg-lélektanilag hiteles értelmezésétől.

A szlovákiai magyar prózairodalomban bizonyos értelemben áttörést jelentettek a nyolcvanas években Grendel Lajos sorjázó művei, s kritikai visszhangjukkal is felhívták magukra a figyelmet. Regényeiben Grendel szintetizálta a magyar irodalom aktuális értékeit, a világirodalmi (pl. Proust, Eco) és filozófiai (pl. Heidegger, Kierkegaard) hatásokat műveibe olvasztotta. Alkotásai abban is újszerűek, hogy nem csupán egyetlen értelmezést, hanem az értelmezési lehetőségek egész sorát teszik lehetővé, hordozzák magukban. A regények és elbeszélések színterei, élményei, akárcsak alakjai és emlékei konkrétan kötődnek a szlovákiai tájakhoz, a kisebbségi magyar közeghez, a művek jelentősége azonban abban is rejlik, hogy értékei nemcsak egy szűkebb közösség (szlovákiai magyarság), hanem egy szélesebb

kultúra (egyetemes magyar irodalom) számára is, s bizonyos értelemben még az „egyetemes emberi létezés” számára is jelentéssel és üzenettel bíró alkotások. Grendel prózájának hőse „a kor reprezentatív tudósa és történelmi emlékezte”, s benne az író „az Isten utáni, de szeretet előtti polgárban a huszadik századi átmeneti ember paradigmáját kívánta megteremteni, s teremtette meg” (Tózsér Á.). Ez a nyitottság talán a kisebbségi identitás és annak megtartása (elvesztése) kérdéskörében is új látószöveget rejt magában, melynek új érvényű modellje megértéséhez újabb, többdimenziós értelmezések szükségesek.

A harmadvirágzás lírájában az ún. első nemzedék tagjai közül Ozsvald Árpád és Bábi Tibor költészete hívta fel magára a figyelmet, és a későbbiekben is megtartotta hagyományokhoz való kapcsolódását és kisebbségi jellegét. Bábi inkább drámai alkat, Ozsvald impresszionista krónikás, mindketten fokozatokban teljeseznek ki. Bábi filozófiához való vonzódása magatartást is jelez, melynek középpontjában a kisebbségi sorsát élő költő van, Ozsvald stílusának a későbbiekben is meghatározója a szimbolikus-mítikus keret, majd a magány, a félelem átérzése, s a kezdetekhez való újbóli visszatérés. Mindkét életmű megőrződött a szélsőségektől, s talán éppen ezért ellenállt az idegen hatásoknak, hogy megbízható és hiteles forrása lehessen a kisebbségi életérzésnek. Hozzájuk társul, kevésbé következetes alkotói színrelépéssel Dénes György és Rácz Olivér sokárnyalátú, de mindenképpen a valóság talajából ihletet merítő lírája.

Az ún. „nyolcak” nemzedékéből jelenünkig valójában Cselényi László, Tózsér Árpád és Zs. Nagy Lajos költészete jelent maradandó értéket. Nincs szándékunkban költői fejlődésképeket felvázolni, figyelmünk csupán az utóbbi időszak meghatározó lírikusi irányultságaira irányul, mivel nemegy esetben magyarázó szó szükséges a szövegek versként való felfogásához, kérdéséhez. A kísérlet, a hatások befogadása, az azonosságát kereső személyiség és élménye bekerülnek a költészetbe, befogadják verbalizmusát, kitágítják belső és külső tereit, vizualitásuk fontos motivációvá válik. Így például Cselényi László legújabb alkotásaiban kilép a betűk, a sorok teréből, aleatóriát szerkeszt és épít, ambíciója nem kevesebb a „megírhatatlan költemény tartomány” megalkotásánál. Iránya az iránytalanság („ki itt belépsz, hagyj fel minden iránnyal”), most sem akar kevesebbet a minden-

ségnél, csak éppen más módon akarja azt elérni, mint tette az ötvenes évek végén. Krétakora, kiegészítései Herakleitoszhoz, téridő-szonátája, sokknyomozó történelme, acetylén ágai, az egygé vált sok/k szintjei részévé, építő köveivé válnak dunatáji téridő - mítoszának. Egész költészetének fundamentuma úgy marad valósághoz hű, hogy közép-európai keretet kap, s megmaradnak benne a szlovákiai magyar kisebbségi élménykör elemei. Hasonló elemek teszik szlovákiaivá Zs. Nagy Lajos líráját is, bár őt igazán - nemzedéktársaitól eltérően - a városi környezet teszi költővé. Lírájának újszerű jegyei, mint a groteszk, az irónia, az abszurd egy sajátos hangvétel kialakításához vezetnek, melyben a korszerűség az újfajta látásmód eredménye. A „nyolcak” egyik összetetten progresszív költőegyénisége, a poeta doctus Tózsér Árpád spontán-ellenes lírája nem nélkülözi a filozofikus kérdések gyakori felvetéseit. Újszerűsége a közép-európaiság költői értelmezése a Mitterseck-versekben, s mindez a kisebbségi költő szemével. Az önismeret fokozatain jut el a létértelmezésig, a tárgyiassághoz, az új elméletkéig, majd a bartókiság helyes értelmezéséhez, hogy költői eszközeiben is gazdagodjon és felismerje (alkalmazza) a humor és az irónia színeit, belső tartalmait. Ezek az értékek túlmutatnak önmagukon, felismerhetővé válnak a határokon túl is, összecsengenek a gondolkodó európai időszerezőkkel.

Kisebbségi líránk távlatos értékei közé tartozik Gál Sándor költészete, amely az élmények közvetlen hatásától a megjelenítésig, majd a koncentráltabb és mélyebb aszociatív kifejezésmódig jut el. Érzelmileg telített képei fokozatosan tárgyasulnak, élet, lét és kisebbségi lét, idő és filozófia szembesülnek, egész lírai világszemléletének meghatározójává válnak. A kisebbségi létértelmezés múlt - jelen - jövő hármasságának dimenzionáltsága sokoldalú alkotópályájának vezérfonalát jelenti.

Az ún. „kilencek” költői nemzedékéből Kulcsár Ferenc pályája ívelt eddig a legmagasságra, ő ismerte fel legkorábban a költői hagyományok jelentőségét, s alakított ki sajátos költői attitűdöt. A Nyugatosok éppúgy hatással voltak rá mint a népköltészet, a Szentírás, a jelentős zenei és képzőművészeti műalkotások. Küldetéses szerepvállalása alkalomként romantikus színezetű és látomásos, hatása ősi és megváltói, költői programot jelentő. Nemzedéktársai közül Varga Imre és Tóth László pályájuk elején szerves és távlatot ígérő építői voltak a szlovákiai magyar lírának.

Elköltözésük élethelyzet-változást hozott, mely természetszerűen a lírikusi orientáltság megváltozását is jelentette. A nyolcvanas évek közepén induló Próbaút-nemzedék tagjai közül Hizsnyai Zoltán, Juhász R. József, és Farnbauer Gábor eddigi lírikusi jelenléte érezhető meggyőzően, különböző színekben, újszerű és számottevő formai értékekkel.

6. A megújulás, a korszerűség és a hogyan tovább? kérdésében mit tart fontosnak?

A fontosnak tartható kérdések közül több, általánosítható szempontból is meghatározó az egységes magyar irodalom (kultúra) értékrendjéhez való kapcsolódás megvalósítása. Mindemellett természetes, hogy más-másfajta prózai, költői, esszébeli értékeket és stíluserevényeket tarthatnak követendőnek az anyaországban, Erdélyben, Újvidéken, Szlovákiában vagy a Nyugaton élő magyar írók. Ami Budapesten irodalomnak számít, annak Erdélyben és a Felvidéken is érvényesnek kellene lennie, és fordítva. Ez nem egyszerű igény és megvalósítandó feladat, különösen akkor, ha egyes irodalmárok az erdélyiség, a vajdaságiság, a felvidékiség kisebbségi programot szembeállítani igyekeznek egy másik programmal (egy irányzatos elképzeléssel), amelynek szintén joga van érvényesülni, legyen az avantgárd vagy éppen körülhatárolatlan posztmodern. Ilyen értelemben jelentős differenciálódás figyelhető meg a szlovákiai magyar kisebbségi irodalmon belül is. A gyakran elütt értékeszményeknek az összeegyeztetésével, felmérésével és elfogadtatásával épp elég feladata lesz az elkövetkező időszaknak, a rendszeres irodalomkritika hiánya ui. érzékeny veszteségét okoz(hat). Ez elsősorban az olvasóközönség, a befogadó szféra, tehát az irodalom élő és egyúttal éltető közegének a meggyengülését (esetleges megszűnését) is jelentheti. A *Hogyan tovább?* kérdésében ilymódon fontos helyen szerepel az irodalomkritika szervezési és funkcióbeli zavarainak megszüntetése, mivel jelenleg az olvasó és lényegében az irodalom is dezorientálva van. Nem kap megbízható segítséget a kritikától.

Megítélésünk szerint termékenyítő összefüggés van kritikai (irodalomelméleti) és irodalomalkotói tevékenység között. Igaz, hogy a kritika nehezen tudna (nem is tud) jelentős szépirodalmat életre ösztökélni, de az is igaznak látszik (igaz is), hogy eddig még minden jelentős szépirodalom mögött nagyhatású kritikai erők működtek. Mert az irodalomnak fejlődése

során szüksége van saját „öntudatára”, mindenkori törekvéseinek kritikai, esztétikai-eszmei értékeinek felmutatására és összegzéseire. Más szempontból: kritika hiányában nincs lehetőség az újonnan keletkezett művek közti eligazodásra, az egyszerű számontartás, az értékelés munkája is körülményessé és nehézkesé válik az olvasó-irodalmár, az irodalomközvetítő, a könyvtáros és a pedagógus számára.

A szlovákiai magyar irodalom, a fejlett nemzeti irodalmakhoz hasonlóan, az elkövetkező időben műfaji átalakulások révén korszerűsödik és fejlődik. Ennek már jelenünkben is megtalálhatóak a jelei és eredményei. Egyes alkotók (Cselényi László, Juhász R. József, Farnbauer Gábor és mások) eddigi művében központi helyet foglal el a kísérlet és a neoavantgárdnak nevezhető alkotási szemléletmód. Ennek egyik formai megnyilvánulását jelenti a vizuális elemek különböző mértékű és különböző hangsúllyal bíró jelenléte a műalkotásban, nem egy esetben a különböző érzeti - észlelési területek összekapcsolásából származó, többször a nyelvi közeget meghaladó, sőt azt háttérbe szorító, átmeneti műfaji megoldások jelentik a költői műalkotást.

Mindezek gazdagítják és színesítik a szlovákiai magyar költészetet (irodalmat), bár megítélésünk szerint, annak nagyobb részét továbbra sem a többszörös percepciót igénybe vevő költészeti termékek teszik ki. Ebben a kisebbségi lírában a nyelvközpontú irodalmi törekvéseknek van meg a hagyománya, mely a nyelvnek mint kommunikációs rendszernek a lehetőségeiből merít és használja fel annak lehetőségeit. E főként könyvön alapuló irodalmi kultúrában létrejött változások is határozottan bebizonyították, hogy a műfajok nem örök életűek, hogy művészi formák szűnnek meg és újak keletkeznek - egész irodalmon belül és az egyes alkotói életműveken belül is. Nem lehet kivétel a szlovákiai magyar irodalom sem.

A valóság generációs emlékezete

(Jegyzetek kisebbségi irodalmunk értelmezéséről)

Számunkra, szlovákiai magyarok számára – ahogy azt már mások és másképpen is megfogalmazták – Fábry Zoltán, Győry Dezső, Dobos László, Tőzsér Árpád, Duba Gyula, Gál Sándor, Cselényi László, Grendel Lajos, Talamon Alfonz és mások szövegei, művei forrásértékűek, a szlovákiai magyarság lényegének és mélyebb ismeretének forrásai. Többet jelenthetnek, mint a történelemkönyvek és dokumentum-interpretációk, s így a (cseh)szlovákiai magyar írásbeliség alapszövegei, művei közé kell sorolnunk azokat. Amikor Turczel Lajos és Fónod Zoltán egész kisebbségi irodalmunkról és Fábry Zoltán életművéről, Szeberényi Zoltán Győry Dezső költészetéről alkot átfogó képet, vagy amikor Koncsol László és Zalabai Zsigmond saját nemzedékének lírikusi és prózairói teljesítményeit értelmezi és méri fel, központi helyen szerepel a valóság és a kisebbségi helyzet művészi kifejezésének értelmezése. Nyomon követhető ez az ún. „kísérletezők” és a fiatalabb alkotói generációk önkifejezésének jellemzésében és értékelésében is. Bár előfordul, hogy a kritikusai vagy elemzői szempontok ignorálják ezt a hagyományokkal rendelkező megközelítési szempontot, ill. motívumot. Mindez persze kritikusai hozzáállástól függetlenül létező fenomen, tehát tényként kezelendő.

A szlovákiai magyar irodalom sajátosságait felmutató és hangsúlyozó nézetek, vélemények sorából most csupán kiválasztunk néhány jellemzőnek mondhatót. Szeberényi Zoltán, aki aránylag sokat foglalkozott a szlovákiai magyar irodalom alkotóival és műveik értékelésének kérdéseivel, az egyik vele készült interjúban így vélekedik: „Én nem röstellem azt, amit most nem nagyon becsülnek, hogy kisebbségi irodalommal foglalkozom, mert úgy érzem, hogy ennek az irodalomnak megvan a maga feladata, a kisebbségi írónak megvan a maga küldetése. Ezt mással helyettesíteni nem lehet. Nevetséges, hogy most azon vitatkoznak, van-e szlovákiai magyar irodalom, vagy nincs. Ezek olyan mondvacsinált problémák. Egy biztos, hogy az író nem független a társadalomtól, amelyben él, és ez visszahat, visszatükröződik az írásban, a műben. Hiszen a kisebbségi helyzet, sors áthangolja a fogalmakat. Nálunk egészen mást jelent a haza, mást jelent a

szülőföld, és mást jelent az úgynevezett tájélmény. Mindez egészen más-ként jelenítődik meg a szlovákiai magyar írónál, mint annál, aki a többségi nemzet tagjaként saját országában él.”¹ Egy egész életmű tapasztalatainak leszűréseként is értelmezhetők ezek a sorok. Summázatai egy irodalomról alkotott véleménynek, mely túl a gyermekbetegségeken és történelminek mondható szakaszokon összmagyar irodalmi értékeknek is forráshelye.

A közép irodalomkritikus-nemzedék véleményét is tipizált jelenségként kezelhetjük, amelynek szintén megfontolandó tanulságai vannak. Zalabai Zsigmond – aki a „Fábry-féle valóságérzék és etikai érdeklődés” egyensúlyba kerülését igyekezett megvalósítani az „esztétikai elemzéssel, az irodalmibb és műközpontúbb gondolkodással” – tisztán látta azt a kettősséget, amely a szlovákiai magyar irodalmat mindig is jellemezte. Így fogalmazott: „Én hiszek abban, hogy a nemzetiségi körülmények között van valamiféle szerepe, küldetése az írónak, az irodalmi tudatformának pedig pótolnia kell olyan egyéb – nem létező, vagy csökevényes – tudatformákat, melyek a nemzetiségi irodalomból hiányoznak. Ugyanakkor jottányit sem vagyok hajlandó engedni abból, hogy az író, bár gondolkozzék népben, nemzetben, és művei révén formálja a közösségi tudatot, ám az irodalmat mégiscsak irodalomként, a maga saját esztétikai törvényeinek megfelelően kell megélnie. Tehát a szlovákiai magyar írónak kijáró jelzők a következő sorrendben kellene hogy álljanak: nem szlovákiai és magyar és író, hanem író és magyar és azon belül – történetesen mert a sorsa úgy hozta – szlovákiai.”²

A szlovákiai magyar irodalom említett kettősségének hangsúlya reális szemléletet tükröz. Az egymástól eltérő szélsőséges felfogások, becsmérlő vélemények még nem változtatták meg soha ennek az irodalomnak a státuszát és minőségét. A fiatalabb irodalmárok körében is akad a valós tényeken alapuló véleményt formáló elemző és értékelő kritikus. Ennek jó és egyben meggyőző példáját láthatjuk Csanda Gábor szemléletében és véleményében a Fejezetek a szlovákiai magyar irodalomból című, az Irodalmi

---

1 Egy irodalom szolgálatában. Beszélgetés a 75 éves Szeberényi Zoltán irodalomtörténésszel, Szabad Újság, 2005. augusztus 10, 11. o.

2 „...mindig csak a líra körében mozog”. Beszélgetés Zalabai Zsigmonddal. In.: Erdélyi Erzsébet - Nóbel Iván: Induljunk tehát: otthonról haza. Tárogató Kiadó, Budapest, 1966, 33. o.

Szemlében folytatásokban közölt, összefoglaló írásaiban. Értelmezései irodalomtörténeti alapállásból indulnak ki, elfogulatlanul szemléli és kezeli a szlovákiai magyar irodalom létét bizonygató és kétségbevonó, vagy éppen tagadó véleményeket. Kortársai közül a legkörülményesebben és legmegbízhatóbban foglal állást és minősít. A tankönyvnek szánt anyag – ami időközben megjelent – így tud eleget tenni céljának, funkciójának és az elfogulatlanságon alapuló szemléleti objektivitásnak. Ezzel nem azt akarjuk állítani, hogy Csanda Gábor néhány kitétele nem képezheti vitatárgyát (pl. a „kettős kötődés” kommentálása, vagy éppen a szlovákiai magyar irodalom „múltjának” kezelése stb.), de mindenképpen nagyra értékelendő, hogy e kisebbségi irodalom néhány jellegzetes alkotására jó kritikai érzékkel hívja fel a figyelmet. Teszi ezt úgy, hogy megismerte az idősebb alkotógenerációk műveit is, és biztos kézzel képes válogatni azokból. Elveti az olcsó megoldásokat a szlovákiai magyar irodalom létének megkérdőjelezését illetően, mivel az általa kiválasztott szövegek „az irodalomváltozatok problematizálását szolgálják” és különböző olvasatok lehetőségeire alkalmasak. Több kortársával ellentétben nincs szándékában megfellebbezhetően látszani, teret enged a másképp történő értelmezések lehetőségének is. Megközelítésében – nem véletlenül – külön fejezetet szentel az irodalom és a valóság összefüggésének és megállapítja: „A szlovákiai magyar irodalom és kultúra helyzete (specifikuma) és ennek megítélése elvonatkozhatatlan a szlovákiai magyar identitástól, nemkülönben ennek folyamatos változásaitól, mely identitásváltozások természetesen e kisebbség története alakulásának következményei. A megtörténtek ismerete, a történelmi tapasztalat mint a kisebbségi önértéktudat alapja ebben a folyamatban az irodalmi mű hitelességének ismérvévé válhat, de legalábbis valamiféle követelményként merülhet fel e kisebbség képviselőinek önismeretére vonatkoztatva.”³ Összecseng mindez azokkal a véleményekkel, amelyek a szlovákiai magyar irodalom nyitottságának követelménye és az esztétikai értékprioritása mellett nem feledkeznek el ennek az irodalomnak a valóságos helyzetéről, amely közvetve és közvetlenül mindig nagyban befolyásolta e kisebbségi irodalom „teremtett világának” tudati állapotát. Ennek az irodalomnak a „szövegszerűsége” és „nyelvi természete” mellett fontos a valóságból való

---

3 Fejezetek a szlovákiai magyar irodalomból (1). Irodalmi Szemle, 49. évf. 2006/11, 62. o.

származása és „világszerűsége”, pontosabban a létező világból való építkezése és irodalmat teremtő kontextusa.

* * *

Azok számára, akik a szlovákiai magyar irodalom és kultúra értékelésének és megítélésének kérdésében mondanak véleményt, nem lehet mellékes a valóságra való hivatkozás. Márcsak azért sem, mivel valóság nélkül egyetlen író és művész sem él meg, s azért sem, mert „emlékezet nélkül sincs művészet”. A szlovákiai magyar irodalom létének megkérdőjelezése inkább kisebb mint nagyobb hatékonysággal bűvópatak módjára újból és újból előjött, előjön – majd éppen a valósággal való szembesülése után – elhalványodott, erejét veszti és megszűnik. A kérdésfelvetés jórészt mechanikus volta nem figyel az „emlékezetre”, nincs kellő történetisége, ignorálja a sajátosságokat és a fejlődés tényét. A paradigmaváltásra való hivatkozások igyekeznek elfelejteni a folytonosságot és a változások dialektikájának menetét, esetenként durva szimplifikációkat eredményeznek. A közel sem lineáris képet mutató fejlődésben megvan a helye a részleges változásoknak is, sőt a visszatérő momentumok megjelenésének és továbbélésének. Elvakultnak kell lenni ahhoz, hogy ezeket az elemző szem ne vegye észre. Irodalmi és művészeti berkekben – jelenünkben maradván – például a posztmodern fokozatos térvesztése és egyben elhalványulása kellő mintaként szolgál. A posztmodern prominensei mostanság már maguk „realista” és „újrealista” műveket írnak a magyar irodalomban is. Újból fontossá vált a „történet”. Nyilatkozataikból is egyértelművé válik, hogy például Esterházy Péter, vagy éppen a szlovákiai magyar Grendel Lajos és mások prózájában a „sztori”, a „mese” (tehát a tartalmi rész) alapvető és meghatározó fontosságúvá válik. Ebben az értelemben „realista” alkotókról beszélhetünk, bár nyilvánvalóan nem a fogalom történelmi, két világháború közötti értelmezésének megfelelően.

* * *

Itt és most nincs szándékunkban felsorolni azokat a véleményeket, indokolt és kevésbé indokolt eszmefuttatásokat, amelyek a szlovákiai magyar irodalom létének megkérdőjelezésével foglalkoztak. Csupán jelezzük, hogy voltak köztük olyanok is, akik ab ovo „hiábavaló” kérdésfeltevésnek, provokációnak minősítették az egész ügyet. A gyakran sarkított véleményt nyilvánító Cselényi László idevonatkozó végső következtetését idézem, aki egyik írásában „szubjektív mérleg”-et készített a csehszlovákiai magyar írásbeliség negyven évéről: „Arra sincs szükség, hogy újra meg újra feltegyük (ki tudja ki és mi által sugalmazva) a hiábavaló kérdést, hogy van-e egyáltalán csehszlovákiai magyar irodalom?”⁴ A probléma ilyen minősítésére azért került sor, mivel a szlovákiai magyar irodalom által felmutatott eredmények akkor sem hagytak kétséget afelől, hogy meg lehessen kérdőjelezni azokat. Hozzáteszük, olyan kisebbségi közösség irodalmáról és kultúrájáról van szó, amely a létrejöttétől számított eddig eltelt nyolcvan év alatt kényszerközösségből saját identitással bíró közösséggé alakult át, amihez nyilvánvalóan a közösen átélt élmények sokasága kellett. Ez a kisebbségi sors és élmények szolgáltak feldolgozás témájaként és tárgyául a szlovákiai magyar irodalom számára, hogy művészi formába jelenítse meg azokat.

A szlovákiai magyarság saját identitásának tényét történészek és szociológusok szaktanulmányai és felmérései is kellőképpen igazolják. Azok tehát, akik e kisebbségi közösség tagjaként tagadják, vagy kétségbevonják e közösség irodalmát és kultúráját, saját identitásukat is megkérdőjelezzik, s nem vállalják a saját helyzetükkel való szembesülést. Általában, és ebben az esetben is, csupán a kérdések megfogalmazása nem elégséges, mivel nem motivál válaszadásra, inkább további kérdéseket és indokolatlan reakciókat válthat ki.

---

4 Van-e hát szlovákiai magyar irodalom? Irodalmi Szemle, 36. évf. 1993/7-8, 65. o.

Egy másik, elméleti kutatásairól ismert szlovák komparatista. Dionýz Ďurišin több fejtegetésében is foglalkozik a „kisebbségi”, ill. „nemzetiségi” irodalmakkal, s megállapításokat tesz a szlovákiai magyar irodalom kutatásának szempontjaira is. Ezeket a szempontokat az összehasonlító irodalomtudomány, pontosabban az irodalmak közti folyamat elmélete alapján kínálja, s lehetőségeit a szlovákiai magyar irodalom adott kontextusaihoz (összefüggésrendjéhez) kapcsolja. Megállapítása a kisebbségi/nemzetiségi irodalmak relatív önállóságát hangsúlyozza: „A nemzetiségi irodalom az „egésznek” nem csupán része, hanem önálló irodalomtörténeti egység, s ebből adódnak sajátos kapcsolatai a nemzeti irodalommal és az irodalomközi folyamatokkal. Keletkezését, önépítő formáit és további fejlődését egyfelől a regionális irodalmak és a nemzeti irodalom, másfelől a nemzeti irodalom és az irodalomközi jelenségek szempontjából ítélni lehetjük meg. Az irodalmak közötti helyzetét tekintve tehát létezése sokdimenziós.”⁵ A szlovákiai magyar irodalom fejlődésének történetiségét is figyelembe véve Ďurišin rámutat arra a tényre, hogy az öntudatosodási folyamat fokozatosan valósult meg, egymásnak ellentmondó törekvések kíséretében, s hogy ennek a nemzetiségi irodalmak fejlődését alapjában véve két összefüggésrend határozta meg. Egyrészt kapcsolata a magyar nemzeti irodalommal, másrészt összefüggéseinek és specifikus szerepének keresése a (cseh-) szlovák államalakulat irodalmi életében. Az alapvető kontextust a „kisebbségi” irodalom és a később kialakuló „nemzetiségi” irodalom közötti jelentésbeli különbséggel jellemzi: a fejlődés „kisebbségi” szakaszában az önálló lét tudata csak potenciálisan, „nemzetiségi” szakaszában pedig a sajátosság- és önállóságtudat meghatározó módon van jelen. Ahogy Ďurišin fogalmaz: „A csehszlovákiai magyar irodalom önállósága csupán ennek az irodalomnak az új csehszlovákiai politikai-társadalmi és irodalmi helyzetben betöltendő új feladatköre és küldetése felismerése által nyerhetett teljes jelentést.”⁶ Ďurišin azt is sugallja, hogy ez a kisebbségi irodalom, mint szu-

---

⁵ Dionýz Ďurišin: A nemzetiségi irodalom mint irodalomtörténeti egység. In: Kontextus, Madách-műhely, Bratislava, 1985, 111. o.

⁶ I. m. 113. o.

verén egység és egész, olyan mértékben formálhatja kapcsolatait az adott államalakulatban, és azon túl, amilyen mértékben tudatosítja önállóságát és egyben sajátos feladatkörét.

Dobossy László és Dionýz Ďurišin is egyetért abban, hogy a szlovákiai magyar irodalom többlet-feladatok ellátásában is eredményes lehet, sajátos jegyekkel bír és a helyzetükből adódó szerepeket vállalhatnak. Közös jegyeket tartalmaz véleményükben az is, hogy a kisebbségi irodalom sorának biztosítékát nem az anyaországhoz való kapcsolatuk meghatározottságában látták. Az önálló úton járás, saját intézményrendszer kialakítása és működtetése, a társadalmi és politikai, továbbá kulturális előnyök felfedezése és kihasználása szuverenitásukat és autonómiájukat erősítő tényezők. Dobossy László a merészebb és szabadabb tájékozódás lehetőségéből indul ki, amikor a két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalom új lehetőségeit látja, Dionýz Ďurišin viszont az adott (szocialista) rendszer vívmányaként és letéteményeként tarja számon az 1945 utáni kisebbségi irodalmak alaphelyzetét, további fejlődésének, erősödésének feltételeit. Mindketten történelmileg azonosítható feltételrendszerből és ideológiailag felismerhető tényezőkből indultak ki.

A történelem és a társadalmi fejlődés ezekben az esetekben is rácsfol az előző időszakokban keletkezett – elfogadhatónak látszó – véleményekre és teóriákra. Az irodalom és alkotói lélektani motiváció mélyebb rétegeihez kell eljutnunk ahhoz, hogy hitelesebb képet kapjunk a nemzeti kisebbségi identitás és az irodalmi érték összefüggésrendjéről. A kérdés összetettsége – mellyel már több írásunkban is foglalkoztunk⁷ – elfogadja és igazolja azt a felismerést, hogy a nemzeti kisebbségek kulturális identitása és az esztétikai érték között közvetlen kapcsolat is létezik, s hogy a művészi érték hatékonyan elősegíti a nemzeti kisebbség kulturális identitásának meghatározását és felmutatását. S mindez már nem külső, hanem belső és minőségi paramétereket jelent. Ennek a kérdésnek a részletesebb vizsgálata bizonyítja, hogy a kisebbségi írók és költők fejlődési útja a valóság, a morál, az

---

⁷ Lásd részletesebben: *Érték a sajátosságban (Vizsgálódások a kisebbségi magyar nemzeti irodalom érték-lehetőségeinek kontextusában)*. In: *Irodalmi érték és sajátosság*, Katedra hungaristiky, Filologická fakulta UMB, Banská Bystrica, 2003, 45-62. o. Továbbá: *Identitás-Kontextus-Esztétika. A szlovákiai magyar irodalom kapcsolatrendszeréhez*. In.: *Kultúra a sűčasnost' 5*, Katedra areálových kultúr, FŠŠ UKF v Nitre, 2007.

identitás és további más értékek keresésétől vezet el az esztétikum megtalálásáig és teljes megéléséig. Ennek a felismerésnek azért nem esetleges és véletlenszerű az érvényessége, mivel nem csupán az egyes írói és költői pályák ívét jelzi hitelesen, hanem a nemzeti kisebbségi magyar irodalmak történetének, alakulásának és fejlődésének útját is kivetíti.

A költői önmegvalósítás határain

(Reflexiók a szlovákiai magyar líra megújulásáról - kitekintéssel)

Kitekintés

Közel egy évtizede már annak, hogy Papp Tibor a párizsi Magyar Műhely című folyóirat „triójának” Nagy Pál és Bujdosó Alpár mellett harmadik szerkesztőtagja Nyitrán és Pozsonyban az akkor frissen megjelenő kötete kapcsán (Múzsával vagy múzsa nélkül?) előadásokat tartott diákoknak és tanároknak a számítógép és az irodalom kapcsolatáról, a kinetikus irodalomról. Arról, hogy a számítógép alkalmazásának számtalan lehetőségén túl hogyan lehet eljutni „a szépirodalomban való kísérletezés esztétikai örömeinek elemzéséig”. Az előadások nagy hatást váltottak ki a hallgatóságban, noha tudvalevő, hogy az élő irodalom mellett, annak olvasója is nagyon nehezen barátkozik meg az új műfajokkal, pedig már a hetvenes évek közepétől magyarországi folyóiratok is mertek közölni képverseket, – igaz útbagazító írások kíséretében (lásd Béládi Miklós előszavait). Ezekhez hasonló a szlovákiai magyar irodalomban Cselényi László szövegeinek sorsa is, amelyek párizsi tartózkodásai után születtek, s amelyek a hetvenes évek közepén Koncsol László magyarázó és értelmező sorainak kíséretében jelentek meg az Irodalmi Szemlében. A formabontó költő Krétakor... (1978) című kötetéhez a kiadói szerkesztő ismét elemző és tisztázó szándékkal írt tanulmányt, lévén az esztétikai élmény a műalkotásnak s a befogadó (kritikus és olvasó) személyiségének egyszeri, változékony és szokatlan ötvözete.

Nem lehet tehát csodálkozni a költészet új irányzatai és műfajai felé forduló érdeklődés fokozatos növekedésén. Tény az, hogy a magyar irodalom berkeiben az első megnyilvánulásoktól még jó néhány évnek kellett eltelnie az igazi áttörésig, amelyet az ismert Ver(s)ziók (Formák és kísérletek a legújabb magyar lírában) című antológia hozott meg 1982-ben. Azóta aztán számos vizuális művet tartalmazó könyv jelent meg, egyéni kötetek és antológiák egyaránt (Médium Art antológia és más), amelyekben ugyan elhalványult a nyelvi közlés, de az alkotók a kommunikációnak újfajta formáival teremtették meg a kapcsolatot a befogadóval, így kitágult és sokrétűbbé vált a művészi (irodalmi) önkifejezés lehetősége.

* * *

A kísérletező irodalmi művek (szövegek) tipográfiai megjelenítése a gyakorlatban különböző eszközökkel és formákkal történik, s ennek az „ábrázolásnak” fokozatai vannak. Az alkotó tipográfiai eljárással kiemelhet egy-egy szót vagy szó szerkezetet a szövegből, ami jelentheti a többszólamúság érzékeltetését vagy az evokáció (felidézés) hangsúlyozását. Ezen túl gyakori a plakátszerű kiemelés is. A nagyobb egység, a verssor sajátos kiemelése/elhelyezése is kelthet vizuális élményt és hatást. A rövid és a hosszú verssorok vegyítése és a megkurtított változatok mellett előfordul a verssorok lépcsőzetes elhelyezése is, így a verssorok sokféle alakzatot ölthetnek. A befogadóra (olvasóra) tett hatást befolyásolhatja a vers- és szövegkörnyezet: a színek, a papír anyaga, a betűk és az oldalak formája. Példának okáért az aránylag nagy múltra visszatekintő képvess a képzőművészet vizuális erejével is hat, a betűkből megformált kép kiegészíti egymást, az írásjelek funkciója ill. hiánya pedig fokozott szerepet kap. A szövegekben megjelennek a különböző jelek, rajzok és ábrák, egy-egy alkotó matematikai és vegytani jeleket is felhasznál az alkotáshoz, más művész kollázst, montázst hoz létre, esetleg más művészeti ágak elemeinek, a számítógép variációs képességének, memóriájának felhasználásával jeleníti meg művét.

Esetenként a bonyolult (nemcsak szóbeli) előadhatóság, az akusztikus versek, a gépversek és a kibernetikai alkotások érzékeltetik azokat a határokat, amelyek mentén a szakembereknek és alkotóknak újra kell gondolniuk a költészet (irodalom) mibenlétét. Hogy milyen értelmezhetőségi mező és feszültség lehet egy szövegben, azt már annak idején Szilágyi Ákosnak a már említett Ver(s)ziók-ban közölt versei elé írt megjegyzése is bizonyítja: „A következő két vers az értelemszerűen olvasó szem számára üres szöveg, az érzékenyen olvasó szem számára partitúra, de csak a mormoló, felpattanó, ritmikusan tagoló száj és a zenei fül számára költemény.” Ebben a konkrét esetben (az idézetből is kitűnik) a költő és műve is a zenéhez közelít.

A többoldalas versszövegek egyikéből idézünk:

*„vas-taps
vas-taps
a leghátsó sorokból indul
vas-taps vas-taps
mint rendszeren
las-san las-san
valami halvány tétovázásból nő
terebélyesedik bizonyossággá
úgy van bizonyossággá
taps-taps-ra-ta-taps-ra-ta-taps
most már mindenki
vas-taps
vas-taps
ropogó taps
ropogó taps...”*

(Anti-taps)

Számos magyar költő van, akinek életművében a zene nélkülözhetetlen ihletforrást jelent, minek következtében már kisebb és nagyobb zenei jellegű verskompozíció született: dal, szimfónia, zsoltár, fúga, korál, toccáta és más zenei műfajú darabok.

Az irodalomtörténet tanúsága szerint vannak irodalmi korszakok, mint például a romantika vagy az impresszionizmus, amikor a lírát a „festőiség” fogalmával illelhetjük. A közelmúlt magyar költészetében szintén megtalálható a líra és a képzőművészet szoros kapcsolata. Klasszikusnak számít már Nagy László és Kondor Béla művészete látomásvilágának hasonlósága, Weöres Sándor és Gulácsy Lajos valamint Csontváry K. Tivadar költészeti-festészeti világának természetes egymáshoz való kapcsolódása. Több avantgárd költő különböző formában sugallja azt a gondolatot, hogy a kő és a papír fehérsége, tisztasága egyaránt kihívást jelent: az alkotás, a ráírás, a rávésés, a ráfestés késztetését rója a művészre, az alkotóra.

* * *

Más szférákat mozgósít a befogadóban a vizuális irodalom és annak különböző megjelenési formái. A szakirodalom szerint a magyar vizuális irodalom története a reneszánsz korszakának idejére tehető (Janus Pannonius, Balassi Bálint, Szenci Molnár Albert), a barokkban felvirágzik, de szélesebb körű elterjedése csak a huszadik században követhető nyomon, és az avantgárd irányzatokhoz kapcsolódik. Kassák Lajosnak már képkölteményei, betűversei, betűkollázsai, plakátjai és képarchitektúrái vannak. A volt Jugoszláviában az avantgárd irodalmi mozgalmakkal párhuzamosan erősödött meg a modern hangvétellű, kísérletező jugoszláviai magyar irodalom, s az 1962-ben Párizsban alapított, 1990 márciusa óta Budapesten megjelenő Magyar Műhely a század végi vizuális irodalom egyik legismertebb, nemzetközi viszonylatban is elismert fóruma lett. Nemcsak folyóiratot jelent, hanem könyvkiadót, alkotói és műfordítói munkaközösséget és művészeti mozgalmat. Francia nyelvű lapjával (D'atelier) bekerült a nemzetközi avantgárd mozgalmak körébe is. A lap szerkesztői és a kiadványok szerzői a vizuális szövegirodalom elkötelezettjei, kísérletezői és egyben elméletírói. Sajátosan formabontó szépírói kezdés után Nagy Pál foglalkozik először elméleti összefoglalással a Korszerűség, kortárs irodalom (Párizs, 1978) című kötetében, mely a szövegirodalom és a vizuális költészet elméletébe való bevezetésnek is tekinthető. A Magyar Műhely alkotói nem fogadják el a klasszikus műfaji megkülönböztetéseket, elvetik a lineáris nyelvi konvenciókat és nyelvi, tipográfiai és egyéb jelek alkalmazásával „vizuális textust” alakítanak ki. A nyelv helyett a tágabb értelmű jelet tekintik legfontosabb kifejező eszközüknek. Kiadványaik hűen visszatükrözik újszerű törekvéseiket (Vitéz György: Jel. Beszéd. Versek, 1982; Papp Tibor: Vendégszövegek 2, 3. Képversek, 1984; Petőcz András: Non-figuratív. Képversek, 1989; Géczy János: Concrete. Képversek, 1991; Kelényi Béla: Dél/Idő. Vizuális szöveg, 1993; Képvers-antológia: VizUállásjelentés, 1995 és más kötetek).

Mi lett, mi lesz a művészetnek azzal az ágával és a formájával, amelyet (jobb híján) irodalomnak nevezünk? – körvonalazza az alapkérdést Nagy Pál nemrég megjelent legújabb tudós- és művészkönyvében (*Az irodalom új műfajai*, 1995). A változást szem előtt tartva meg is adja a választ: „új műfajokban él és gyarapodik”, s ma jórészt az audiovizuális kommunikáció esztétikai jellegű válfajaként írható körül, eltérően az előző időszakok meghatározásaitól, amelyek az irodalmat, csupán mint nyelvközpontú tevékenységet tartottak számon. Alapja ennek a lényegi változásnak pedig az, hogy súlypontja a könyvről fokozatosan áttevődik az elektronikus médiumokra (video, számítógép stb.). Nagy Pál magyar viszonylatokban feltétlenül elől jár az irodalom változásának, átalakulásának felmutatásában és tudatosításában, melynek az is bizonyítéka, hogy az előzőekben már következetesen szemrevételezte azt a posztmodern irodalmi helyzetet is, ami az elmúlt tíz-tizenöt év esztétikai-művészeti szférájára volt jellemző. Ezt a témát dolgozta fel megalapozásként a „Posztmodern” háromszögelési pontok: Lyotard, Habermas, Derrida című, 1993-ban megjelent monográfiájában. Mélyen egyet lehet érteni megállapításával, miszerint a posztmodern „laissez aller” (hagyjátok a dolgokat menni) irányzat már nem elégti ki azokat sem, akik a művészetet „tömegeledelnek szánták és áruként kezelik”. Megjegyezzük, hogy a posztmodern irányzat szemléleti vonalai, kritériumai még közel sem fogalmazódtak meg és határolódtak el, egyesek máris a múlt részeként kezelik és emlegetik, elsősorban a bizonytalanság, részben a csalódás és a határozottabb jegyek és jelleg hiányának következtében. A kérdés e vonatkozásban tehát teljes mértékben nyitott. A divatot hajszoló szövegmagyarázók és szövegelemzők a – különböző szintű és színvonalú „konceptiók” és elvonatkoztatások bősége mellett – elsősorban bölcséleti-esztétikai képzetlenségük és mechanikus eljárásaik miatt joggal bírálhatók. Valójában egy évtizede sincs, hogy újabb tájékozódásként a szövegközöttség és a szövegösszefüggés került az érdeklődés és az értelmezői figyelem középpontjába, amely az irodalom szerepére és a műfajok mibenlétére vonatkozó eddigi ismeretek felülvizsgálatára és módosítására készteti az irodalommal foglalkozókat.

Neoavantgárd a szlovákiai magyar lírában

(Kisebbségi nosztalgiaák figyelmébe)

A szlovákiai magyar líra esetében nem beszélhetünk olyan értelemben avantgárd hagyományról, mint a vajdasági magyar irodalomban a Symposium által meghonosított és képviselt irodalmi modernség eklatáns változatáról, s nem beszélhetünk a párizsi Magyar Műhely példáján létrejött irodalmi törekvésekről sem. Bizonyos értelmű hagyományt jelenthet a két háború közti szlovákiai magyar irodalomban Forbáth Imre modern lírai útkeresése, amely groteszkségével, vizualitásával, naturalista képalkotásával, vagy éppen villoni mentalitásával a költészeti megújítást, a polgári kultúra elleni költői lázadást jelentette. Ez azonban nincs közvetlen kapcsolatban a mostani lírával, nem érezhető költészeti előzményként felfogott motiváló hatása. Jelenünkben más a társadalmi-kulturális helyzet, mások az ún. „szituációk”. Jellemző, hogy az irodalom, a művészet nem akar több lenni, mint csak irodalom, csak művészet. Nincsenek olyan ambíciói, hogy hinnen a kultúra közvetlen gyakorlati és szellemi átalakításában, a küldetés és az elhivatottság sikerében. Nem is akar összefonódni a külső (társadalmi) és egyéb cselekvésekkel. Hegyi Lóránd fogalmait használva nem „modern szituációkban”, hanem „posztmodern szituációkban” kell szemlélnünk az irodalom viselkedési formáit és lényegi meghatározóit. Eszerint nem is beszélhetünk „expansionista” küldetésről; az irodalom „belső teljességét” tekinti céljának, szkeptikusan nézi a közvetlen hatásokat, mert az írói-költői tett áttételesen, az ún. „kulturális metaforán” keresztül érvényesül és kapcsolódik a külső, társadalmi cselekvéshez. Vonatkozik ez Közép-Európára is, a kisebbségi feltételek közötti „szituációkra” és a belőlük fakadó új irodalmi-művészeti folyamatokra. Itt és most nem vállalkozhatunk az egész szlovákiai kisebbségi magyar költészeti folyamat neoavantgárd eredményeinek bemutatására, ez alkalomból három jelentős, programadó lírikusi neoavantgárd (és posztmodern) motiváltságra, mérhetőségre hívjuk fel a figyelmet. Cselényi László, Tózsér Árpád és Juhász R. József modern költészeti törekvéseinek néhány jellemző vonását értelmezzük.

Cselényi László avantgárd felé fordulása több síkú motivációból fakadt. Mindenesetre megelőzte azt egy felfutó, majd egy válságos időszak a 60-as években. A költő kezdeti líráját nagy elismeréssel fogadta a kritika, benne a szlovákiai magyar költészet új dimenzióit látta többféle szempontból, valamivel később évekig szinte elutasította és válságba juttatta a költőt, s aránylag hosszú ideig (még második kötetének megjelenése után is) csak költészetének kezdeti vizsgálásából indultak ki e líra megítélésénél. A tény egyértelmű: az Erőkkel végérvényesen lezárult Cselényi költészetének kezdeti szakasza, s a lírikus első, 1965–1966-os párizsi tartózkodása eredményeként (ez a meghatározó motiváció!) a neoavantgárd törekvések erős hatása alá került. Később, 1968 őszén ismét kijutott Párizsba, de az addig eltelt két esztendő a szerzett élmények és tapasztalatok feldolgozásának időszaka is volt. Cselényi a kinti hatásokra egy teljesen új költői formanyelv megalkotását tűzte ki céljául, s mire 1970-ben Párizsból hazajött, már készen volt új „eposzkísérletének” (Összefüggések...) alapzata. Ez a szlovákiai tájakon szokatlan műalkotás Eliot, Pound, Char, Beckett, a magyar költők közül pedig elsősorban Kassák Lajos, Weöres Sándor, Szilágyi Domokos, Tandori Dezső és a párizsi Magyar Műhely költői tanulmányozásának eredménye, úgy, hogy Cselényi kísérlete teljesen egyéni és eredeti mű létrehozását jelentette.

A költőiség hagyományos fogalmának teljes átértelmezését jelentő újabb kötetek aránylag sokat vártak magukra (Krétakor, 1978; Jelen és történelem, 1981; Téridő szonáta, 1984), de általuk Cselényi kétségtelenül a szlovákiai magyar költészet egyik legjelentősebb újjítójává lett – a forma, a szövegszerkesztés, a struktúrateremtés szintjén, és a módszerében izgalmas alkotói magatartás vonatkozásában. Az itthoni tájakon mindez „formaforradalmat” jelentett, és átalakította saját költészetének hagyományos műfajú arculatát is. Így jöhetett létre új műfajként – vagy műfajnak nevezett formaként – az „elképzelt szöveg”, a „megíratlan költemény” kompozíciója. A programos vállalkozást a szabad asszociációk, a gondolatfolyamatok, a töredékesség rögzítésével lehetett megvalósítani (a szürrealisták nyomán) úgy is, hogy azt gyakran nyomdai eszközökkel, különböző betűtípusok, so-

rok, szövegrészek váltogatásával nyomatékosította a költő. Ún. „automatizált” vagy „önműködő” módszerrel megírt, pontosabban megszerkesztett szövegek létrehozásáról van szó, amelyből hiányzik a közvetlen és direkt tudatosság, másrészt – a még Apollinaire által meghirdetett – ún. „szintetikus” költészethez is hasonlíthatók ezek a szövegek. Céljuk, hogy a legkülönbélebb, már megírt, ill. még nem publikált szövegrészek és idézetek, egyúttal vegyes témák szintézisét nyújtsák egyetlen élménybe tömörítve a befogadó számára. Már ekkor olyan ez a műalkotás, mint az „aleatorikus költészet”, amelynél a költő cédulákra írt, szeletelt szövegeket és verseket kalapból vagy kosárból találomra kihúzogatva, vagy ezek sorrendjét dobókockával eldöntve az „alkotást” a véletlenre is bízta. Idegen szóval ez cut-up-módszerű alkotói eljárást jelent, hiszen nemcsak saját, hanem más szerzők szövegeit is tartalmazzák a cédulákra írottak.

A Téridő-sonáta, mely az addigi szlovákiai magyar költészet legnagyobb lírai vállalkozásának számított, a következetesen végigvitt szimfóniastruktúra formát éppen négytétélessége miatt tartotta kifejezőnek, mivel – mint ahogy maga a költő is előrejelezte egy interjúban – az négy tételbe (gyermekkor, az intellektuális fejlődés és a tanulás évei, a felnőttkor és a jövő-halál tételeibe) szerveződik majd. Ez a kötet valójában már megelőlegezte és meg is előzte egy kicsit a későbbre tervezett nagy művet.

A kilencvenes években megjelent Cselényi kötetek (Acetilén-ágyak, 1991; Elvetélt szivárvány, 1994; Az egygyé vált sok/k, 1995) részei az Aleatória, avagy az elpuskázott költemény/megíratlan költemény című Duna-táji téridő-mítosz című kompozíciónak, ami a költő szavai szerint is kvintesszenciája kíván lenni mindannak, amit eddig írt. A több gyűjteményes kötetre tervezett Elképzelt Szöveg már publikált és kéziratos verseket, valamint más szövegeket tartalmaz, struktúrába fogva azokat, hogy egységes és egybe kapcsolódó egészként legyenek értelmezhetőek. A szerkezetileg és tartalmilag is bonyolult kompozíciót ui. az egész ismerete teszi majd beláthatóvá és teljes egészében elemezhetővé, értelmezhetővé.

A nemzedéktárs, Tózsér Árpád költészetében a neoavantgarde formájaként a nyolcvanas években jelennek meg pregnánsan a vizuális elemek. Ez az újítás azonban közel sem olyan rendszeralkotó és meghatározó elvként van jelen – kiterjedésében és funkciójában sem –, mint Cselényi László költészetének esetében. Főként az 1989-ben megjelent *Történetek Mittel úrról, a gombáról és a magánvalóról* című kötetében koncentráltak. Tózsér költészetében azonban már – saját bevallása szerint is – korábban, a hatvanas évek közepétől megfigyelhető az avantgárde-alkotók szellemében történő kísérletezés, melynek kiváltója elsősorban a világirodalom irányzatai felé való fordulás, és az elmélyült teoretikus tájékozódás. T. S. Eliot, E. Pound, Z. Herbert, M. Holub és mások lírájának hatására Tózsér újat kezdett alkotói magatartásban és formában egyaránt. A kisebbségi és szociális messianizmusból fokozatosan a formák sokféleségének költői világába kerül, s érzelmileg is, tudatilag is megéli azokat. Ez azt is jelenti, hogy a többjelentés és a természetes többértelműség válik meghatározóvá lírája számára, s a leírt, közölt versszövegeket többször követi egyfajta „önolvasat”, potencióális „belső vers”-értelmezés és igazolás. Mindezzel beavatja a versolvasót, a befogadót a szövegek genezisébe, az alkotás műhelygondjaiba és a versalakítás, a versszerzés cselekvésébe.

Az Illyés Gyulával, Nagy Lászlóval és a népiekkel fémjelzett indulástól nagy utat tesz meg Tózsér, s eljut a klasszikus formakezeléstől igen csak távol eső felismerésekig. Egyik vele készített interjúban állapítja meg: „Meggyőződésem, hogy a modern költészet poeta doctusai épp a transzavantgárd költők. Csak még a klasszikus poeta doctusok az időmértékkel, a jambussal, a cezúrával, az asszonánccal és az enjambement-okkal bajlódtak, addig a transzavantgárd poéták azzal bajlódnak, hogy minden ékezet és minden kettévágott betű és kettévágott szó és sor a helyén legyen.” Ez a letisztult állásfoglalás, mint a modern költészet rendezői elvének tudatosítása Tózsér gondolati-szemléleti és esztétikai-formai korszerűségét jelenti, amely egyébként pályája kezdetétől a szlovákiai magyar irodalmi folyamat fontos kategóriájaként dominál, elsősorban azért, mert a kisebbségi költészet fejlődésmenetének egyik legprogresszív hajtóereje. A nagyfokú

tudatosság, és az ehhez társuló, önmagával való elégedetlenség, a lépéstartás igénye, a teljesség felé vonzódása, az „impedimentum” elhagyása mint meghirdetett költői program lép előtérbe. Ezek a legfontosabb motiváló tényezők, amelyek Tőzsért a költői nyitottsághoz, a modernséghez, a kisebbségi programok és a „pontköltészet” feloldásához vezetik. Mint költő az esztétika dimenzióival határolja körül világát, ebben érzi magát otthon, anélkül, hogy magyarságát és kisebbségi magyarságát feladná.

* * *

Juhász R. József, alias Roccó, performer, költő, az érsekújvári Stúdió érté művészeti társulás alapítója és vezetője, a Magyar Műhely egyik szerkesztője. Szabad verseiről, vizuális költészetéről, akció-előadásairól és performanceairól ismert. A *Próbaút* (1985) című, új nemzedéket felvonultató antológiában mutatkozott be először kötetben, s ott – megítélésünk szerint – az eredeti és szellemes *Mai magyar nyelvtan* című szövegével hívta fel magára igazán a figyelmet. A nyolcvanas évek végétől több nemzetközi művész fórumon lépett fel idehaza, Magyarországon, Lengyelországban, Franciaországban, Spanyolországban és Japánban. Emelkedő és egyre gazdagodó, sokszínű művészi pálya az övé, melyet eddig két önálló kötet is jelez: *Korszerű szendvics* (versek, 1989); *Van még szalámi!* (intermediális szakácskönyv, 1992).

Juhász utóbbi kötete sokoldalú, színes, szabad és nehezen emészthető. Saját maga nyilatkozza róla talán éppen ezért a legegyszerűbben: „Ebben a könyvben én vagyok benne. Úgy, ahogy élek. Öt év anyaga: költemények, pontosabban a költészet széles skálája, hiszen a hangvers-partitúráktól kezdve, a vizuális költeményeken keresztül a számítógépes alkotásokig, elektrografikáktól a performance-szaim fotodokumentációjáig, minden megtalálható benne.” Mi ezt így látjuk: ez a kötet egy többdimenziós művész életének, alkotásainak síknyomata. Világának kibontása, leszűkített életre keltése és értelmezése az adott térben, amelyben a hangok, a szavak, a tárgyak, a képek, a testek, a mozdulatok és a történések egyazon létezés részei és hordozói. A költészet (nota bene: maga Juhász is „költészetéről” beszél!) így anyagszerű kifejezési formává válik: a gondolat, a környezet, s

vele a tér, az élet (!) megjelenése poétikai erővel bír. A nyelvi, akusztikai és látvány-anyagok, akár a tárgyak, az alkotó gesztusok összeilleszkednek a kimerevített pillanatokban (az adott térben), és áthajlanak egymásba, vagy éppen felsejlenek a képek, fényképek síknyomatában. A mű teljességét nem érzékelhetjük, mert a könyv lapjaira kivetített vetületről van szó, de a meglétükről szerzünk bőséges információkat és tudomást. Legközelebb áll ez az alkotói mód és jelenség ahhoz, amit Szkárosi Endre a 90-es évek elején transzpoézisnek nevez: „Átemelem a hangzó szférát a látványba, a látványt a fogalomba, a nyelvet a hangzásba és így tovább, oda-vissza. De transzpoézis, állandó átemelés azért is, mert minden létező további anyag-lehetőség is egyben egy új létrejövőhöz. Ahogyan nincs határ saját és idegen szöveg között sem [...] transzpoézis azért is, mert az így felfogott élet és költészet – szinte akarata ellenére – a folyamatos transz, révület, a kreatív kényszer állapotában tartja az embert. A költészet tér, anyag, mozgás.”

* * *

A három kiemelt költői újítási törekvés (váltás) különböző motívum-forrásból indult és fejlődik a saját lehetőségein belül. Cselényi és Tózsér eddigi életművének belső fejlődési törvényszerűségei tisztán körvonalazódnak, Juhász viszont költői/művészi pályájának alig jutott túl az elején. A formai-esztétikai és gondolati vizsgálódás szempontjából mindhárom költő műve a jelentésgazdagságot és teljességet képezik, melyek végső soron eredetiségüknél fogva, egyedi konkrét jelenségeként foghatók fel. Olyan autonóm szöveg- ill. vizuális struktúrák, melyek részint egy formális-strukturális analízissel közelíthetők meg, részint pedig a bennük megtestesülő, gyakran rejtett és elvont világszemléleti totalitás interpretációjával. Valójában nem csupán új műalkotásokról, új törekvésekről van szó, hanem egy új jelrendszer és érték szemlélet létrehozásáról, amelyben a művek a maguk teremtette új konvenciórendszeren belül értelmeződnek. Ennek megfelelően e művek hatásai is máshol húzatnak meg, és a valóság esztétizálása is másként valósul meg bennük.

Cselényi László a sajátosan egyedi szövegépítésével a nyitottságot, a fokozatos gazdagodást, bővülést és a végtelenül összegző mű megalko-

tását valósítja meg nagy tudatossággal. Mítikus világképe szemléletének, költészetének egész valóságára kiterjed. Mint kiapadhatatlan ihletforrása az ember, a szlovákiai kisebbségi lét, a közép-európai Duna-táj lehetséges életkörét fogja át és különböző értelmezéseket tesz lehetővé. A variálási lehetőségek alkotói módszerének köszönhetően a témán belül korlátlanok. Az aleatorikus Duna-táji téridő-mítosz sokrétősége, többértelműsége és extrovertáltsága jelképes értékű, mert Cselényi László csak látszólag beszél önmagáról. „Cselényi közép-európai önmagunkról ír valójában – állapítja meg róla Petőcz András –, töredezettsége és szétesettsége a mi pusztulásunk, mondatainak sokfélesége a mi sokféleségünk, és a mindezeket magába ölelő Duna-motívum igazából minket köt össze, mindannyiunkat, akik valamiképpen ehhez a területhez kötődünk.” A szövegrészek, a versszakok és a motívumok újbóli, különböző formákban, más-más helyen történő megjelenése, akár a többszólamúság, nem egyetlen kötetben, hanem több könyvön, az egész életművön át áramlik, és így monumentális látásmódot és komplex rendezőelvet feltételez, amely megfelelő alapot biztosít egy közép-európai modern nagy eposz megalkotásához.

A Leviticus egyik szövegében Orbán Ottóval kapcsolatban Tőzsér Árpád a népnemzetieket „egysejtűeknek” és avantgárd-posztmoderneket „többsejtűeknek” titulálja. Ilyen alapon ún. „többsejtűnek” kell tekintenünk a Történetek Mittel úrról, a gombáról és a magánvalóról és a Leviticus című kötetét – s nem elsősorban a biológiai tudományok által használt értelemben. Nagy Pál a nyitrai Tőzsér Árpád jubileumi évfordulóján rendezett konferencián 1995 őszén a modern költészeti-formai és a vizuális elemeket vizsgálta a költő lírájában képszövegei és a Tépések kapcsán. Többek között azt is megállapította a kötet fedőlapjának képszövegéről, hogy az egy „*piece majeure*“, melynek olvasata különböző fázisokban valósul meg, s nem helyénvaló, hogy Tőzsér „outsider“-nek minősíti magát a *Jalousionisták* szövegének ajánlásában, mint ahogy azt sem hiszi el, hogy Tolnai Ottó „vidéki Orfeusz” lenne. Feltételezzük, hogy a kisebbségi érzés és önismertet problematikája sokrétű és összetett vonatkozásokat rejt. Nem lehetünk benne biztosak, hogy az alkotó önbizalmának (vagy pózának) függvénye és következménye művének színvonala és értéke. Az értelmezés nyitottsága másra is okot ad, mint ahogy arra Nagy Pál észrevételei szintén bizonyí-

tékel szolgálnak. Számunkra nem a kívülállást, hanem az abból való szabadulást, a kisebbségi helyzetből való kiválás szándékát, akarását jelenti, a belőle való menekülést (?) hangsúlyozza, és egyértelműen nem a jelen, hanem a múlt (aktualizált) eszméléseire utal.

Tózsér neoavantgárdnak is mondható törekvéseiben a szavak jelentése és a kreált forma (széttépett szövegek és képszövegek látványa) kapcsolódik össze és hoz létre egy új, furcsa jelentésű világot. Az egyik esetben a fakuló régi fényképen levő félig kész ház és az előtte álló emberek, a rajta levő kutya és a tárgyak egy szabadon mozgó asszociatív síkon kerülnek egymással, a jelennel és a költővel kapcsolatba. A múlt és a jelen időkoordinátái (mint idősíkok) a falusi környezet és a mostani lét térvizsgálatai felvillantják a költői pszichikai, fizikai és biológiai lehetőségeit, hogy segítségével szinte sajátos „tanulmányként” bontakozhassék ki a (tragikus) sorsgenezis. Ennek a folyamatnak a tökéletes megértését hivatott elősegíteni a Tépések után besorolt Quo vadis Domine? (Tanulmány a Tépésekhez) című esszé és önolvasat, melynek jelentésíve egy mélyebb és általánosabb szinten tárja fel az említett lélekanalízist és az abból fakadó következtetéseket. Itt és most nincs módunkban értelmezni ennek belső összetevőit és viszonyrendszerét, csupán azt jegyezzük meg, hogy a szöveg olvasását, megértését megnehezítik a tépések elcsúszásai, darabjainak nehezen való összeilleszthetősége és a csak esetenként szerepet kapó írásjelek szabados használata. Mindez azonban (s ezt hangsúlyozzuk!) törvényszerűen feltételezi a szöveg (szavak) és a látvány összekapcsolódásából adódó jelentésvilágot, mely metafizikai szinten formálódik komplex egésszé.

Juhász R. József azonkívül, hogy végletesen (forradalmian) érvényesíti az alkotói individualitás elvét, önmagán túlmutatva, alapvető létkérdéseket fogalmaz meg. Ebben a vonatkozásban Tózsér Árpád lírájának fontos motívumaival is rokonságot mutat. Kötete a keresés, a kérdések, az ön-definiálás-próbák, a korrekciók és a velejáró ismétlődések könyvbe préselt lenyomatai. Egy – nagyon sok mindent magában foglaló – fejlődési szakasz dokumentációja. A ki vagyok (?) és az ismerd meg önmagad (!) folyamata egy „modern” és egyúttal „posztmodern” szituációban történik, parallel módon, s ez determinálja az alkotó alaphelyzetét. Az „elmebaj”-tól a „maszturbáj”-on, a „vaxövegek”-en át a „strici vagyok eszmét futtatok”-ig

(hogy néhány címet említsek csak) sok akadályt kell leküzdenie az alkotónak, hogy eljusson a rezignációig: „nem mindegy az nektek hogy kitől félek én?” / és a feloldódás látszatáig: „megosztom veletek mindazokat a szavakat melyek belém szorultak”. Ez az emotív telítettség magában hordozza az identitászavarokat, a szólamokat, a paradoxonokat, a lázadásokat, az öndokumentációt, az egzisztencia-formákat és -módokat. Juhász – bár eleve nem úgy indít – gyorsan eljut addig, amikor „kimerülnek a nyelv bányái”. A szövegekben kiemelt szavak, betűk, beiktatott képek, miniatűrök, képzőművészeti alkotások keresik és találják meg helyüket. Idegen nyelvű szöveg, áthúzott, bekeretezett szavak, képpé zsúfolt betűk után vizuális költemények elektrografikák, performance-képek és videofotók következnek (fekete-fehér és színes kivitelben) – zsúfolt egymásutánban. (Legalább két kötetre való anyag került ebbe a kiadványba – így szétfeszíteni látszik a keretet.) Az intermediális montázsokhoz és videofotókhoz vezető út a „valami bűzlik / az ABC-ben” ráérzésének és felismerésének következménye, s „a szerző megelégedi / viszonyát a papírral és kilép / a térbe...” Így a keresés és a teremtés kerülnek egymáshoz közel, válnak szinte azonossá ebben a kötetben, mint a dimenziók érvényesülésének korlátozott formájában. Ezt Juhász érzi a leginkább, döbbenetét indulatosan kiáltja ki: „Guttenberg döggölj meg!” Bármennyire is megelégedi a papír dimenzióját, a szavak, a töredezt szöveg a kötetben – kihagyásokkal ugyan – de végig megmarad költészeti tényezőként. A térbe való kilépés indokoltsága és igénye mellett megmarad az „egyedül marad szavaival/és tetteit csakis ők irányítják” axiómája.

* * *

A szlovákiai magyar lírában a neoavantgárd, transzavantgárd és posztmodern törekvések nem kerülhetők ki. Meglétük szellemfrissítő hatású, és ennek a kisebbségi irodalomnak a nagykorúságát jelzik. Nem szűk programokat, a templomtorony perspektívát, hanem a nyitottságot, a szabadságot, az alkotás teljességét feltételezik, olyan irányt és utat, amely az egyetemesség felé mutat. A vizuális költészet neoavantgárd irányzatát a legújabb műfajelméleti összefoglalások a határon kívül élő magyar alkotók műfaja-

ként emlegetik (nem is véletlenül). Jelenünk „posztmodern szituációiban“ az irodalom többször szükségét érzi, hogy kilépjen a verbalitásból, csak nyelvvél a világ már megfogalmazhatatlanná vált. A leírt szöveg, a könyv dimenziója úgy tűnik, nem helyettesítheti a hangszalagot, a videokazettát, a mozgást és a látványt. Az alkotói magatartás és az alkotási folyamat is megváltozik. Cselényi László legújabb kötetének vizuális kivitelezését Turczi Árpád számítógép segítségével végezte el, Juhász R. József könyvének elkészítésében Papp Tibor nyújtott technikai segítséget. Bizonyos fókig ők is szerzői a köteteknek. Az értékteremtés szempontjából tagadhatatlanul neoavantgárd alkotó Cselényi László, Tözsér Árpád és Juhász R. József posztmodern is egyben, mert értékösszegző és rendszerező a költészetük. Az alkotás, úgy tűnik, képes feloldani a teoretikus szinten megfogalmazott avantgárd-posztmodern ellentmondás problémáját, mivel az avantgárd több vonatkozásban folytatódik a posztmodernben – legalábbis az említett költők esetében. Az inter- és multimedialitás már nem is annyira művészeti irányzatnak, mint inkább az alkotás általános módjának számít.

Ahogy az irodalomelmélet fokozatosan megújul a magyar irodalomtudományban, az irodalomkritikának és a recepciónak is fel kell zárkóznia a legújabb irodalmi törekvések adekvát befogadásához, s az eddigi Cselényi és Tözsér életművet is új értelmezési szempontok szerint kell vizsgálat tárgyává tenni. Ezáltal bizonyára az időben előbb született alkotások szintén új megvilágításba kerülnének, mint ahogy az egész szlovákiai magyar irodalom is új értékdimenziókkal gazdagodna – nemcsak kisebbségi nosztalgiaik ellenében.

Válogatott irodalom

Alabán Ferenc: Két költő nyomában (Az élményekben születő költői valóság - Tözsér Árpád és Cselényi László lírájáról), VŠPg, 1995

Bori Imre: A szecessziótól a dadáig, Újvidék, 1969

Erdélyi Erzsébet - Nóbel Iván: Én otthon vagyok költő... (18 disputa határon túli alkotókkal, verseikről, novelláikról), Kis-Lant Kiadó, Budapest, 1993

Élmény és absztrakció (Tözsér Árpád hatvanéves), VŠPg, Nitra, 1996

Hegy Lóránd: Avantgarde és transzavantgarde (A modern művészet kor-

- szakai), Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986
- Kassák Lajos: Az izmusok története, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1972
- Kepes György: A látás nyelve, Gondolat Kiadó, Budapest, 1979
- Nagy Pál: Az irodalom új műfajai. ELTE BTK Magyar Irodalomtörténeti Intézete - Magyar Műhely, Budapest, 1995
- Papp Tibor: Múzsával vagy múzsa nélkül? (Irodalom számítógépen). Ballassi Kiadó, Budapest, 1992
- Szabolcsi Miklós: Jel és kiáltás. Az avantgarde és a neoavantgarde kérdése-
ihez, Gondolat, Budapest, 1971
- Szekér Endre: Hagyomány és újítás mai költői nyelvünkben. Tankönyvki-
adó, Budapest, 1988
- Tvorivé podoby postmoderny. Vizuálna poézia, próza, dráma, VŠPg, Nitra,
1996
- Ver(s)ziók. Formák és kísérletek a legújabb magyar lírában. Szerk. Kulcsár
Szabó Ernő és Zalán Tibor. JAK füzetek 2, Magvető, Budapest, 1982
- Vita és vallomás (Beszélgetések szlovákiai magyar írókkal), Madách, Bra-
tislava, 1981
- VizUállásjelentés. Fiatal költők vizuális antológiája. Szerk. L.Simon
László, Magyar Műhely, Párizs-Bécs-Budapest, 1995

A valóság keresésétől az esztétikum megtalálásáig

(Tózsér Árpád tanulmányairól és esszéiről)

Tózsér Árpád életművében a verskötetek és a tanulmánygyűjtemények az eddigi életművön belül a költő és az esszéíró szerepkörének megtalált egyensúlyát jelzik. Három évvel Tózsér Kettős úrben című második verskötetének kiadása után, 1970-ben jelent meg tanulmányainak, kritikáinak és jegyzeteinek első válogatása,⁸ melyet tulajdonképpen az 1972-ben megjelent Érintések költészet-elméleti megalapozásának is tekinthetünk. Ez a kötet objektiválódott nyoma az alkotói meditációknak és belső erőfeszítéseknek, melyek művészi kifejeződése az Érintések verseiben ölt testet, hogy a költő „áttörve korlátainak falait” és az „egyedüllet rácsait”, megtalálja a sajátos művészi formát, amelyben a kettősség már egységes szintézisbe torkollik. Tózsér megfordítja a klasszikus Fábry-tanulmány követelményét, irodalmi eszményt kifejező címét (a Valóságirodalmat), hogy a műközpontúság fontosságát hangsúlyozza, hogy a művészi teljesítmény kvalitásából kiindulva adjon képet. Az egymást szervesen kiegészítő alkotói és műbíráói kettős szerep jelentette a költő számára az indítékot, hogy a költészet felfedező útjain szerzett tapasztalatait a teória formáinak megfelelően alkossa meg. Vállalt szerepével és vélemény-nyilvánításaival szellemi izgalmat teremtett maga körül a szlovákiai magyar irodalomban, s az irodalmi közgondolkodás aktivizálásához is hozzájárult.

A költő Az irodalom valósága című kötet tanulmányaiban többször a líráról beszél, az élmények költészeti esztétikumá alakulásának hogyanjáról. Tanulmányt szentel nemzedék- és költőtársai, Ozsvald Árpád, Zs. Nagy Lajos és Gál Sándor költészetének.⁹ Esztétikum keresése, érzékeny megfigyelőképessége egyéni következtetéseket eredményez – a minőség kritériumát hangoztatja a sematizmus ellen harcot indító Fábry Zoltán mintájára. Könyve legtöbb fejezetében az irodalom körében vizsgálódik, a korszerű líra lehetséges útjait próbálja bemutatni magyar, cseh, szlovák és más lírikusok alkotásai alapján. A költészeti lehetőségeket elemző kritikust

---

⁸ Tózsér Árpád: Az irodalom valósága, Bratislava, 1970.

⁹ A lírai vallomás hogyanja Ozsvald Árpád, Zs. Nagy Lajos és Gál Sándor verseiben. In: Az irodalom valósága, 73-140. o.

kiegészítik itt a többféle formát szemügyre vevő lírikusi szempontok is.

Tózsér a költészet születéséről, lényegéről és értelmezéséről kialakított koncepciója megalkotásánál ekkor Lukács György esztétikáját követi, de számos más költészet-elméleti tézisre is hivatkozik. A korszerű lírában szerinte a valóság nem részenként és képenként, hanem „a költő érzelmi töltetének érintésére egyszerre antropomorfizálódik esztétikumá”, s a szubjektum és objektum szerves egységét tételezi fel. Az alkotónak nem a valóság milyenségéről alkotott fogalmakkal kell szembesülnie közvetlenül, hanem a valósággal kell érintkeznie közvetlenül – ez Tózsér alkotói krédója. A költő új valóságot teremt, mely tárgyi hitelességű, s melyben az alkotó mondandója, valóságtudata kap hangot. A költő a valóságanyagba asszimilálódik, és részben felveszi a dolgok és tárgyak tulajdonságait. Tózsér elmélete valójában így a lírai személytelenség esztétikáját fogadja el, melyet az egyetlen járható útként jelöl meg. A költészet születésének pillanatát Christopher Caudwellre hivatkozva pontként fogja fel,¹⁰ mint minden líra forrását, mely az idő múlásával egyre nagyobbodott, a költészet funkcionális szerepének növelésével tágult, majd hosszú évszázadok után „ismét zsugorodni kezdett, hogy a dadában, szürrealizmusban, a konkrét költészetben megközelítse eredeti pont alakját, azaz elsősorban az *ősi fizikai ritmus* kifejezővé váljék”.

A „pontköltészet” fogalmát és lényegét sejteti már a „hallom a világot egyetlen percként” tömörsége és sűrítési igénye is a Kettős úrben című kötetben. Ez az eleve elérhetetlen teljességigény Tózsér akkori esztétikájának alappillére és lényege. A költőnek az az igyekezete, hogy komplexen értse meg a létezés területeit, hogy teljességében tekintse át a valóságot, szinte tragikus színezetet kap már második verskötetében is. Az irodalom valósága című tanulmánykötetében kifejtett elmélete a költészet kialakulásának és lényegének esztétikai megközelítése érdekében válik elfogulttá. Versközpontúságának keretén belül a pontköltészet fogalmának és lényegének feltárása Tózsér kritikusai részéről nem véletlenül váltott ki ellenvéleményeket. „A költészet nem csupán vers, de életérzés, az ember által világra segített kozmikus jelenség. A szó csupán lehetősége és eszköze, de a lényege valahol a dolgok mélyén, a jelenségek összefüggéseiben és az emberhez

---

10 A költészet „kommunizálásáért”, I. m. 6-7. o.

való viszonyuk szövevényeiben rejlik. Tózsér Árpád sémája – fenntartásokkal! – elfogadható addig, amíg a költészet születésére vonatkozik, de tarthatatlan abban a pillanatban, amikor elképzei a kiindulópontoz való – akár szimbolikus – visszatérését. Az életjelenségek nem ismerik a visszatérés mozdulatát [...] a költészet sem képes visszatérni a pontköltészetig” – mond kritikát a költő koncepciójáról Duba Gyula¹¹, és felrója, hogy a költő mitizálja és magának való dologként elvonatkoztatja az embertől a költészet lényegét ezért paradox módon éppen a valóság igényének a nevében válik irracionálissá. Duba hiányolja a költő viszonyának milyenségét saját verseivel szemben, mert az esztétikai kizárólagosság bizonyításához elmaradtak az etikai jelleg-meghatározók; „a közíró etikumát elnyeli a végtelent akaró költő-esztéta”.

A pontköltészet elméletéből az esztétikai szempontok hangsúlyozása mellett valóban kimaradtak az emberi vonatkozások, s Tózsér verselméletének elsődleges jellemzőjévé a gondolatiság vált. E gondolatiságnak köszönhetően azonban a költő olyan esztétikai szempontokat alakított ki, amelyek egy sajátos, de korszerű kritikai értékrend alapjának is elfogadhatók.

* * *

Tózsér Árpád, a tanulmányíró és kritikus a szövegekőzpontú elemzés híve, az esztétikai kritériumok elsődleges voltát hangsúlyozza. Ennek jó bizonyítéka második tanulmánygyűjteménye, a Szavak barlangjában (1980), melynek írásait mintegy tíz év terméséből válogatta. Azok az irodalomelméleti írások kerültek a kötetbe, amelyek a cseh, a szlovák és a szlovákiai magyar irodalommal foglalkoznak – ahogy írja saját kötetéről a szerző –, de „a téma csaknem mindig ugyanaz: a vers, a líra s a líra mondandója a kitett gyerek a világ számára”¹². A valóság esztétikumértéke a szlovákiai magyar költészet három fejezetében című terjedelmes tanulmányában, amelyet három – korábban önálló – írásából szerkesztett össze „azzal a céllal, hogy

---

11 Duba Gyula: Esztétikai gondolkodás – paradoxonokkal. Irodalmi Szemle 1971/6. 508-514. o. vagy In: Valóság és életérzés, Bratislava, 1972, 242-258. o.

12 A Szavak barlangjában című tanulmánykötet fülszövege.

egymás mellett és egymást erősítve mutassák: a szlovákiai magyar költők különböző korokban hogyan közelítették meg közelebbi és távolabbi környezetüket, a szlovákiai magyar társadalmat s a világot”, nem hozta meg a várt eredményt, elsősorban azért, mert vizsgálódása nem terjedt ki a szlovákiai magyar költészet egészére. Forbáth Imréről, Ozsvald Árpádról, Zs. Nagy Lajosról és Gál Sándorról, valamint az Egyszemű éjszaka nemzedékének tagjairól értekeznek. Teszi ezt úgy, hogy újabb megfigyeléseit és vizsgálódásának eredményeit nem építette be a már az előző kötetében is közölt tanulmányaiba, nem véve figyelembe, hogy az említett költők az eltelt néhány év alatt (Forbáthot kivéve) új versekkel, sőt kötetekkel jelentkeztek. Ily módon a tanulmánygyűjtemény gerincét – kissé meglepő módon – a műfordítással kapcsolatos írások, valamint a cseh és a szlovák költészet néhány kiemelkedő egyéniségét bemutató tanulmányok alkotják (Mit ér az ember, ha műfordító; Egy szlovák vers fordításproblémái; A teremtő költő; A titok költői; Szavak barlangjában...). Szakmai visszhangra talált a Problémák a népköltészet fordítása körül című dolgozata. A szó valódi értelmében vett kritikát ebben a kötetben csak keveset találni, ezek azonban a műfaj mintadarabjainak tekinthetők (Egy sikeres átkelésről, Egy portré módosulása, Indulatos megismerés). Három vitacikknek készült írása sajátos színtöltte a kötetnek, melyek hozzászólás és polémia formájában sorakoztatnak fel gondolatokat egy költészeti vitához, az irodalomkritika lényegéhez és a Fábry-probléma értelmezéséhez.

* * *

Tózsér Árpádnak (tanulmány- és esszégyűjteményein kívül) a nyolcvanas évek közepéig négy verskötete és „versszármazástana” jelent meg. A verskötetek a lírikusi életműben más-más verseszményt képviselnek, míg a Genézis (1979) egy emberi és költői eszmélet kialakulását, történetét követi visszafelé az időben; a versek egy csoportját, válogatását emeli ki és állítja kauzális összefüggésbe. Bár a versgyűjtemények aránylag hosszabb időtávolságban születtek meg, mégis hűen tükrözik a költői fejlődés fokozatokban is mérhető állomásait, és egyre jobban mutatják annak a „verseszménynek” a kiteljesedését, amelyet a költő T.S. Eliot és E. Pound kapcsán

fogalmazott meg egyik nyilatkozatában: „a részlélmény helyett az egész élményből kell a verset csinálni”¹³. Ez a lényeglátó meghatározás a költő egész életművére is vonatkozatható, hiszen a lírikusi világnak versként, esztétikumként való elsajátítását a Genézis című összegező mű is bizonyítja. A költő által megélt, s a megélteken keresztül felfogott világidő ebben a műben érzelem- és egyben fogalomkör összefogását jelzi azzal a formai műfajkeresztezéssel is, amit az esszéknek a versek közé sorolása jelez. Tőzsér valójában sokműfajú alkotó: műveli az irodalomelmélet, az esszé és a vers műfaját, s bár mindhárom műfaj más-más érzelmi réteget mozgat meg az alkotóban, versírói gyakorlatában érezhető a verselméletihez való részbeni igazodás is. (Például a „pontköltészet” elméletének kifejtése Az irodalom valósága című kötetében szerves folytatásra lel az Érintések verseinek tárgyokban való rejtőzésében és koncentrációjában, valamint a költői kifejezőeszközöknek és versformáknak fokozódó lemez-telenedésében.)

A Genézis című kötet esszéiből is egyértelmű Tőzsér esztétikájának líraközpontúsága – elméleti munkássága célszerű és megfelelő módon szolgálja és egészíti ki a saját alkotói-költői törekvéseit. Kritikusi gyakorlata sem öncélú tevékenység, hanem szerves összetevője alkotói egyéniségének, esztétikai nézetei felszínre hozásának és érvényesítésének, mivel megfigyeléseit és kritériumait analíziseiben alkalmazva és kifejtve, valójában lírai programját értelmezi és valósítja meg.

Elképzeltető, hogy a költő említett „műfaji hasadtságának” következtében kellett sokáig várni új verseinek megjelenéséig. Így természetes, ha az olvasó a szinte mítikus várakozási idő után sokat várt a megszólaló költőtől, és nem kis érdeklődéssel kereste a válaszokat, értelmezett és viszonyított. Lehetőséget adott erre bőven az Adalékok a Nyolcadik színhez (1982) című verskötet.

---

13 Tóth László: Vita és vallomás (Beszélgetések szlovákiai magyar írókkal), Bratislava, 1981, 226. o.

1992-ben jelent meg a költő Escorial Közép-Európában című tanulmány- és esszégyűjteménye, melyben a líra vizsgálata mellett jelentős szerepet kap az utóbbi évtized néhány legfontosabb szlovákiai magyar regényének elemzése, melyekben hatásosan érvényesül Tözsér Árpád filozófiai (bölcseleti) és lélektani ihletettségu gondolkodói alapállása. Tágul tehát a kritikus és elemzői érdeklődési kör, s a líra további központi szerepének megőrzése mellett differenciálódik az irodalmi értékek felismerésének lehetősége. Ezzel kapcsolatban Duba Gyula a tanulmánygyűjteményről írt kritikájában megállapította: „A prózaművek vizsgálata most olyan szemléltre „kényszeríti”, amely a művészet és valóság, irodalom és élet összefüggéseit is tükrözi. Amit a költészet vizsgálata közben Tözsér csak módjával *objektivált*, azt a próza szinte gondolkodásába *sulykolta*: a társadalom- és embertudományok (történelem, szociológia, lélektan és etika) felismeréseit és szempontjait.”¹⁴ Tözsér Ebben a tanulmánygyűjteményében néhány kiválasztott szlovákiai magyar költészeti terméket vizsgál, prózai köteteket analizál, de a kereteken belül mindig folyamatokban is gondolkodik, a lehetőségekhez mérten az egész kisebbségi líra (irodalom) fő mozgásirányát is szem előtt tartja. Így az egy-egy műről elmondottak a belső viszonyulásokra is épülnek, egyesítik a meghatározó vonásokat az aprólékos kritikai mérlegeléssel, a jelleg bemutatásával, illetve (ha szükséges) annak bírálatával. Általánosítható az az észrevétel, hogy az individuális szándék, az egyéni önépítés megvalósításától Tözsér eljut a szélesebb értelemben vett irodalmi fejlődés problémáinak megfogalmazásáig, sokszor az általános érvényű esztétikai kérdések felfedéséig. Ez indokolja, hogy részletesebben foglalkozunk a kötet anyagával.

Jellemző módon Tözsér már a kötet nyitó írásában „Az »impedimentum« elhagyása”-ban jelzi azt az igényét, melynek jegyében születtek a válogatásba besorolt tanulmányok és esszék. „Nagyban nézi” a szlovákiai magyar irodalom dolgait, igyekszik elhagyni a „poggyászt”, az akadályokat, a „következményekkel nem járó részleteket”, mindazt, amely nem tud szerves részévé válni az irodalom folyamatának. Ennek értelmében és

¹⁴ Duba Gyula: A bölcselet csábítása. Irodalmi Szemle 1993/9, 36. évf., 85. o.

jegyében válogat és minősít, amely visszatükröződik az esszé alcímében is: A szlovákiai magyar líra negyven éve néhány irodalomtörténeti szintéziskísérlet tükrében. Így a kritikairodalomból négy olyan „kísérletet” emel ki, amely – jellegénél fogva – számára modellértékű lehet, vagy épphogy kérdőjeles és problematikus: Görömbei András, Koncsol László, Balla Kálmán és Szokolczay Lajos művében¹⁵ hangoztatott véleményekhez fűz gondolatokat. A szerzők kalibere és az összefoglalások alapossága persze különböző, s a formált vélemények is bizonyos vonatkozásokban nehezen említhetők azonos helyen és helyzetben, mégis, Tózsér igyekszik megragadni azokat a szálakat, amelyek ürügyén egymással kapcsolatba hozhatók. Észrevételei elsősorban bíráló és javító jellegűek: korrigálja Görömbei András „gépiesnek tűnő” szubjektum-objektum képletét a szlovákiai magyar költészet fejlődéstörténetének megítélésében, ellenpontozza Koncsol László költészeti vizsgálódásainak a történetiség elvére való alapozását, a harmadvirágzás korszakolását, kezdetének 1945-re tevését, és többek között elveti Szokolczay Lajos „negydevirágzás” fogalmát. Hangsúlyozza, hogy a történetiség elvének kizárólagossága mellett egy vizsgált irodalmi korszak szakaszolása nem végezhető el megnyugtatóan, hiszen az újabb irodalomtörténetek az irodalomtörténeti periódus tartalmának az irodalmi irányzatot tekintik, amely nem mindig, illetve csak ritkán esik egybe az egyes történelmi korszakokkal. Tózsér mindezzel – ha közvetett módon is – a vitathatatlanul függőségben levő irodalom (kultúra) bizonyos mértékű autonomitását hirdeti, és az irodalom fejlettségi szintjének meghatározó szerepére utal. Csak egy kiemelt példa: a „korszakhatárt” jelző Egyszemű éjszaka (1970) című antológia értékelésével/túlértékelésével kapcsolatosan Tózsér ellenérvelésében fontos az a megállapítás, hogy „az idő csak az antológia által képviselt irányt, a kísérletezés szabadságának az igényét és

---

15 Tózsér itt Görömbei András tanulmányára (A csehszlovákiai magyar irodalom negyedszázada, Alföld 1975/10. sz.), illetve az 1982-ben megjelent irodalomtörténeti szintézisére (A csehszlovákiai magyar irodalom 1945-1980); továbbá Koncsol Lászlónak a Kortársban (1979/3), majd az Irodalmi Szemlében (1980/9-10) megjelent tanulmányaira (A csehszlovákiai magyar költészet újabb stációi, A harmadvirágzás korszakai), Balla Kálmának a Hét-ben (1979/37. sz.) napvilágot látott cikkére (Van-e költészetünk?), s végül Szokolczay Lajosnak a Kritikában (1980/1-2. sz.) közölt kétrészes tanulmányára (Nemzedékek kapcsolódása. A második hullám) utal.

jogát igazolta, magukat a verseket nemigen”. Az antológia eszerint nem tartalmazna olyan jelentős alkotásokat, amelyek az eltelt idő távlatából maradandó értéket jelentenének? A „kilencek” nemzedékében valójában az előttük járók szándékai, vívmányai „értek be”. Tózséri fogalmazásban: „Az avantgárd formák látványosan az ő verseikben manifesztálódtak, de a hatvanas évek közepén, végén és a hetvenes évek elején ezeket a formákat nem ők, hanem az Összefüggések cím alatt összefogott szövegeiben Cselényi László, a Forrás éneke és a Könny a mikroszkóp alatt című kötetekben Bábi Tibor s a Tériszony című kötetben Zs. Nagy Lajos gyümölcsözteti, s csak jóval később Vargáék.”¹⁶ Bizonyító erejű konstatálás, hiszen Tózsér személyessége és irodalmi érdekelttsége nyilvánvalóan benne volt nemcsak saját nemzedékének törekvéseiben, hanem – mint irodalomszervezőnek és az ifjabb nemzedékek patrónusának – Varga Imréék, Tóth Lászlóék, Kulcsár Ferencék debutálásában is. Támogatta és tanulmányokban elemezte verseiket.¹⁷

Tózsér, előző elméleti köteteihez hasonlóan, műfaji érdeklődésének gazdagodása mellett, ebben a gyűjteményben is a líráról, a szlovákiai magyar líráról mondja a legátfogóbb véleményét. Összefoglaló tanulmányokban elemzi az 1984-es és az 1988-as szlovákiai magyar költészet eredményeit (A szlovákiai magyar líra 1984-ben, A szlovákiai magyar líra 1988-ban). Az előbbi a Kontextus (Madách Műhely 1985) című kiadványban jelent meg először, a második a Szlovákiai Írószövetség Magyar Tagozatának közgyűlésén hangzott el 1989-ben. Az első megjelenési forma meghatározza a tanulmányok jellegét: formájukban és belső tartalmi strukturáltságukban is eltérnek egymástól. Az előbbiben Tózsér azt vizsgálja, hogy a líra általános pangásában és tanácstalanságában hogyan „viselkedik” a szlovákiai magyar költészet, a válságnak milyen jegyeit hordozza, s milyen kiutat kínál

---

16 Cselényi László Összefüggések című szövegei az Irodalmi Szemlében (1976/6), Bábi Tibor A Forrás éneke és a Könny a mikroszkóp alatt című verskötete 1965-ben, illetve 1966-ban, Zsélyi Nagy Lajos Tériszony című verskötete pedig 1968-ban jelent meg.

17 Elég talán utalnunk azokra a tanulmányokra, esszékre és cikkekre, amelyeket Tózsér Árpád az említett lírikusi nemzedék indulásával kapcsolatban írt a hatvanas évek második felében (A Vetés irodalmunk folytonosságában, Irodalmi Szemle 1967/1; Költői utánpótlásunkról és nemcsak arról, Hét 1969/24; Milyen nyelven beszél a szlovákiai magyar költő? Irodalmi Szemle 1970/6.

ebből a helyzetből. Az írás valójában kisebb recenziókból és kritikákból tevődik össze; nem válogathatta saját elképzelése szerint anyagát, így minden verskötettel foglalkoznia kellett, amely 1984-ben megjelent. Így került egymás mellé a Varázslat nélkül (Vozári Dezső), a Téridő-szonáta, 1956-1981 (Cselényi László), Az Éden és a Golgota között (Gál Sándor), a Jegenyék (Török Elemér), a Vizesnapló (Koncsol László), az Egyszer csak szárnyra kelt (Varga Erzsébet), a Tündelevény (Kendi Mária) című verskötet.

Amennyiben az lehetséges, Tőzsér minden értékelt verskötet között keresi az összeköthető, hasonlóságokat jelentő kapcsokat, viszonylatokat, és rámutat az alkotói módszerek, a műformálás gondjainak jellegzetességeire. Általánosítható érvényű észrevétele, hogy Vozári kapcsán a „nélkül-állapotot”, a hiányt asszociálja, nevezetesen a hagyománynélküliséget: hogy a szlovákiai magyar irodalom közel háromnegyed százados múltja sem pozitív, sem negatív minőségeivel nem épült bele legújabb irodalmunkba, az olvasók irodalomtudatáról, irodalmi ízlésre tett hatásáról nem is beszélve. Ez a megállapítás, ha nem is újkeletű, fontosnak bizonyul a nyolcvanas évek szlovákiai magyar lírájának felderítésekor, s az irodalomtudat rétegződéseinek tudatosításakor. Hasonlóan általánosítható meghatározás van a Varga Erzsébet kötetét ismertető írásban is, mert a költői direkt válaszok mellett – melyekben elsősorban csak a „szándék” munkál – az alkotói keresésből született versek magát a létezését, a költő létezését és adottságait fogják keretbe. Ilyen értelemben Tőzsér szerint: „A vers maga a keresés, az egyetlen versnek a keresése, amely viszont a költővel, a költő egyszeri, ismétелhetetlen létevel azonos. Azzal az egyetlen léttel, amelyhez a költő minden versével közelebb kerül, de teljességben soha megfogni, kimeríteni nem tudja, mert ahogyan a teljes világ, úgy a teljes ember is kimeríthetetlen.” A költői én versbeni megvalósításának esztétikailag érvényes momentumai és stádiumai érdeklik az elemzőt, s nem az, hogy a költői „én”, „ének” közül melyik az igazi és hiteles. Elvonatkoztatásának eredménye az, hogy Varga Erzsébet kötetének legjobb darabjaiban egy lehetséges kiutat kínál a líra válságából – ez pedig a hagyományos költői formák újraélésében, újraéltetésében válik észlelhetővé. A rendhagyó tanulmányban az általánosítható és általánosított vélemények mellett Tőzsér több ízben külső szempontok alapján személyes – annyira, hogy nem a művet, hanem az alkotót minősí-

ti. A személyi ismeretségekre, magatartásformákra való hivatkozás költői művek elemzésekor eltérő az eddigi tőzséri gyakorlattól, de ilyen formában még személyesebbé teszi a véleményformálást. Török Elemér verseire így csodálkozik rá: „S mi, akik Török Elemért személyesen is ismerjük, tanúi voltunk (kerekén harminc évvel ezelőtti indulásának, s egy néptribunt véltünk indulni benne, s hetente-havonta ma is össze-összefutunk vele az utcán, gyűléseken, s hallgatjuk szenvedélyes kitöréseit s csendes dohogásait, nem értjük, hogy ez a személyi mivoltában állandóan elégedetlen, lázongó ember hogyan köthetett ki a költészetben az idillnél.” Koncsol Lászlót a kötetben Tőzsér többször is a szlovákiai magyar irodalom humanistájának nevezi, s a Vizesnapló (1984) genezisének felvázolásakor személyes kapcsolatukban az érettségi idejét eleveníti fel egy pillanatra, a „komáromi hőskort”, amikor még Koncsol zenésznek készült. Jóértelmű, pontosító, az értelmezéseket elősegítő, egyben azonban már klasszicizálódó személyes kapcsolatok felelevenítései ezek, generációs életérzésekkel árnyalva.

* * *

A négy évvel később Tőzsér által készített líra-mérleg (A szlovákiai magyar líra 1988-ban) a Kontextus-ban megjelent értékelése kapcsán írt kritikára¹⁸ való reagálással és válasszal kezdődik, s benne „irodalomeszményét” körvonalazza. Az írás elején lévő zavar, mely az 1988-ban megjelent verskötetek pontatlan számát jelenti, nem befolyásolja a lényegi mondanivalót. Az előző íráshoz hasonlóan Tőzsér itt is hivatkozik Marxra, sőt kiindulópontjául választja tételét: „Az ember saját magát szemléli az általa teremtett világban”, és azt vizsgálja, mennyire hőse és egyúttal tárgya az 1988-as szlovákiai magyar lírának a „létezni vágyó” és „tulajdon élethelyzetét cselekedve építő ember”?¹⁹ A kiválasztott év hat verskötetét ilyen alapon két részre osztja: a személyes – vallomások típusú versekre (Dénes György, Gál Sándor, részben Varga Erzsébet) és a „teremtett világú”, a „létezni vágyó ember” létezőként ható szövegkonstrukciókra, vagy legalábbis az ilyen

---

18 Koncsol László: A harmadvirágzás korszakai. In: Ívek és pályák. Bratislava, 1981, 195. o.

19 Duba Gyula i.m. 85. o.

konstrukciókra tett kísérletekre (Balla Kálmán, Keszeli Ferenc, Cselényi László). Az egyes verskötetek jellemzései és értékelései szűkszavúan rövidek. A szándékosan kiragadott vizsgálódási szempont a tőzséri irodalom-eszmény központi részét képezi, fő elemét jelenti, de egyúttal azt is célozza, hogy befolyásolja az eddigi szlovákiai magyar kritikai gyakorlatot, megtörje annak „dialektikus” jellegét, és határozottan differenciálja az értékrendet, mivel „az elmúlt húsz évben nálunk, ha jól emlékszem, egyetlen műről sem írták le, hogy rossz, a legjobb esetben is csak azt, hogy jó is, meg rossz is, s e következmény következményeként – pontosabban: ezért is – kivesszét irodalmunkból az irodalmi vita fogalma”. Tőzsér mindig szívéen viselte a szlovákiai magyar szellemi élet, így a kritikai élet fejlődését, s ennek érdekében gyakran, szinte provokáló hangon figyelmeztetett a „hiányokra”, a szellemi élet felfrissítését szolgáló motívumokra és lehetőségekre.

Költészeti tanulmányait a Cselényi László válogatott verseiről (Téridő-sonáta, 1984) írott terjedelmes elemzés zárja. Ez az írás valójában az 1984-es szlovákiai magyar líra eredményeit összefoglaló tanulmányban, az ugyenerről a műről elmondottakat tartalmazó tanulmányrész folytatása. (Pontosabban: az előző írás legfontosabb részei be lettek olvasztva e terjedelmes elemzésbe, így bizonyos megállapítások és idézetek természetesen ismétlődnek...) Ami először megragadja figyelmét, s amivel elemzését nyitja, az nem esztétikai vonatkozású meglátás: Cselényi költészetét az 1945 utáni szlovákiai magyar líra legnagyobb vállalkozásaként tartja számon. Hangsúlyozza a Cselényi-vers létjogosultságát, és minősíti a vitára provokáló versépítmény kritikai fogadtatásának mindezideig meglehetősen langyos és szenvedélyes voltát. Valójában azonban Tőzsér is – az előző kritikákhoz hasonlóan – értelmez, magyaráz, s amivel talán több, hogy elfogadja a költő kihívását, a költő szándékai és szempontjai szerint próbálja a művet olvasni, s értelmezéseivel így mintegy társszerzővé válik.

* * *

Tőzsér a szlovákiai magyar próza problémaköreit taglalva arra a megállapításra jut, hogy az utóbbi hetven év során irodalmunk nem indított Balassi Bálinthoz, Madách Imréhez, Jókai Mórhoz, Mikszáth Kálmánhoz,

majd később Kassák Lajoshoz, Márai Sándorhoz fogható egyetemes hatású irodalmi tehetséget, és hogy talán a hagyomány elkötelező súlyának következtében lett a „nagy akarások irodalma”, de valójában a hipertrófiás küldetésstudat következtében nem volt képes az esztétikai megvalósulásig eljutni. Lehet, hogy többek között sokáig éppen ezért nem foglalkozott részletesebben a próza eredményeivel. Új kötetében azonban három elemző tanulmányban foglalkozik Duba Gyula, Dobos László és Grendel Lajos, a szlovákiai magyar próza legfigyelemreméltóbb műveit létrehozó alkotóival és regényeikkel. A három dolgozat a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején íródott, amikor a szóban forgó művek megjelentek és egyben lényeges változást jeleztek a szlovákiai kisebbségi magyar irodalomban. Érdemes azonban odafigyelnünk a három tanulmányra is.

Duba Gyula *A macska fél az üvegtől* című regényének elemzése (Klim Szamgin *fél az üvegtől*) nyitja a sort, s arról tanúskodik, hogy Tözsér tanulmányához több regényelméleti munkát (pl. Lukács György, E. M. Forster, Sükösd Mihály) átnézett, s elemzésében hasznosított. Az addig a „falu írójaként” ismert író a kisebbségben élő megszokott hősokról eltérően új hőst hoz létre lélektani regényében, olyat, aki nem eszmékért él és küzd, tehát nem morális indíttatású alkat, mivel az adott helyzetben, az önmagát megvalósító személyiséget, „az életet továbbvivő impressziót” tartja fontosnak, sőt meghatározónak. A részben elidegenedett, közönyét és passzivitását is beismerő hős ezért újszerű figura a szlovákiai magyar irodalomban – fontos ismertetőjegye, hogy nem tudja külön értelmezni és élni a „meghatározottságot” és a „szükségyszerűséget”, a sorozatos megalkuvások után jelentkező kételyeit pedig a „másként nem lehetett” hamis vigasszal nyugtatja meg. A regény két kiemelt hozadéka újszerű és lényeges ismérvet jelent: a nemzeti-ségi (kisebbségi) lét szorongató küzdelme a nyelvvel, s annak az állapotnak az egzisztenciában, s az empirikus létben való egyidejű felismerése, hogy az ember „Az idegen nyelv rendszerében nem tud önmaga maradni, (az idegen nyelv) elidegeníti őt igazságától” a szlovákiai magyar irodalomban epikai hitellel és lélektani mélységgel ebben a műben jelenik meg először. Hasonló, művészi hiteles motívum megjelenését jelzi a regényben az a néven nevezett pragmatizmus, ami addig ebben a kisebbségi irodalomban szintén ismeretlen volt: „Megdöbentő nyugalomérzet, amit olyankor érzünk, ha a

megváltozhatatlannal kell kibékülnünk. Így adjuk meg a sorsnak magunkat, és már arra gondolunk, hogy ha a dráma lejátszódik, utána is élni kell.” Ez is bizonyítja, hogy Tózsér a regény elemzésével messzebb megy az irodalmár érdeklődésénél, bizonyos részeket, áttételes mondanivalóval bíró fejezeteket és momentumokat túlértelmez - esetenként, úgy tűnik -, bele is magyaráz (ahogy például a Férfi Terebélyes Bertát szemléli és életét, sorsát értelmezi...). A lélektani központúság érvényesítése arra készíti, hogy a művet „pszichológiai tanulmányként” is megpróbálja értelmezni – Freudra, Kosztolányira hivatkozva. A hős legmélyebb jellembeli tulajdonságainak szkepticizmusát és fatalizmusát tartja, kissé összekeverve a hős valóságos és vélt cselekedeteit a jellem és az önjellemzés kérdésével. A Férfi bonyolult és ellentmondásos alkata és viselkedése ui. megnyilvánulásának minden szintjén megjelenik. Maga a regény szerzője, Duba Gyula, a Tózsér-elemzés kapcsán jegyezte meg a Férfi és a Nő, a két főszereplő jellemének és konfliktusának megjelenítéséről: „Sajnálom, hogy a pontos lélektani analízis mellett nem fordított a kritikus több figyelmet arra a kérdésre, hogy a két főhős mennyiben terméke a kornak, a történelemnek.”²⁰

Tózsér próza-elemző módszerére jellemző (a költészeti termékekről mondott véleménymondásához hasonlóan) az a végső igazságokat kereső és tanulságokat fogalmazó igény, amely az axiómaszerű megnevezéseket kedveli, az elemzés konkrét lecsapódásait, eredményeit összegzi. Konklúziója a Duba regénye kapcsán így hangzik: „A végső tanulságot tehát az asszony mondja ki: ahhoz, hogy azonosak lehessünk önmagunkkal, először jól kell ismernünk önmagunkat. Ha valamiféle hamis énünkkel akarunk azonosulni, akkor a kisebb-nagyobb katasztrófák egész sorát indíthatjuk el. A magánéletünkben is. Sőt elsősorban ott. – Íme az új Duba-mű tengelygondolata néhány mondatban!” Tózsért a megismerés és az önmegismerés problémaköre mindig is nagyon foglalkoztatta, nem csoda tehát, ha éppen önmagából kiindulva a szlovákiai magyar legjobb prózai alkotásaiban ezt a kérdést ismeri fel első szinten, mely valóban a központi motívumforrás. Tózsér sose hagyja nyitva a felvetett kérdéseket, megtalált és manifestált válaszai joggal feltételezhetően a Duba műve iránt tanúsított megkülönböz-

---

20 Az interjú eredetileg szlovákul jelent meg a Literárny týždenník 1989. november 3-i számában Európske nostalgie (Európai nosztalgiák) címmel.

tetett figyelem eredményei. Egyfajta válaszok is lehetnek ezek arra a Duba által publikált Tózsér-művek (elsősorban tanulmányok és elméleti igényű írások) elemzéseire, melyekben Duba következetes valóság szemlélete már többször szembesült a sokszor mások tézisei által „megtermékenyített”, de mindig eredetiségre törekvő, önálló elméleti modelleket koncipiáló tózséri alkotói attitűddel. Így, akár a Tózsér-művekről írt Duba-kritikák, akár a Duba alkotásokkal foglalkozó tózséri analízisek végső soron két egymástól eltérő gondolkodó-rendszer működésének a termékei, melyek nélkül szegényebb lenne a szlovákiai magyar elméleti irodalom. Tózsér tanulmánya a felvetődő műfaji problémák jellemzésével és tisztázásával indul (lásd az alcímeket: A regény és a novella között, Regénylehetőségben kisregény?), a főhős lélektani problémájával és a „létszimbólum“ értelmezésével folytatódik, befejezésként pedig a műben felismert írói jelenlét háromszori megközelítése és minősítése kap helyet. Ez a motívumsorrend valószínűleg szintén az előbb felvetett Duba-Tózsér kölcsönös, elemző-figyelő alkotói magatartás jelenlétét és valóságát látszik bizonyítani.

Ettől jóval eltérő Tózsér alapállása a Dobos László eddigi életművét összefoglaló írásában, igaz, köszöntő és egyben ünneplő cikknek is íródott, s a jellegét ez szintén meghatározza (Egy író-politikus növésterve házban és regényben...). A pillanatnyi jelenből való „hátranézegetés” és „előretétekintés”, az emlékező stílus, az események és élmények elmondása segítségével láttatja a emberi-írói pályája alakulását. Sajátosan sokoldalú teremtő-vállalkozó életút ez, melynek lényegét maga Dobos mondja ki riportalanyként: „Az irodalom számomra szenvedély és megnyugvás, szemlélődés és izgalom, elmondás kényszere és a tiltással folytatott küzdelem, s örök birkózás az ismeretlennel [...] Szándékom szerint mindig az irodalom hajójára szállok, s mégis a politika kikötőjébe érek.” Regényeinek értékeit és milyenségét Tózsér kritikusan, Koncsol László, Görömbei András idézeteivel teszi az olvasó elé, s (hasonlóan a Dubáról szóló tanulmányhoz) itt sem feledkezik el a műfaji, stilisztikai ismérvek számbavételéről sem, hiszen az író öt regénye, elbeszéléskötete és esszégyűjteménye sok hasonló vonatkozású dologgal gazdagítja a szlovákiai magyar irodalmat. Tózsér ebben az esetben is látja az életműben megvalósuló továbblépés lehetőségét, miszerint az új és megváltozott társadalmi és egyéni körülmények között hogyan lesz képes a szerző átváltani a „kisregény kétüteműségéről a re-

gény háromműteműségére, a társadalmilag aktív hős triádájára”. Feltételezi mindez egy újabb alkotói pályaszakasz majdani megszületését, melynek Dobos-regényhőse meghaladja majd a „teretlenséget“ és újabb, eddig hiányzó dimenziókat is kitölt a legszintetikusabb és minden kifejezésformát magába olvasztó műfajban.

A harmadik, szlovákiai magyar prózáról szóló elemzésben (Jelentések egy [létre] nyitott műhöz) Tózsér jelenünk egyik legnépszerűbb kisebbségi magyar írójának, Grendel Lajosnak három regényét - mint trilógiát - veszi bonckés alá. Ezek a művek (Éleslövészet, Galeri, Áttételek) gyors egymásutánban, 1981-ben, 1982-ben és 1985-ben láttak napvilágot, később egy kötetbe fogva szintén megjelentek, s a szerző által is trilógiának minősítették. Tózsér már a Dobos-írásban – ha áttételesen is – felveti a hetvenes és nyolcvanas évek értékelésének időszerűségét, s rámutat arra, hogy a „sötétség korszakában”, a megaláztatások idején, e „kilátástalan évek, levegőtlen világában” születnek az író legjobb regényei (Egy szál ingben, Sodrásban). Későbbi, Grendelről szóló elemzésében, újból az irodalmi fejlődés kérdéseit érintve rámutat arra, hogy az említett időszakban szűnt meg a Fábry-féle „küldetéstudat” társadalmi megokoltsága és jött létre – egy szélesebb horizonton – az a szellemi átrendeződés, amelynek következtében a hetvenes években a közép-európai régióban fokozatosan a magyar irodalom került a kísérletezés, az irodalmi pluralizmus aktualizált helyzetébe. Ennek eredményeként vált használhatatlanná a „kisebbségi messianizmus” elmélete, s a szlovákiai magyar írók jó része, a „normalizációs folyamatnak” is ellenállva, a külső céloktól a belső építkezés felé fordult. Tózsér látszögéből ez magyarázza a Dobos regények keletkezésének körülményeit is, s általában azt a tényt, hogy míg a hetvenes években a cseh és szlovák szellemi (és politikai!) életben a „konszolidációnak“ alávetve történtek a dolgok, addig „a szlovákiai magyar irodalom ebben az időben a »felfutás«, a korábbi szándékok, akarások beérésének az időszakát élte”. Grendel alkotói indulásának tényét ezzel a körülménnyel hozza összefüggésbe: „Ennek a szlovákiai magyar irodalmi reneszánsznak a reprezentánsa [...] Grendel Lajos.” Függetlenül attól, hogy az irodalmi újjászületés („reneszánsz”!) minősítés mennyire vitatható és fogadható el, Tózsér észrevételeivel differenciáltabban láttat, és többet mond, mint a szlovákiai magyar lapokban eddig megjelent, az iroda-

lom „átértékelést” maguk elé célként kitűző publikált cikkek – együttvéve. Ő ugyanis nem feledkezik meg a részletekről és hatásokról sem, így a szlovákiai irodalmi fejlődés és konkrétan az egyes írók fejlődésének esetében a magyarországi hatásokról; Grendelnél a Mozgó Világ fénykorának, s rajta keresztül a magyar irodalom minden jelentős áramlatának hatásáról. Tőzsér értelmezésében Grendel az „első jelentős szlovákiai magyar író, aki az egykorú modern magyar irodalom jellemző értékeit is meghatározóan művébe építette”, azzal, hogy „másság-adottsága” mégiscsak megmarad benne, s része, összetevője lesz annak az alkotói egésznek, amely a jelen magyar prózáíróinak sorában is jelentős helyet biztosít számára. A „másság-adottságot” egyfajta felfokozott etikai érzékenységeként fogja fel az elemző, „etikai-pluszként”, mely befolyásolja a művek megformálását.

A Grendel-trilógia strukturáltsága és néhány eszmei mozzanata a tanulmányíró Madách Imre nagy művének, Az ember tragédiájának alaprajzára emlékezteti, melynek alapján belemerül abba a filozófiai fejtegetésbe és értelmezésbe, hogy az író ember- és történelemképében a kierkegaardi esztétikai, etikai és vallási életstádiumok milyen formában vannak jelen, s megállapítja, hogy az első kettő mellől, hiányzik a vallási stádium: a beteljesülés. Míg Tőzsér Duba regényét lélektanilag is elemzi, addig Grendel trilógiáját filozófiai vizsgálatok tárgyaként is kezeli – az előző esetben Freudot, a másodikban Kierkegaardot tanulmányozta behatóan. Mindkét esetben túllépi az irodalmi elemzések csak irodalomra vonatkoztatható és érvényes szempontjait. Így akad vitája a dán idealista filozófussal, a mai egzisztencializmus előfutárával, a hitre épülő etika értelmezésében. Másrészt: mindezen elemzéseknek köszönhetően vitája van néhány magyarországi kritikus véleményével is a Galeri üzenetének taglalásakor. Nem annyira a különböző, az övétől eltérő kritikai és elemzési szempontoktól akarja megvédeni a Grendel-műveket, hanem amazok kizáró jellegének ellenében hangsúlyozza, hogy a trilógia olyan mű, amely nem egyetlen értelmezést, hanem az értelmezési lehetőségek sorát kínálja; olyan nyitott alkotás, amely a történelem minden szakaszában és új helyzeteiben is talál majd magának jelentést. Tőzsér tanulmányának zárógondolatával kifejezve: „Alapvetően a »világban való létre« nyitott, de azért a »világ« legalább annyira benne van, mint a »lét«.”

* * *

Az esszé- és tanulmánykötet zárórészében (alig több mint harminc oldalnyi fejezet) Tózsér rövid alkalmi írásokat, köszöntőket, évfordulós cikkeket, egyben útbaigazító karcolatoknak is nevezhető „gyorsportrékat” gyűjtött egybe, kialakítva egyfajta sorrendet, melyben az értékszempontra és a kronológia (a történetiség) is érvényesül. Ezekben az esszészzerű képekben egyrészt a múltba tekintve emlékezik, felidéz, személyes, baráti és irodalmi élményeket elevenít fel, másrészt a korabeli jelen időszzerű kérdései, alkotói és művei ihletik gondolkodásra. Jó értelemben személyes itt Tózsér; nemcsak tárgyról, hanem saját magáról is beszél, a közös élményszerű eseményekről, a szlovákiai magyar irodalomról és irodalmi életéről. Az egyszeri és személyes vonatkozások így illeszkednek be az irodalmi fejlődés mozaikképébe, találják meg helyüket és funkciójukat a szélesebb irodalmi kontextusban. Áttekintve a sort, önkéntelenül is az vetődik fel, hogy ezekben az írásaiban Tózsérnek nincs (nem is lehet) szándékában alkotókról és művekről értékelő „mérlegeket” készíteni. Melléktermék jellegük, reflexiószerűségük a meghatározó, genezisük pedig leginkább az alkalomszerűség. Mégis, céljuk a szlovákiai magyar irodalmi tudatalakítás, melynek Tózsérnél (de általában is) mindig konkrét célja van: nemcsak a külső irodalmi világ megváltoztatása, hanem sokkal inkább a belső, az alkotószemélyiség tettenérése, felmutatása és értékkeresésének példázata. Evidensnek tűnik az az igyekezet is, hogy megláttassa a darabjaira széthullónak látszó külső irodalmi világ folytonosságát, s bizonyos mértékig egységes értékrendet szorgalmazzon a művek megítélésében, s hozzájáruljon (s talán ez a legfontosabb!) az irodalmi önépítés folyamatához.

* * *

A leírtakból is kitűnik, hogy Tózsér Árpád eddig megjelent tanulmány és esszékötetei közül az Escorial Közép-Európában című gyűjteményt tartjuk a legjelentősebbnek. Ezért fordítottunk nagyobb figyelmet e mű értelmezésének, részleteztük vizsgálódási és elemző módszerét, koncepció-teremtő hajlamát. Értékelésénél természetesen alkalmaztuk az összehasonlítási

és kritikusi szempontokat. Tózsér Árpádnak, mint esszé- és tanulmányírónak van egy határozott kritikai alapérzése és elemzői magatartása az irodalommal és a világgal kapcsolatban; a költészet művelése mellett az irodalmi művek értékelése és az esztétikai kérdések tisztázása egy további önkifejezési formát jelent. A műalkotásokat, mint alkotói esztétikai teljesítményeket tárgyilagosan elemzi és értelmezi, gyakran szembesíti azokat azzal a közeggel, amit saját alkotói egyénisége meghatározójának tart – a művek egyik próbatételének módjaként. Bár az utóbb elemzett kötetében külön nem foglalkozik a szlovákiai magyar kritika és szellemi élet problémáival, a műelemzés kérdéseivel sem, de akár átfogó tanulmányaiban, akár aktualizált láttelepeiben is az elmélyüléssel hitelesített saját vélemény erejével képes hatni és példával szolgálni a műelemzés és kritika számára. Gondolatrendszere filozófiai és lélektani motívumokkal lesz teljesebbé, módszere árnyaltabbá, esztétikai szemléletmódja és korszerűsége egyetemes normákkal lesz mérhetővé. Önépítése új motivációt ad a szlovákiai magyar és általánosabb értelemben az összmagyar irodalom és az elméleti irodalom számára is a továbblépés megteremtéséhez. Ebben vélhetjük felfedezni az Escorial Közép-Európában című tanulmány- és esszékötet igazi jelentőségét, mely a tózséri értelemben jelent irodalmi eseményt az utóbbi évek szlovákiai magyar elméleti irodalmában.

A lényeg és a jelenségek kontextusa

Fábry Zoltán munkásságában

(Értékprioritások a stószai író kritikus szemléletében)

Az alábbiakban néhány olyan kérdéssel foglalkozom, amelyek jórészt Fábry Zoltán néhány írásának újraolvasása után merültek fel, melyek már Összegyűjtött írásai jegyzetapparátusának készítése közben is kiváltották a figyelmemet. Az ötvenes években született és közölt tanulmányai, kritikái, cikkei filológiai vizsgálataiban fogalmazódtak meg bennem az alábbi fontos kérdések: Mit jelent Fábry számára az irodalom? Hogyan nyilvánul meg életművében az irodalom értelmezése általában, ezen belül is az 1945 után újrainduló nemzetiségi magyar irodalmunk értékelése? Más témái mellett mennyi figyelmet szentel az irodalomnak, milyen annak helye és funkciója Fábry művében? Milyenek az irodalomra, az irodalom értékelésére vonatkozó kritériumai, kitételei, amelyeket irodalomtörténészek, kritikusok több alkalommal felvetettek és bíráltak már, amellet, hogy a Fábry-életművet több szempontból is pótolhatatlan jelentőségűnek, a maga nemében páratlan emberi és alkotói megnyilvánulásnak tartják. Úgy gondolom, hogy ez alkalomból nem szükséges Fábry 1945 utáni kritikus tevékenységét részleteznem, méltatnom, főként azért, mert mások már tanulmányokban és monográfiákban foglalkoztak ezzel a témával. Elég talán, ha kiindulási pontként Fábry irodalommal kapcsolatos néhány véleményének kritikáját idézem, tudatosítva azt, hogy csak a téma komplex ismerete és az alkalmazott műfaj korlátainak felismerése védheti meg az olvasót az esetleges félreértésektől.

1.

Fábry Zoltán módszerének lényegéről az egyetlen alapeszmének, a szellem igazi egyetemességének hirdetéséről Görömbei András az irodalomra vonatkozóan így vélekedik: „Veszélye Fábry Zoltán műveiben az, hogy miközben szemléletének horizontja kitágult, esztétikai kategóriáit összezavarja, helyesebben: megfoghatatlanná teszi, mert nem árnyal, nem különböztet, hiszen számára az eszme közös lényege a fontos, az esztétikát

mindig is másodlagosnak tekintette.”²¹ Görömbei később arról beszél, hogy Fábry „alkalmi esztétikai megállapításokat tesz”, „inkább néhány alapvető követelménynek a tudatosítása a célja”. Ellentmondásosnak tartja Fábry esztétikai megállapításait, és hangsúlyozza, hogy „ítéleteiben a morális szerep eltúlozása észlelhető, szoros összefüggésben a kisebbségi helyzetből származó rekompenzációs törekvésével. Egy másik gyakorlati esztétikai vagy ítélekezésszerű tévedése is a vitázó alapállásból adódik, melyben a pedagógiai szándék erőteljes funkciója is szerepet kap: a novella titkait óhajtván megvilágítani, úgy mond róla alapvető igazságot, hogy közben a regényt méltatlanul megkisebbiti”. Az induló csehszlovákiai magyar irodalom szempontjából helyeselt biztató és hibákat leleplező kritikus hang mellett Csanda Sándor is „esszéisztikusan túlfűtött érzelmi megállapításokról” beszél, amelyek „bizonyos egyoldalúsághoz” vezettek Fábry írásai-ban. Esetenként – ahogy írja – „sematikus tesz egyenlőségjelet az eszmei mondanivaló és az esztétikai érték közé”, „publicista módszerrel gyakran napi politikai aktualitásokat vegyít esztétikai értékeléseibe”, s alább: „nem következetesen használt kifejezése a vox humana, mely néha általános emberszeretetet, máskor szocialista humanizmust jelent, s élete vége felé olyan vitatható kritérium megalkotására ösztönzi, mint az erkölcsi realizmus, amit egyúttal a szocialista realizmussal azonosít”.²² Tózsér Árpád, azt vizsgálva és kutatva, hogy az európai jelentőségű Fábry miért nem lett és miért nem válik valóságosan európai jelentőségűvé, erre a megállapításra jut: „Az antifasiszta, a fegyver s vitéz ellenes s meg nem alkuvó Fábry alakja ugyanis problémátlan, de már távolról sem az az író Fábryé.” Műve olvasottságának és ismertségének problémáit is ebben véli felfedezni, mert: „Nem vitás: irodalomban gondolkodó íróink, költőink jelentős részére Fábry Zoltán művei nem hatnak.” S ennek okát abban látja, hogy „Fábry szenvedélytelen, illetve egyszenvédélyű ember. Aszkéta, akinek egyetlen szenvedélye van: ismerni véli az ígét: antifaszizmus, azaz: erkölcs, és megszállottan hirdeti azt”²³. Tózsér a továbbiakban így magyarázza kitételét:

---

21 Görömbei András: A csehszlovákiai magyar irodalom 1945-1980, Budapest, 1982, 101. o.

22 Csanda Sándor: Fábry Zoltán, Bratislava, 1980, 160. o.

23 Tózsér Árpád: Szavak barlangjában, Bratislava, 1980, 244. o.

„A fiziológia (és a szellemfiziológia) nyelvét beszélő irodalom nem érti az erkölcs nyelvét. És nem értik Fábry irodalmi példatárát: Adyt, Győry Dezsőt sem. A többnyire más ősökből (nem Csokonaiából, Vörösmartyból, Kölcseyből, Adyból) induló fiatalabb írónemzedékek ugyanis többek között azért is érezhetik Fábry irodalmiságát egy kicsit tegnapinak s kevesebb esztétikai izgalmat ígérőnek.”²⁴

2.

Sorolhatnám még tovább a problémalátó véleményeket (itt elsősorban néhány kötetben megjelent gondolatot idéztem), de talán ennyi is bizonyítja, hogy az irodalomtörténeti és kritikusi elemző és az okokat kutató alapállás bírálói észrevételeket is kinyilvánított Fábry kritikusi tevékenységével, esztétikára vonatkozó megállapításaival és írói módszerével kapcsolatban. Ezek a megjegyzések az irodalmár szemével nézve jogosak, mert konkrét művek és vizsgálatok (kritikák, tanulmányok) kapcsán hangzottak el, és hiteles alapon nyugszanak. Mindemellett elképzelhető, hogy történeti aspektusból szemlélve nem az esztétikai és irodalmi ítéletalkotás hogyanja és milyensége jelenti az elsődleges kritériumot Fábry jellemzésében, hanem az alkotó sajátos műfajának, az antifasizmusnak, a történelmi tapasztalatokon és a saját élmények nyomán kialakult egyértelmű politikai állásfoglalásnak a deklarálása és cselekvő folytonossága jelzi a mércét. Ez persze elválaszthatatlan Fábrynak az irodalmi alkotásokról (és egyéb dolgokról) alkotott véleményalakításától, mert azt is áthatja és egyben meg is határozza. Az irodalmi jellegű problémák vizsgálatakor is mindig visszatér az antifasizmus determináló értékritériumainak primátusa. Ez jelenti az erkölcsi mércét, sőt az esztétikai kategóriát is. Mindez azt jelenti, hogy Fábry tanulmányait, cikkeit, kritikáit ugyan tematikailag csoportosíthatjuk, ihletbázis szempontjából megkülönböztetjük, vagy irodalmi (így a hazai magyar irodalmi) alkotásokról írt írásait külön felsorolhatjuk, de végül is, ha komplexen szemléljük az életművet, Fábry kritikusi magatartását csak erőszakoltan választhatjuk el az újságíró, a történész, a politikus, a népszónok, a közösségi ember attitűdjétől. A mérce ugyanis mindig ugyanaz marad, attól függetlenül, hogy mit kívánhatott a korabeli történelmi, politikai

---

24 Uo. i. m. 246. o.

vagy irodalompolitikai helyzet. Fábry mércéje az antifasizmus próbája, ami nem más, mint a háború ellenpróbája, az erkölcs bizonyítéka.

Fábry műveinek értékelését illetően a vélemények – a téma összetettségének megfelelően – árnyaltan megoszlanak. A hatvanas évek második felében Duba Gyula ezt írta Fábry lényegéről: „Esetében olyan emberi jelenséggel állunk szemben, melynek valóságtartalmához csak olyan emberi jelenséggel állunk szemben, melynek valóságtartalmához csak az intuíciós gondolattársítás és a szimbólum segítségével közeledhetünk. A fábryas valóság az élőbeszéd logikája számára néha megfoghatatlannak bizonyul.”²⁵ Néhány lappal később ezzel összhangban aztán Fábry művének értékelésére vonatkozóan így hangzik a vélemény: „Néha alaki külsőségeket, formai tökéletlenségeket vetnek szemére. Hogy a kritikái nem igazi kritikák, mert nem keresnek objektív esztétikai törvényeket, hogy ítéletei szubjektívek, gyakran végletesek, és az idő próbáját néha nem állják ki. Akik Fábryt így közelítik meg – tudományos, rendszerező igyekezettel – érthetően ugyan, de véleményem szerint helytelenül járnak el. Fábry [...] jelenség, akit nem osztályozni és minősíteni, hanem magyarázni kell.”²⁶

Talán túlzott racionalitással, speciális szakszerűséggel közelítenek Fábryhoz az irodalomtörténészek és kritikusok, s bizonyos kérdések megítélésekor nem lehetnek az irodalmi (esztétikai) érték vagy értéktelenség felmutatása esetében toleránsak? Szakszerű részkérdések megítélésénél az utókor nem elégszik meg a szövegek indulati töltésével, s a szenvedélyt, az expresszivitást oly meggyőzően felmutató, s nemcsak az irodalom dimenzióiban ható komplex mondanivalóval? Többről van itt szó annál, hogy hasonló kérdésekkel akárcsak provokáljam is a helyes látás és mérték megtartását Fábry értékelésével kapcsolatban. A problémák felderítéséhez szükséges körüljárnom és meghatároznom a legfontosabb összetevőket, így Fábry mondanivalójának, az antifasizmusnak és az irodalomnak (ezen belül pedig a csehszlovákiai magyar irodalomnak) a helyét, szerepét, funkcióját az egész életműben. Turczel Lajos már a hatvanas évek elején így veti fel a problémát, s adja meg rá a magyarázó választ: „Mi az oka annak, hogy Fábry a kritikai vizsgálódásra kiválasztott (kiválaszthatott) szerény tárgyak

---

25 Duba Gyula: Valóság és életérzés, Bratislava, 1972, 25. o.

26 Uo. i. m. 28. o.

közül olyan nagy, csúcspontokat érintő s egyetemes összefüggéseket felölelő körzések végez, a sokszor jelentéktelen és parányi jelenségek mögé monumentális háttereket rajzol? A legfőbb ok az, hogy az antifasizmusra koncentrált, a vox humana szolgálatára elkötelezett és a társadalomtudományi műveltséggel és az antifasizista publicisztika anyagával telített Fábry számára a kritikai-esztétikai vizsgálódások fő tárgyát nem a konkrét művek jelentik, hanem az általuk érintett, a velük összefüggő s társadalomtörténetileg égető aktualitású erkölcsi, erkölcspolitikai kérdések.”²⁷ Ehhez a láttelethez hozzátehetjük, hogy a Fábry-életmű valóságának: tárgyainak és folyamatainak általános és szükségszerű oldatát tükrözi az író antifasizmushoz és irodalomhoz kialakított viszony. Csakhogy az első nála a lényeg, a második a jelenség szintjére, illetve kategóriájába sorolható. Az antifasizmushoz kialakított viszony az életműre (mint rendszerre) jellemző belső törvényeknek, tulajdonságoknak és összefüggéseknek az egysége, amely meghatározza az életmű jellegét és fejlődésének irányát, s így bizonyára a létrejöttét is. Az irodalomhoz (s ezen belül a csehszlovákiai magyar irodalomhoz) kialakított viszony pedig a konkrét irodalmi történések (a kisebbségi irodalom létrejötte, a művek születése, az 1945 utáni újraindulás stb.), irodalmi sajátosságok által, mint a társadalmi valóság megnyilvánulásainak kifejezője, illetve mint a lényeg (az antifasizmus) megnyilvánulási formája jelenik meg. A jelenség ebben az esetben a lényeg egyik nagyon fontos (éppen azért, mert művészi!) megnyilvánulása. Fábrynál az antifasizmus mint lényeg a meghatározó, az irodalom mint jelenség a meghatározott szerepét és funkcióját kapja. A jelenség külső és belső jegyeiben gazdagabb, mint a lényeg, a lényeg azonban mélyebb, és a jelenségek sokaságában jelenhet meg. Az irodalom tehát mint az antifasizmus lényegét kifejező jelenség csupán egy a lehetséges kifejező jelenségek közül. A jelenség mindemellett változóbb a lényegnél, s ugyanaz a jelenség ellentétes lényegeket kifejezésére is alkalmas. (Fábrynál ez eklatánsan jelenik meg.) S úgy érzem, hogy általános szinten itt van a Fábry-kritikák minősítésének és megoldásának kulcsa is, mert az irodalom kifejezheti az antifasizmust, és bizonyos helyzetekben immúnis is maradhat vele szemben, sőt talán még ellene is for-

---

27 Turczel Lajos: Vázlat Fábry Zoltán kritikusi portréjához, In: írás és szolgálat, Bratislava, 1964, 249-250. o.

dulhat. Fábrynál az irodalmi művek alapvető értékelő kritériumaként lép elő az antifasizmus eszmeiségének hirdetése. S itt merül fel a probléma: a jelenség kifejezheti a lényegét hamisan is, és nem adekvát művészi módon fogalmazhatja azt. A téma és az eszmeiség mint a lényeg totális felvetése szinte elhomályosíthatja és el is homályosítja a jelenség megnyilvánulási formájának esztétikai értékeit. S meg kell mondanunk, hogy a téma, az eszmeiség Fábrynál nem egy esetben kevésbé sikerült művészi alkotásokat is magasra emelt a magyar s a külföldi nemzetek irodalmából. A mondanivaló, a tartalom hegemoniája törvényszerűen magával hozta a forma másodlagosságát, háttérbe szorulását.

3.

Konkrétabb síkra térve, olyan jelenség ez Fábrynál, a harmadvirágzás megítélésénél, mint – visszapillantva egy percre a kritikus két világháború közötti korszakára – Földes Sándor és Vozári Dezső lírájának értékelése, amely az elmondottak analógiájaként kezelhető. Fábry szempontjai pozitívabban minősítették Földes forradalmi hangját, mondanivalójának aktualitását, s egyben a kiforrotlanabb művészi stílust, mint Vozári intellektuális veretű, határozottabb formai eszközökkel rendelkező, de a dekadencia felé tartó és elmagányosodó életérzéseket közvetítő líráját. A mondanivaló igényessége kisebb művészi erővel többet jelentett akkor Fábry számára, mint a „szubjektív” költői megnyilatkozás, amelyet a realitás elől való menekülésnek vélt. Duba Gyula írta erről a kritikai megnyilatkozásról a hatvanas évek közepén: „Fábry itt a cél időszerűségét tartva szem előtt, szembekerül önmagával. A szocializmus ügyéért feláldozza az igény, az európaiság követelményét. Tévedése az erkölcsi fenomén tévedése, jó értelemben vett erkölcsi dogmatizmusnak is nevezhetnénk, mely – úgy érzem – a morális és művészi következetesség elengedhetetlen feltétele. S hogy valóban téves-e? Mai szemmel nézve igen, a saját korában talán nem volt az! Talán a harmincas évek dialektikus szellemi ellentmondásainak dokumentuma irodalmunkban.”²⁸

Visszatérve az eredeti problémához: fogódzót ad ez a vélekedés Fábry ötvenes években mondott kritikusai véleményeinek pontosabb diagnosztiki-

---

²⁸ Duba Gyula: i. m. 41. o.

zálásához, esztétikai értékítélete jellegének tisztázásához. Az ötvenes évek irodalmi életében (s nemcsak irodalmi életében) találhatunk olyan motiváló irodalompolitikai momentumokat, amelyek az említettekhez hasonló „dialektikus szellemi ellentmondásokat” váltottak ki az alkotók és kritikusok megnyilvánulásaiban. Az ötvenes évek első felében ez jórészt sematizmus formájában jelent meg, amelynek buktatóit Fábry jó érzékkel elkerülte. Ennek pedig az az oka, hogy a múlt tapasztalatai és próbái, a valósághoz való kompromisszum nélküli, szinte makacs ragaszkodása, műveltsége megvédte Fábryt a kor megszépítő és hamisan idillikus látásmódjától. S bizonyára ide sorolható annak a múltnak a tanúsága is, amelyre éppen a Földes-Vozári-féle értékítélet nyomta rá a bélyegét. A következetes és valóságghú világszemlélet az ötvenes években nem engedte meg Fábrynak, hogy elfogadja a megalapozatlan lelkendezést és a lakkozást. Ideálja ekkor a szocialista embereszmény és a nemzetköziség gondolata, melyet a húszas évek végétől vallott magáénak. Ezen a téren nem válhatott, s nem is vált más milyenné az ötvenes években sem, de a két háború betetőzte életélmény annyira meghatározta minden létmegnyilvánulását, hogy az 1945 utáni időkben szinte már az eszelősség határáig hirdeti háborúellenességét. Kissé leegyszerűsítve azt is mondhatnám, hogy amit a húszas-harmincas években a forradalmisága jelentett az irodalom megítélésekor, azt jelentette 1945 után egy más történelmi helyzetben kifejlődő antifasizmusa, az előzőekhez képest hatványozott formában. Kritikáiban az eszmeiség, a tartalom mind a két esetben fölékerekedett az irodalmiság, a művésziesség, az esztétikum, a forma értékeinek. Ebben az esetben is az előzőhöz hasonló következtetésre jutottunk.

4.

„Fábry oszthatatlan” – jelentette ki még a hatvanas évek elején Tözsér Árpád. Fábry mondanivalójának ereje és folytonossága nem engedi, hogy akár műfajilag is megosszuk, s mondjuk elszigetelten csupán a nagyobb tanulmányaival vagy pamflet jellegű írásaival vagy akár irodalomkritikai munkásságával foglalkozunk, tekintet nélkül az esszéíró életre szóló élményei által meghatározott politikai állásfoglalásaira és az alkotói személyiségjegyekre. Mondanivalójának oszthatatlansága tehát teljes mértékben lehetetlenné teszi Fábry műfaji oszthatóságát. E probléma tisztázásához

Fábry saját meghatározása szükséges: „Ki tud beosztani, besorozni, skatulyázni? Aki írástudó, nem szépíró, az szaktudós, kritikus, esszéíró vagy publicista. Irodalomtörténész - noha a budapesti egyetemen magyar szakosként indultam - nem lettem. Kritikus csak az lehet, aki bírói tisztét fórumként és fókuszként állandóan gyakorolja, rendszeresen és rendteremtően. [...] A publicisztika adná a magyarázatot? De közíró vagyok-e tényleg? Ez a meghatározás ugyanolyan pontatlan, mint a kritikusi vagy esszéírói: a lényegét egyik sem mondja és adja. Tisztán egyik sem jelentkezik: keverednek, egymásba folynak, és így nem csoda, ha torzót eredményeznek, de ugyanakkor - furcsán - valami mást is: állandósult folyamatos következtetességet, és így: többletet.”²⁹ Ez a többlet pedig nem más, mint az erkölcsi fenomén, a megmáshíthatatlan háborúellenesség és antifaszizmus, valamint a haladás hirdetése az alakítható és alakuló történelmi, politikai helyzetben, a változó életben.

Fábry jelentős író, de még nagyobb moralista. Csak innen szemlélve lehet a maga valóságában felmérni alakját. Ezt bizonyítja pályája egésze, az azt végigkísérő egyéni élmények sora, de a nagy moralistákra jellemző stílus, az alkalmazott nyelv sokszor profetikus megemelkedettsége is, a vonzódás a szentenciaszerű, sokszor „gnómikus”, sűrítő mondatszerkesztéshez. Egyazon eszmét szólaltat meg mindegyik általa művelt műfajon át: a háborúellenességet, az erkölcsi magasabbra törést és a minőségigényt. Még a tanulmányai sem tudományos értekezéseknek; sokkalta inkább írói tettnek, mondhatnám műalkotásnak foghatók fel. Nem a konkrét tételek a műfajiság, nem is a téves nézetek lényegesek itt annyira, de az a nagy erejű eltökéltség és meggyőző indulat, ami ott munkál írásainak mélyén: a stílus izzását biztosító pátosz, a magasbatörő morális akarat. Éppen ezért nem is fontos, hogy olvasásakor mindenben egyet értsünk, hiszen értékelési eltolódásai nemegyszer meglepőek és ellentmondásra készítőek, de a fő dolog az, hogy kapcsolatba lépünk egy élő etikumot hordozó lélekkel, amely képes felrázni az emberi tudatot.

---

²⁹ Fábry Zoltán: A műfaj neve: antifaszizmus. In: Hazánk, Európa. Budapest, 1967, 564-565. o.

5.

Fábry érdeklődése és aktív tevékenysége az igaz és haladó ügyek iránt tovább aktivizálódott a második világháború után. Mint azelőtt, ekkor is hatalmas publicisztikai, politikai, történelmi, irodalmi és tudományos ismeretanyaggal tárja fel mondanivalóját, amely már önmagában figyelemre méltó tény. Emellett észre kell vennünk azt, hogy a sokrétűen gazdag dokumentációt egy olyan szellem kezeli és formálja, állítja határozottan mondanivalója szolgálatába, amely nemcsak tényszerűen ismeri biztosan a történelmet és a huszadik század világpolitikájának alakulását, hanem, friss és nyílt érdeklődéssel, megbízható ítéletképeséggel követi a politikai élet korabeli alakulását, s minden érdemleges momentumról önálló, felhívó és elgondolkodtató véleményt mond.

A háborúk századában Fábry határozott erkölcsi felelősséggel bíró magatartása külön műfajt igényelt, az ellenállás műfaját antifasizmust. Egész munkásságának olyannyira az antifasizmus a determinálója (kiindulópontja, funkciója és végpontja), hogy az 1945 előtt megjelent könyveit: a Korparancsot (Bratislava, 1935), a Fegyver a vitéz ellen című kötetet (Moravská Ostrava, 1937) és az 1938 óta írott cikkeit és tanulmányait tartalmazó Palackposta című könyvét (melyet 1943-ban letétbe helyezett egy ügyvédi irodánál, s amely csak 1960-ban jelent meg) az antifasizmus trilógiájának tartotta maga a szerző is. Fábry írásművészetének és az egész életének műfaja a második világháború után kiteljesedik, mert a hagyomány számbavételével elsősorban az antifasiszta harc szolgálatát vállalta akkor is a gondolaterkölc-s-béke egységének időbeli igazolását adva. Könyveinek címei is jelzik az eszmei homogenitást (A gondolat igaza, 1955; A béke igaza, 1956; Hidak és árkok, 1957; Emberek az embertelenségben, 1962 stb.), az egyetlen alapszeme egyetemes érvényének létjogosultságát, a szellem igazságát.

Fábry elvhű és következetes háborúellenessége és antifasizmusa, az emberi haladás érdekében való töretlen kiállása kivívták számára nemcsak a magyar, hanem az egész haladó nemzetközi íróvilág méltó elismerését. Fábry Zoltán nevét és tettét már többen és többször joggal emlegették Révai József, Bálint György, Nagy Lajos, Gaál Gábor és Balogh Edgár nevével és munkásságával. Elsősorban azért, mert íróársaihoz hasonlóan Fábry

is a haladás szellemében és érdekében fordult szembe a fasizmussal, mert ő is a publicisztika eszközeivel leplezte le az Európát és a világot fenyegető veszedelmet. Harcában, a földrajzi távolságok ellenére, a politikai harcok sodrában is, az említett írókkal egységes haladó frontot tudott létrehozni a magyar és az európai szellem megmentéséért.

Egész eszmerendszerében a nemzetiségi kérdés is elválaszthatatlan az erkölcsi igénytől és a minőség elvétől. Ez annak a meggyőződésnek a hirdetését jelenti, hogy egy nemzetiség a kitérülő világban, ha létezni akar, csak mint minőség tarthatja magát. S ez a megoldás az elzárkózás helyett az egyértelmű nyitottságot feltételezi. A kötelességét jól értelmező irodalomtudománynak és felelős kritikának éppen ezért ma elsősorban nem az a feladata, hogy tételszerűen és jelszavakat kihámozva nyúljon a Fábry-műhöz, vagy hogy ismételten hangsúlyozza az életművön belül pusztán esetlegességként jelenlévő téves nézeteket, hanem az ellentmondásokat bírálva, azokat egyáltalán nem elhallgatva arra kell ügyelnie és figyelnie, hogy még jobban tudatosítsa, s elevenen tartsa az egész életmű lényegét, a Fábry Zoltán-i örökséget: a háborúellenességet, az antifasizmust, a műveiben ható erkölcsi sugárzást, a minőség igényét.

A rendszeres kritikairást Fábry a hatvanas években tulajdonképpen abahagyta, a hátralevő idejét főleg antifasiszta életműve betetőzésének szentelte (Európa elrablása, 1966). A fejlődő csehszlovákiai magyar irodalomnak pedig továbbra is nagy szüksége lett volna Fábry véleményére. Mért hagyta abba a rendszeres kritikairást? Abban bizonyára személyi okok is közrejátszottak. Az ötvenes években tekintélye segítette Fábryt a kritikus-i igazmondásban, amivel más kritikusok nem rendelkeztek, mert akkor még nem rendelkezhetek. A hatvanas évek megváltozott körülményei és irodalmi fejlődése már összetettebb képletet mutatott az előző időknél, és a kritikus helyzet is alapjában változott meg. Fábry A novella kérdőjelei (1960) és az Antisematizmus (1963-64) című összefoglaló tanulmányain és emlékező cikkein kívül csupán nemzetiségi irodalmunk prózai alkotásairól (Rácz Olivér, Dobos László, Ordódy Katalin regényéről) írt kritikákat. A líra további fejlődésének nem szentelt többé figyelmet. Feltételezhetően levelezésében kell keresni azokat a nyomokat, amelyek ennek a változásnak az okait feltárják.

6.

A műfaji ismérvektől és jellegzetességektől elvonatkoztatva Fábry 1945 utáni korszakában mennyiségileg is megvizsgáljuk, milyen helyet foglal el összalkotói tevékenységében a csehszlovákiai magyar és a többi érdekelt irodalom problémakörének felvetése. Fábry 1945 után, pontosabban 1946-tól 1970-ben bekövetkezett haláláig, összesen valamivel több mint három és félszáz cikket, tanulmányt, esszét, kritikát (nem számítva a műfordításait) közölt különböző lapokban. Ebből a magyar (magyarországi) irodalom alkotóival, műveivel és különböző vonatkozásaival foglalkozó írás a legtöbb, szám szerint hatvannyolc. A (két háború közötti és az 1945 utáni) csehszlovákiai magyar irodalomról, írókról, költőkről, műalkotásokról szóló tanulmányok, kritikák, esszék száma negyvenöt (folytatásban megjelent terjedelmes tanulmányai, mint például az *Utószó*, 1956; *A novella kérdőjelei*, az *Antisematizmus* című írásait egy-egy közlésnek számítom). Ez a negyvenöt írás Fábry háború utáni összprodukciójának csupán körülbelül az egyhetedét teszi ki, azaz megközelítőleg tizennégy százalékát.

E rövid felmérés keretében nem mellékes az sem, ha az összehasonlítás kedvéért legalább felsorolok még néhány konkrét, mennyiségre vonatkozó mutatót, mert ez is tükrözi Fábry érdeklődési körének és kritikusi figyelmének irányultságait és hangsúlyait. Irodalommal, írókkal alkotásokkal foglalkozó írásai közül a magyar (magyarországi) és a csehszlovákiai magyar irodalommal kapcsolatos cikkei után legtöbb figyelmet a klasszikus és a haladó német irodalomnak szentel, mintegy huszonnégy cikket ír róla. Ezt követi a szovjet-orsz irodalom, mely szám szerint tizenhét írást jelent. A további említésre méltó, Fábrynál komoly érdeklődést kiváltó irodalom a cseh, mellyel a szerző tizenhárom írásban foglalkozik, és a szlovák irodalom, mely hét esetben ihleti Fábryt kritika, illetve tanulmány írására.

Anélkül, hogy különösebb következtetéseket vonnánk le ebből a rövid statisztikai felmérésből, meg kell jegyeznem még, hogy Fábry a német nyelvű alkotásokat eredetiben, a szovjet-orsz műveket részben eredetiben (mind a két nyelvből aktív műfordítói tevékenysége is kimutatható), a cseh és szlovák irodalom termékeit elsősorban műfordítások által ismerte meg.

7.

Fábry Zoltán világirodalmi érdeklődését és tájékozottságát bizonyítja az a tény, hogy már a két világháború között tanulmányokat és elemző ismertetésekkel írt az európai nemzeti irodalmak haladó alkotóiról és műveiről. Orosz-szovjet szerzők alkotásairól rendszeresen írt tanulmányokat, szakcikkeket és évfordulós ismertetésekkel (Ilja Ehrenburg, Pavel Dorohov, Iszaak Babel, Majakovszkij), világirodalmi tájékozódása kiterjedt a francia és a német irodalomra (Emile Zola, Anatole France, Romain Roland, André Gide, M. Remarque, Thomas Mann, Heinrich Mann), ismerte J. Joyce-t, Nexót és Upton Sinclair-t. Nemcsak a két világháború között, hanem a későbbiekben is élénken foglalkoztatta Fábryt a cseh és a szlovák irodalom néhány sajátos vonulatának kérdése is. Nagyra értékelte Jaroslav Hašek, F.X. Šalda, Július Fučík alkotói magatartását, a cseh lírai realizmus értékeit Marie Majerová, Ivan Olbracht, Jarmila Glazarová művein keresztül mutatta be, a szlovák falurealizmus összetevőit pedig František Hečko és Vladimír Mináč regényeiben elemezte részletezően. Amíg a lírai realizmust demonstráló cseh alkotások az írók szociális igazságkeresésének és –tevéseinek igazi művészi megnyilvánulásai, amelyek a szolidaritás önkifejezései is egyben, addig a szlovák regények Fábry kritikusi szűrőjén keresztül jó tanulsággal szolgáltak az újrainduló cseh/szlovákiai magyar irodalomnak a frázis- és pátoszveszély, valamint az ebből adódó irrealitások, lakkozások és sematikus ábrázolások, megjelenítések elkerülésére.

A két világháború közötti időben a magyar, a cseh, a német, a szlovák progresszív megnyilvánulások, valamint a nemzetközi munkásmozgalom és a korabeli haladó eszméket képviselő erők mellett való kiállás, és azok vállalása, jelenti Fábry cikkeiben a politikai értelmű állásfoglalás világos megnyilvánulásait. 1945 után a folytonosság jegyében viszi tovább és hirdeti eszméit az új társadalmi rend feltételei között. Fontos feladatává lesz Fábrynak többek mellett a szlovákiai magyar kisebbségi irodalom két világháború közötti hagyományának továbbéltetése is.³⁰

---

30 Sok huzavona után ekkor jelenik meg Győry Dezső verseinek első válogatása Zengő Dunatáj (Budapest, 1957) és Forbáth Imre lírájának válogatott kötete Míkor a néma beszélni kezd (Bratislava, 1958) címen. Fábry mindkét kötethez méltató előszót írt, s ezzel csehszlovákiai magyar költészetet és költőket hitelesített a magyarországi olvasók előtt is, hagyományt és egyben jelent teremtett a folytonosság lírai világában.

A világirodalom nagyjainak munkásságáról írt emlékező jubileumi írásai szintén szervesen illeszkednek ezekben az években a Fábry által hirdetett és vállalt eszmeiség keretébe. Heinrich Heine, Henrik Ibsen, Karl Kraus, G. B. Shaw, Selma Lagerlöf, J. R. Becher és mások műveinek ideája bizonyító erejű tanúságként szolgált időszerűsített következtetéseinek levonásához. Művészek, művészetek kapcsán írt méltatásai kiegészítői mindent meghatározó antifasiszta attitűdjének, melyek hozzásegítik őt ahhoz, hogy szemléletének kitágulása egyre szélesebb horizonton érvényt szerezhessen a béke, a humánus és a haladás gondolatának.

8.

Részben tisztázó, részben problémafelvető szándékom szerint néhány Fábryval kapcsolatos kérdést érintettem. 1987-ben jelent meg életét és munkásságát komplex módon feldolgozó monográfia *Megmozdult világban* címen. Fónod Zoltán terjedelmes monográfiája nemcsak a nyolcvanas évtized, hanem a második világháború utáni szlovákiai magyar tudományos irodalom fontos, reprezentáns és hiánypótló teljesítménye, mondhatjuk túlzás nélkül Fábry-lexikona, melynek bizonyos megállapításaival vitatkozhatunk, ez azonban nem kisebbíti mű jelentőségét, mivel segítségével komplexebben látjuk a stószói író sokszor vitatott művének komplexitását.³¹

Fábry jelenünkben is maradéktalanul időszerű. Születésének kilencvenedik évfordulóján monográfusa, Fónod Zoltán az ő példájának nyomán vetette fel a kérdést: „Él-e és mennyire nemzetiségi közéletünkben az az eszmei-erkölcsi tisztaság és feddhetetlenség, melyet ő követett, az a hűség, közösségi sors iránti odaadás, mely egy életen át vezérelve volt?”³² Elgondolkodtató és megfontolandó ennek a gondolatnak az aktualizálása,

---

31 A *Megmozdult világban* című monografikus feldolgozás a szélesebb körű általánosabb és a szakmai elismerést is kiérdemelte. Szerzője megkapta érte a mű kiadói évében alapított, első alkalommal kiadott, Fábry Zoltán irodalmi díjat. Megjegyezzük, hogy a monográfiát átdolgozott, lerövidített formában Perben a történelemmel címen 1993-ban újra kiadták. Néhány hangsúly megváltoztatásával azonban a szerző hű maradt ahhoz a felfogáshoz, amelyet a *Megmozdult világban* kötetben vállalt. A leredukált feldolgozás egyértelműen az eredeti monográfiára épült, hogy népszerűsítő formában, de ugyanazt az önismereti alapítéletet hangsúlyozza, mely a szlovákiai magyar szellemiség számára a Fábry életműből árad.

32 Fónod Zoltán: „...a sorsnak is beszéltem...” Vasárnapi Új Szó, 1987, VII. 7., 11. o.

mert gyorsan változó világunkban időnként szem elől tévesztődnek a Fábry által hirdetett morális ideák, melyeknek perspektívái nemzeti és egyben kisebbségi életünk és társadalmunk alakulásának szempontjából nélkülözhetetlenül fontosak.

A stószói író sohasem elvonatkoztatott tétel szerűségekből és elméleti konstrukciókból merítette mondanivalóját. Vallomás formájában mondta el saját háborús élményeit, a fronton eltöltött időszakot, a „gyilkos élmény” körülményeit. A második világháború után leleplezte az újrafegyverkezés lényegét, és a békéért folytatott harc oldalán állva hirdette: „A háborúnak nem szabad kitörni!” A kultúrában a háború ellenszerét látta, a könyvben a béke zálogát ünnepelte, a „könyvmáglya” gyűjtőgatóiban a fasizmus és barbarizmus uszítóit mutatta meg és rávilágított, hogy a háború nem egyéb, mint „brutális, gyáva és képtelen üzlet, világkatasztrófa, gátlásmentes tömeggyilkosság”. Másik izgató témájában a csehszlovákiai magyarság sorsa, kultúrája, irodalma iránt érzett felelőssége, támogatása, személyes közügyggyé avatott mondanivalója, éppúgy mint hiteles és eredeti élményvállalást sürgető igénye alapmotívuma egész kultúránk és irodalmi életünk megújodásának, a frázisokat levető, őszintébb, hitelesebb és művészi irodalom kialakulásának. A személyes élményből fakadó meggyőződés segítségével így nőhetett Fábrynál a mű fölé az élet, így alakulhatott példamutató magatartássá, amihez több kellett a sokrétű és impozáns tájékozottságnál és az írni tudásnál. Teljes emberi odaadásból fakadó élet kellett hozzá.

Történelmi és emberi hitelük miatt időszerűek ma is Fábry írásai, de azért is fontos újraolvasnunk azokat, mert a szavak és tettek egységének nagyszerű példáját láthatjuk meg bennük, mert a legkülönbélebb szempontok és érvek sokaságával figyelmeztetnek és provokálnak az embertelenség, a háború és a pusztítás elleni lázadásra.

Határon túli magyar irodalmak kaleidoszkópja

Somos Béla – Sárkány Anna:

- *Magyar irodalom a szomszédos országokban 1918 – 1948*
Magyar Nyelvi Intézet, Budapest, 1997 214 o.
- *Magyar irodalom Magyarország határain túl 1949 – 1989*
Magyar Nyelvi Intézet, Budapest, 1998 280 o.

Magyar irodalom nemcsak az anyaország területén született és születik, így a magyar kultúra és irodalom is jóval szélesebb körű fogalmat jelent, mint Magyarország kultúrája és irodalma. Meg lehetne vonni a görbéjét annak a fejlődési szemléletnek és (ön)-tudatosodási szintet jelző egységben való látásmódnak, amely különböző formákban számon tartotta, megismerte és értékelt az „ötágú síp” (Illyés Gyula szóképe) minden valamirevaló megnyilvánulását. Ennek az érvényesülése nem egyszeri elhatározás kérdése volt, hanem fokozatokban történő felismerés és igény kialakulásának ténye. Igaz, a határon túli kisebbségi magyar irodalmak hagyományai, fejlődésének körülményei is eltértek egymástól, nemcsak nagyságrendben, de az élmények és hatások vonatkozásában is különböztek. Az anyaországi irodalmi élet és kulturális közvélemény az alkalmi megnyilvánulások után csupán a hatvanas években nyilvánítja ki érdeklődését a kisebbségi magyar irodalmak iránt, s csak a hetvenes évek elejétől kezdve figyelt fel érezhetően a legtávolabbról érkező hangra, az ún. „nyugati magyar irodalom” eredményeire. Kisebbségi (ill. határon túli) magyar költők, írók műveivel, nyilatkozataival az utóbbi évtizedben többször is találkozhatunk a magyarországi folyóiratokban és lapokban, máskor rádióbeszélgetések keretében fejthetik ki a nézeteiket kisebbségben élő magyar alkotók, s műveiket (azok feldolgozásait) a magyar televízió-adásaiban is láthatjuk. Az is valós megállapítás, hogy műveiknek van kritikai visszhangja; erdélyi, szlovákiai, vajdasági, nyugati magyar irodalmi alkotásokról mind nagyobb rendszerességgel jelennek meg ismertetések, bírálatok a magyarországi irodalmi folyóiratokban, sőt összefoglaló igénnyel készült tanulmányok is elemezték értékeiket, megvilágították törekvéseiket és rendszerezték hozadéukat. A szintetizáló igénnyel készült anyaországi művek közül talán

elég megemlíteniük A magyar irodalom története VI. kötetének (Akadémia Kiadó, Bp. 1966) Kitekintés című zárófejezetét, melyben külön-külön van összegezve a Csehszlovákiában, Jugoszláviában és Romániában létrejött és fejlődő magyar nemzetiségi irodalom, továbbá A magyar irodalom története 1945 – 1975 című összefoglalás IV. kötetét (Akadémia Kiadó, Bp. 1982, A határon túli magyar irodalom), mely részletesebb és szemléletében jóval differenciáltabb képet nyújt az előbb említett műnél, valamint a nyugati magyar és a kárpát-ukrajnai magyar irodalmat is külön fejezetben tárgyalja. Az irodalomtörténetek részeként feldolgozott kisebbségi és határon túli irodalmak rendszerezésein túl egyéni kötetek, monográfiák tanulmánygyűjtemények is foglalkoznak e témakörrel. A nyolcvanas években megjelent elméleti művek már új minőséget jeleznek ebből a szempontból. Pomogáts Béla szintézise (Az újabb magyar irodalom 1945–1981, Bp. 1982) „kitekintés” formájában összegzi a határon túli magyar irodalmak vonulatait, Görömbei András már egész kötetet szentel a kiválasztott kisebbségi irodalomnak (A csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980, Bp. 1982), melynek jelentősége elsősorban abban van, hogy a magyarországi irodalomtörténetesek közül elsőként dolgozta fel tudományos igénnyel a kiválasztott nemzetiségi magyar irodalom egész korszakát, s hozzájárult a nemzeti és nemzetiségi önismeret elmélyítéséhez. Görömbei jegyzet és szöveggyűjtemény formájában közrebocsátotta továbbá a Napjaink kisebbségi magyar irodalma című művét, mely 1984-ben tanári kézikönyvként jelent meg (kibővített anyaggal ugyanezen a címen 1993-ban adták ki). Bertha Zoltán és Görömbei András szerzőpáros kötete szintén a nyolcvanas években látott napvilágot (A hetvenes évek romániai magyar irodalma, Bp. I.–II., 1983), akárcsak Pomogáts Béla tanulmánya (Jelenidő az erdélyi magyar irodalomban, Bp. 1987). Megjegyzendő, hogy az évtized elején jelenik meg a Romániai magyar irodalmi lexikon 1. kötete, Balogh Edgár szerkesztésében, és a Csehszlovákiai magyar irodalom válogatott bibliográfiájának első három kötete Szőke József összeállításában).

A nyolcvanas évek áttörést jelentenek a nyugati magyar irodalom reális és részletes feltérképezésében is. Ekkor jelenik meg Bernben a nyugati magyar alkotók műveinek négykötetes antológiája, külön-külön kötetben a költészet, a próza, az esszéírás és a tanulmányírás témaköre (1980–1987).

Az évtized közepén három kutató teszi közzé ennek az irodalomnak az értékelő összefoglalását (Béládi M.–Pomogáts B.–Rónay L.: A nyugati magyar irodalom 1945 után, Bp. 1986), amely közkép mindazon irodalmi értékekről, amelyek számot tarthatnak a magyarországi szellemi és irodalmi élet érdeklődésére.

A határon kívüli magyar irodalom helyzetével, legfontosabb alkotásaival való foglalkozás – a felsorolt konkrét megvalósulások tanúsága szerint is fokozatosan rendszeressé válik. Az egyes kisebbségi irodalmak és nyugati magyar irodalom meghatározó értékeinek helye és funkciója van az egyetemes magyar irodalomban, s az anyaországi intézmények és intézményesen rendezett összefüggések (szerkesztőségek, folyóiratok, Anyanyelvi Konferenciák, szekciósülések, szakmai találkozók stb.) hangot adnak a kisebbségi körülmények között és a nyugati világban élő, alkotó költők és írók művei iránti érdeklődésnek. Egyúttal azt a fontos tény is meggyőződéssé erősítik, hogy az anyaországi szellemi életnek ezen irodalmak és kultúrák mérhető, valóságos értékeit is el kell ismernie és be kell fogadnia. Mindez annak az elvnek a hangsúlyozása, hogy a szellemi hovatartozás nem lakóhely kérdése csupán, az országhatárok sem szabhatnak gátat a kultúrának, hogy a magyar nemzeti irodalom csak egységben szemlélhető. Az egységes szemlélet az egységtudat kialakulásához vezet, mely megakadályozza, hogy az egésznek bármelyik részét is kényszerűen (vagy más okból) ki lehessen rekeszteni, és hogy bármelyik része is ne legyen megvilágítva.

* * *

A Somos Béla és Sárkány Anna által közreadott Magyar irodalom a szomszédos országokban 1918–1948 (Bp. 1997) és a Magyar irodalom Magyarország határain kívül 1949–1989 (Bp. 1998) című könyveket az önmagunk mélyebb megismerésének szándéka hozta létre, amit az első kötet előszavában így fogalmaztak meg a szerzők: „Fiatalokkal beszélgetve döbentünk rá: milyen keveset tudunk magunkról (tudnak magukról), távoli és közeli múltunkról, szűkebb és tágabb pátriánkról.” Az egyetemes magyar irodalom és kultúra iránt való érdeklődés felkeltése, a tájékozódás megkönnyítése, a figyelem felhívása egyfajta azonosságtudat kiformálásá-

nak a motiválója, mely a trianoni országhatáron kívülre került magyarság szellemiségének, irodalmának megismerését feltételezi. Az erdélyi, a felvidéki, a délvidéki, a kárpátaljai magyar kisebbségi irodalom része a magyar nemzeti kultúrának, irodalomnak, melynek egységben való szemlélése, státusának tudatosítása és helyreállítása a megoldandó feladatok közé tartozik. Többen joggal programosan is az igazságtalan „békeszerződések” következtében megtört magyar nemzeti egység helyreállításáról, a magyarság nemzeti integrációjáról beszélnek, a kulturális, szellemi és lelki egység megteremtésének a szükségességéről értekeznek, amelyet a kárpát-medencei magyarság a legrégebb időktől fogva mindig óvott, megújított és kiteljesített. Az időszerű feladat e kívánalomból adódik és a nyolc országban élő Kárpát-medencei magyarság, a nyugat-európai és tengerentúli szórványokban élő magyarság (összesen tizenötmillió létszámban) kulturális és lelki integrációjának megvalósítását jelenti. A szellemi összetartozás ügye az utóbbi évtizedben a Közép- és a Kelet-Európában tapasztalt történelmi-társadalmi-politikai átalakulások következtében is aktualizálható (határozottabbá vált az információcsere és az közti együttműködés), s a történelmi feladat szintjére emelkedő integráció megvalósítása is reális lehetőségeket mutat.

A Somos Béla és Sárkány Anna közelmúltban megjelent két kötete a jelzett eszmeiség szellemében született meg, azt evokálja. Olvasmányos módon, kellő dokumentum és lexikális anyag bemutatásával felzárkózik a trianoni országhatárokon kívülre került magyarság irodalmával, történelmével foglalkozó művek sorába, s bár nem részletes, és szaktudományosan elemző módszerrel, az érdeklődők számára lehetővé teszi az alapozó ismeretszerzést és megkönnyíti a témában való tájékozódást. Észrevételeinket és megjegyzéseinket e kiadványokkal kapcsolatban a felvázoltak figyelembevételével tesszük.

* * *

A két egymást követő összeállítás nem ugyanannak a rendezőelvnek az alkalmazásával született meg. Az 1918-tól 1948-ig terjedő anyagrészt feldolgozása az egyes régiók íróit, irányzatait és műalkotásait nem külön-külön

tárgyalja (kivételt csak a második világháború és a jogfosztottság éveinek rövid bemutatása jelenti), hanem „a sorsfordulókon a találkozási pontokat, a párhuzamosságokat – a hasonló vagy eltérő vonatkozásokat – keresve” igyekszik felvillantani a meghatározó és általánosítható alkotói jegyeket. Ennek a megközelítési módnak alapvető célja, hogy szemléleti szinten kialakítsa és elfogadhatóvá tegye azt a kívánalmat és eszmei igényt, miszerint a vajdasági író a szlovákiai magyarságé is, az erdélyi alkotó gondolatait a Kárpátalján élő magyar művelődés is magáénak tudhatja, hogy a bánso-giak megkaphassák a csallóköziek üzenetét, hogy a kisebbségi gondok és problémák nagyon közeli, sőt sokszor azonos feltételek között fogantak. Ezeknek a nem is véletlenszerű motívumoknak az észrevétele és felderítése hozhatja létre az összetartozás tudatát, melyet a történelem alakulása és a politika sokszor sikertelenül próbált kialakítani, holott a szétszakadásnak elsőszámú okozója volt. E módszer alkalmazásának másik fontos eredménye az, hogy a tendenciaértékű momentumok és relációk csomópontokba való gyűjtése megakadályozza az egyes feltételrendszerek, fejlődési vonalak, alkotói magatartások és témák szükségtelen ismételtetését, az átfedések előfordulását.

Az egyes írók besorolása (Alkotók, életművek) is magyarázatot kap, melynek értelmében fellépésük, illetve tevékenységük lehangsúlyosabb korszaka adja a kiindulópontot és értékelési minősítést. Ennek a rendezőelvnek az értelmében Kós Károly nyitja az írók sorát, mert indulása 1920-ra tehető és jelentősnek mondható. A sort Reményik Sándor folytatja, mint a „helikoni triász” tagja, Áprily Lajossal és Tompa Lászlóval, akikre felfigyelt az olvasóközönség, majd a szlovákiai magyar írók közül Mécs László jelenik meg a könyv lapjain először (Fábry Zoltánt jóval megelőzve), tekintettel Mécs első jelentős sikereire a huszas évek elején. Ez nem jelenti Fábry háttérbe szorítását, vagy nem kellő értékelését, inkább azt jelzi, hogy a stószai író jóval később bontakozik ki, találja meg sajátos alkotói magatartását és műfaját. A besorolások logikájának, indokolhatóságának elvi következetessége azonban nem mindig figyelhető meg, mivel máskor az azonos fellépések esetén a betűrend, vagy a generációhoz való tartozás oka és következménye határozza meg a bemutatás sorrendjét. Következetlenségnek tekinthető, hogy később méltatott íróknak a szerzők több teret szán-

nak, mégha hosszú idézetekkel, műrészletekkel is toldva meg a bemutatást. Példának okáért: Dsida Jenőnek több teret szánnak, mint Kós Károlynak, Szenteleky Kornélnak vagy Fábry Zoltánnak. Tálalóak és lényeglátóak az erdélyi magyar írókról készített portrék (Irodalomszervezők Erdélyben), mindenképp kevésnek tűnik azonban a Balogh Edgár életművének szentelt figyelem, márcsak azért is, mert minősítése is többre tartja érdemesnek: „Munkássága és életútja beszédes bizonyíték a különböző régiók – Felvidék, Kárpátalja, Erdély – együvértartozására.”

A különböző kiválasztott szempontok szerinti besorolás az erdélyi írókra érvényes elsősorban. Ennek alapján vannak csoportosítva a „helikoni triász” tagjai, az irodalomszervezők körébe sorolhatók, a klasszikussá lett fiatal költők és a prózáírók témáit kifejező besorolás is (Történelmi regény és (vagy) társadalmi regény). Ezzel szemben a vajdasági írók Szenteleki Kornél után eléggé leegyszerűsítve csupán „Szenteleki íróársai” gyűjtő-megnevezés alá kerültek (Börcsök Erzsébet, Majtényi Mihály, Herceg János, Szirmai Károly, Csuka Zoltán és mások). Ennek analógiájára került sor a szlovákiai magyar írók besorolásának leegyszerűsítése is, mivel Fábry Zoltán portéja után „Fábry Zoltán íróársai” cím alatt Győry Dezső Forbáth Imre, Vozári Dezső, Sáfáry László és más, szinte csak lexikonszerűen felsorolt szlovákiai magyar írók kaptak helyet, hogy a sor végén Márai Sándor részletező életútja külön legyen bemutatva, mondván: „Az öntörvényű személyiség sem életében, sem holtában nem nagyon tűri, hogy valahová, bárhová besorakoztassák.” Az említett írókat, költőket nem lehet meggyőzően és elfogadhatóan csupán valaki „íróársaként” kezelni, hiszen akár Győry Dezső, akár Forbáth Imre, vagy éppen Vozári Dezső nem attól lettek ismertek és elismertek, mert Fábry Zoltán „íróársai” voltak, hanem azért, mert egyedi és eredeti módon, saját műfaji formákban gazdagították a szlovákiai és az egyetemes magyar irodalmat. Az olvasó előtt magyarázatra szorul az a tény is, hogy Darvas János miért lett érdemtelenül kiemelve, más szlovákiai magyar alkotók pedig szintén érdemtelenül (sic!) összezsugorítva (Darkó István, Egri Viktor, Sellyei József, Szalatnai Rezső és mások). Ez az aránytalanság korrigálható lett volna az eddig ismert irodalomtörténeti kézikönyvekben és lexikonokban megtalálható értékrend következetes alkalmazásával.

Az alkotók és életművek feldolgozása után ebben a kötetben még három fejezet foglalkozik a korszak irodalmi és történeti háttérével. Az irodalmi élet létét bizonyítandó viták témáinak összefoglalása (Polémiaiak, irodalmi viták a huszas, harmincas években) nem szándékszik pontos összefoglalást nyújtani a szomszédos országokban lezajlott nézetcserekről, csupán néhány tematikailag és stratégiaileg fontos sajátos irodalmi vitára összpontosítja a figyelmet. A kisebbségi sorsból fakadó „az egyetemes és a regionális viszonya”, a műkedvelés, a dilettantizmus és az irodalom határértékei, a „kvaterkairodalom – valódi irodalom”, a „vallani és vállalni”, a „nem lehet” fogalmakkal és jelmondatokkal illelhető és igazolható viták, továbbá az alkotó generáció generációk eltérő világlátásából, művészi törekvéseiből fakadó polémiaiak közti hasonlóság az egyes kisebbségi magyar irodalmakban megtalálható és könnyen bizonyítható. A szerzők utalásai, rövid jellemzéseik ebben az esetben az irodalmi háttérrel jól ismerő szakemberek számára jelentenek azonosítható forrásokat és tényeket, az információkat és mélyebb összefüggéseket kereső igényesebb olvasó bizonyára a részletesebb leírásokat és értékeléseket venné szívesebben, mert azokból kaphatna a viták minőségéről, a vitázókról, a közegről és az érvek színvonaláról is hitelt érdemlő képet.

A második világháború és a jogfosztottság éveiről szóló fejezetek történelmi anyagot mutatnak be szabatos és szakszerű módon. Stílusuk is jobban átgondolt és összefogott, mint az irodalmi anyaggal foglalkozó fejezeteké, régióként plasztikus képet nyújtanak a nagy történelmi váltások idejéről. A müncheni egyezmény, az első bécsi döntés, a második döntőbírói határozat, a magyar bel- és külpolitika alakulása, a háborús évek viszontagságai („Málénkij robot”, Vércsozó Bácskában stb.), a szlovákiai magyarság jogfosztásának, kollektív bűnössé nyilvánításának ténye az ún. kassai kormányprogram kihirdetésével valójában a magyarság egy részének likvidálását jelentette. A szlovákiai „reszlovakizálás”, a deportálás (amely a magyar nemzetiségű lakosság idegen nyelvi közegbe való kényszerítését jelentette), valamint az ún. lakosságcsere következménye volt annak a diszkriminációs politikának, mely 1945 májusától lépett érvénybe. A kötet szerzői a dokumentumok és történelmi tények megbízható ismeretében differenciált képet rajzolnak a hontalanság éveiről, rávilágítva arra is, hogy

Erdély és az erdélyi magyarság helyzete számottevően különbözik ekkor a más régióbeli magyarság helyzetétől. A relatíven kedvezőbb helyzet – többek között – a korabeli megtévesztő román politikának is betudható. A szerzők tudatos és hiteles szemléletének kifejező bizonyítéka a nyegyvenes évek végének tömör jellemzése: „A 45 és 48 közötti átmeneti idő után 48–49-re a kommunista hatalomátvétel mind Magyarországon, mind tőle délre, keletre és északra lezajlott. Nemzetiségi szempontból ez Csehszlovákiában javulást, Romániában és Jugoszláviában romlást eredményezett, utóbbi országban a Sztálin – Titó szakítás következtében a Magyarország irányában való elzárkózással egyidejűleg a nyugat felé való némi halvány nyitás érzékelhető. A Szovjetunióhoz csatolt Kárpátalján a stagnálás állapota lett tartós.” A hasonlóságok és különbözőségek keresése és felmutatása, az ebből adódó összehasonlítás a tárgy és anyag szemléletének természetes tartozéka. Úgy is funkciója van, mint a feldolgozási módszer fontos összetevőjének, mely lehetővé teszi az események különböző helyzetekben való szimultán megfigyelését és következményeinek megvilágítását.

* * *

A két kötet anyagának érdemi korszakolását illetően az egységesítő szemlélet alkalmazása egyszerűsítéshez vezetett. Nota bene: korszakhatárnak általában az újabb irodalomtörténeti kutatások nem 1948-at vagy 1949-et, hanem 1945-öt, a második világháború végét szokták megjelölni. Ennek meg vannak az elfogadható történeti és társadalmi okai. A szakirodalomban való pontosabb tájékozódás is erre enged következtetni az egyes régiók vonatkozásában. E megállapítás bizonyítására néhány példát vonultatunk fel. A romániai magyar irodalomban Kánbor Lajos és Láng Gusztáv összegzése szerint a második világháborút lezáró 1945-ös év látszólag sokban az 1919-es évhez hasonló helyzetet teremtett, mert az újrakezdés, az újraindulás állapotában találta az erdélyi magyar irodalmat. A könyvkiadás Erdélyben 1945-ben indul, 1946-ban jelenik meg az Utunk (Gaál Gábor szerkesztésében), a negatív hatások 1948 táján kezdenek felerősödni, mely a dogmatikus türelmetlenség, az irodalmi pártosság és a zsdanovi irodalomelmélet merev tételeinek megjelenését hozza magával. Az 1945 utáni

néhány év egy társadalmi-politikai korszak részét is jelenti, melyben több jelentős vita kibontakozott, mind az esztétikai kérdésekről és a kritikai gyakorlatról mind az új irodalomeszmények kialakításáról. A romániai magyar líra gazdag örökségének folytatására szintén az 1945-ös évtől vállalkozhatott, mert a Korunkban és az Erdélyi Helikonban valójában az egyetemes magyar líra (irodalom) képviselői voltak jelen.

A jugoszláviai magyar irodalom kutatásaiból (Bori Imre, Szeli István) az világlik ki, hogy a második világháború utáni folytonosságot (!) elsősorban a már 1945-ben újraindított Híd folyóirat jelentette, mely magára vállalta az olvasók sokoldalú tájékoztatásának feladatait is. Később lemond a szellemi vezetés és irányítás kizárólagosságáról, mert megjelenik a „fiatalok Hídja” (1949), amelyben már új nézetek és sztétikai felfogások érvényesülnek. A háború utáni fél évtized központilag irányított vezetési gyakorlata valójában megteremtette az irodalom látszólagos egységét is, s így a kevés művészi eredményt felmutató, a napi feladatoktól terhes és ihletett jugoszláviai magyar irodalomnak olyan fejlődési szakasza ez az időszak, amelyben az ismert régi nevek mellett új (nem minden esetben fiatal) alkotók is feltűntek, akikben a háborús élmények, és szenvedések, szólaltatták meg az írókat. Csupán kiegészítésként jegyezzük meg, hogy a jugoszláviai magyar irodalomban 1947-ben jelenik meg az első szépirodalmi mű (Téglák, barázdák), mely – mintegy jelképesen is – az irodalom népfrentegységét hirdette, és érzékeltette a kor irodalmának minden gyengéjét, leegyszerűsített sematizmusát, gondolati egysíkúságát és problémátlan szemléletmódját.

A szlovákiai magyar irodalom „harmadvirágzásának” kezdetét eredetileg Fábry Zoltán tette 1948. december 15-re, az Új Szó első számának megjelenési idejére – bizonyos szempontból érthető módon, de történetileg egyértelmű módon megkérdőjelezhetően. Az 1938-tól 1948-ig terjedő deklarált irodalmi folytonosságot a második világháború befejezése, az országhatárok megváltozása, a rendszerváltás valósága, a kisebbségi helyzetbe való kerülés ténye, majd közvetlenül utána a már említett kitelepítés, a lakosságcsere, a tulajdonképpeni beolvasztás és felszámolás kísérlete egyértelműen megakadályozta. Az 1945-tel kezdődő történelmi valóság kezdeti időszakában – bár hiányzott az intézményesített irodalmi szlovákiai magyar irodalmi élet, mégis több irodalmi alkotás született, amely ezt az idő-

szakot magyarázza. (Lásd részletesebben Koncsol László: A harmadvirágzás korszakai – ívek és pályák), Győry Dezső, Szabó Béla, Forbáth Imre, Gyurcsó István, Rác Olivér ekkor íródott (később publikált) néhány műve mellett ekkor született meg Fábry Zoltán A vádlott megszólal című nemzetiségi memoranduma is (első közlése csak 1968-ban történt meg). Ezek a tények is bizonyítják, hogy a szlovákiai magyar irodalom első darabjai 1948 ellőttiek, és bár évekig kéziratban maradt művek (Fábry Zoltán apológiája kéziratban volt terjesztve), nem mondanak ellent az ismert történelmi tényeknek. Az irodalomtörténeti besorolásuk is a „háború utáni” időszak részeként tartja e műveket számon, s nem az 1938-tól kezdődő alkorszak részeként kezeli.

Ami az ún. nyugati magyar irodalom fejlődését illeti: ha az emigrálás, a kivándorlás évjáratái szerint csoportosítjuk ennek az irodalomnak a történetét, ebben az esetben sem beszélhetünk 1948-as indulásról, mivel az emigrációs irodalom új fejezete köztudottan 1944-ben kezdődött. Béládi Miklós–Pomogáts Béla–Rónay László összefoglaló műveikben határozott vonásokkal különböztetik meg az 1944–45-ös, az 1947–48-as és az 1956–57-es alkotói csoportokat, melyben a „generáció” fogalma a témának adekvát módon kiegészítő eszközként van használva.

S végül a kisebbségi magyar irodalmak közül a legfiatalabb és egyben legkisebb kárpátaljai magyar irodalom alakulásával kapcsolatban hangsúlyoznunk kell, hogy azt a második világháború teljes mértékben szétszórta, majd az ott élő magyarságot a teljes nemzetiségi diszkrimináció sújtotta, s megfosztotta hovatartozási identitásának jogától is. A hiátus több mint egy évtizedig tartott, s így a kárpátaljai magyar irodalom a csehszlovákiai magyar kisebbségi irodalomnál is rosszabb és nehezebb körülmények között kezdhetette meg életét az ötvenes években, s később is mostoha feltételek mellett létezhetett és küzdhetett a felemelkedésért.

A felvázolt mozaik-körkép is rávilágít, hogy bár az egyes határon túli kisebbségi magyar irodalmak részben eltérő feltételek mellett indulhattak a második világháború után, korszakhatárnak indokoltabb 1945-öt venni alapul, mint ahogy azt a magyarországi irodalmi periodizációból valamint a környező országok nemzeti irodalmainak korszakolásából kitűnik. Az 1945–48-as évek közti időszak irodalmi termését (mivel ezt a néhány évet

„a háborús történések folytatásának, meghosszabbításának” veszi néhány irodalmár) teljes mértékben indokolatlan a második világháború idejéhez tartozónak vélni. A történelem és irodalom összetartozásának tényét (az adott helyzetben) irodalmi művek, folyóiratok jelzik, mint ahogy azt az utólagos kutatások bebizonyították, s amelyek az idő távlatából jobban láthatók. A határon túli kisebbségek léte és irodalma tehát 1945-tel kezdődik (nem 1949-cel!), s az elkövetkező disztriminációs időszak idején és okán is születtek alkotások, amelyek éppen ezeket az éveket világítják meg és magyarázzák. A történeti és az irodalomtörténeti szempontok szerint ezeket a műveket az adott időszakban kell nyilvántartanunk, értelmeznünk és értékelnünk.

* * *

A második világháború utáni irodalmi fejlődést bemutató kötet több és differenciáltabb anyagot mozgat meg, mint az első összeállítás. Még abban az esetben is, ha a megadott korszakhatár értelmében a kilencvenes években induló irodalmi és művészeti tendenciák, alkotók bemutatására és értékelésére már nem vállalkozik. A hangsúly eltolódása a műalkotásokra irányítja a figyelmet, s az életművek keretében a jellegadó művészi törekvések és egyéni jegyek is részletesebb jellemzést kapnak. „A műközpontúságot a fejezetek címével is hangsúlyozzuk, s az ismeretközlés mellett szándékunk: kedvet csinálni egy-egy könyv elolvasásához” – írják a szerzők a kötet előszavában. Ennek a célkitűzésnek következtében megváltozik ugyan az anyag összetételének sajátossága, de elmélyült élményszerű olvasásra, a terjedelmi okoknál fogva, sajnos nem nyílik (mert nem nyílhat) lehetőség. A kötet túllép a történelmi Magyarország régióinak határán, s a szomszédos országok kisebbségi magyar irodalmain kívül bemutatja a Nyugat magyar íróit is (Írók Nyugat-Európában és a tengeren túl). Szemléletében ez a kötet is azt az elvet érvényesíti, hogy az egyetemes magyar irodalom oszthatatlan, belső elrendezésében, a követhetőség és áttekinthetőség kedvéért, régióként kelet felőlről halad nyugat felé – Bánát, Bánság, Bukovina, Moldva irányából, Anglia, Kanada, Ausztrália felé.

A kötet elején a kor társadalmi és politikai rajza plasztikusan és tömören

jelenik meg az ötvenes, hatvanas, hetvenes és nyolcvanas évekre vonatkozóan. Ebben a fejezetben minden történelmi jelentőségű esemény szóba kerül, az egyes régiók hasonló fejlődési momentumainak enalításával. A történelmi és politikai események szélesebb horizontú változásait szem előtt tartva a szerzők az 1989-es évet egy korszak lezárásának tartják, alkalmazzák az irodalom korszakhatáraként is, bár tisztában vannak azzal az igazsággal, hogy az irodalom és az írói életművek nem feltétlenül a politikai és társadalmi eseményeknek megfelelően jellemezhetők és értékelhetők. Az irodalom alakulása talán ekkor még kevésbé mutat hajlandóságot a politikai rendszerek változásának igazodásához, mint bármikor azelőtt. Az irodalmat „átértékelő”, kezdetben nagy vehemenciával indító szándék is emiatt vált néhány esetben irreális, tehát tartalmilag teljesen üres túlkapássá. Erre konkrét példákat lehetne hozni több kisebbségi magyar irodalom korabeli kritikai irodalmából. Az 1989-es korszakhoz való igazítás egyértelműen a politikai realitások elfogadását, ill. az irodalmi fejlődés sajátos, immanens voltának bizonyos mértékű figyelmen kívül hagyását is jelenti.

Terjedelem hiányában most csupán e kötet szlovákiai magyar irodalomról szóló fejezetéhez fűzünk néhány megjegyzést, mivel azt a téma egyik lehetséges, nem mindenben meggyőző változatának tekintjük. A szlovákiai magyar folyóiratok felsorolásakor az Irodalmi Szemléhez fűzött megjegyzés pontosításra szorul, mivel az nem 1965-től vált havi folyóirattá. Az irodalmi lap kezdetben negyedévenként, 1962-től kéthavonként, 1964-től évente tízszer és 1992-től havonta jelenik meg. Az 1918–1948-as időszakot tárgyló kötet elismeri Fábry Zoltán kiemelkedő jelentőségét a „harmadvirágzás” indulásánál, a második kötetben azonban éppen csak meg van említve. Igaz a kritikusok, irodalomtörténészek ebben a részben teljesen a perifériára szorultak, s létüket és munkájukat csak egyetlen névsor jelzi. Az elalkalmiság jórészt az írók és költők bemutatásánál alkalmazott értékrend esetében is fennáll. Az időrend az anyag tárgyalásakor alig érvényesül; egy rövid helyzetkép-felvázolás után Dobos László (Sodrásban), Duba Gyula (Vajúdo parasztvilág és Európai magány) és Ozsvald Árpád (Nincsenek szemtanúk) válogatott szövegekkel illusztrált pályaképe van megrajzolva. Ezek a portrék lényeglátóak és arányosak. Ezután néhány soros jellemzésel következnek „az ötvenes években Ozsvald Árpáddal egy időben induló

írók” a következő sorrendben: Gyurcsó István, Rácz Olivér, Dávid Teréz, Csontos Vilmos, Ordódy Katalin, Dénes György, Bábi Tibor, Török Elemér, Veres János és Mács József. Ezek az alkotók az irodalomtörténet tanúsága szerint sem tartoznak egy generációhoz, nem még hogy Ozsvalddal egy időben indultak volna. A leegyszerűsített séma szerinti csoportosítás ebben az esetben sema valóságos irodalmi értékrendnek felel meg. A fejezet további részében újabb alkotói portrék következnek, minden átmenet nélkül. Tózsér Árpád (Bejárat Mittel úr emlékeibe), Zs. Nagy Lajos (Tériszony) költői életútja után a „Nyolcak” antológiájának tagjai vannak megemlítve, hogy Gál Sándor (Ítéletidő), Cselényi László (Téridő-szonáta), Duray Miklós (Kettős elnyomásban) és Grendel Lajos (Éleslövészet) írói pályaképe jórészt ismét következetlen értékrend érvényesítésével lepje meg a szlovákiai magyar irodalom megbízható ismerőit. Megválaszolatlan kérdés, hogy Cselényi László portréja miért nem a „nyolcak” közegében kapott helyet, s miért nem kapta meg a neki járó kellő értékelést? Feltűnő az eddigi Grendel-életmű alulértékelése is (kb. Annyi figyelmet kap, mint a Duray portré). Az ún. „négyek” közül jogosan és megérdemelten van kiemelve Gál Sándor műveinek jellemzése, viszont egykötetes költők említése nem az ilyen jellegű összefoglalásokba tartozik.

A szlovákiai magyar irodalom áttekintését a hetvenes és a nyolcvanas évek irodalmi irányzatainak, alkotóinak rövid jellemző felsorolása zárja (Az Egyszemű éjszakától a Próbaút-ig). Az írók, költők műveinek áttekintése szintén értékrendet szándékszik kifejezni: Mikola Anikó, Bereck József, Kulcsár Ferenc, Keszeli Ferenc, Tóth László, Kovács Magda, Varga Imre, Fülöp Antal, Zalabai Zsigmond, Varga Erzsébet, Balla Kálmán, Bettes István. A névsort a Megközelítés (1980) című antológiára való utalás, majd Soóky László, Kövesdi Károly, Vajkai Miklós és Barak László műveinek felsorolása követi. A nyolcvanas években indulókat a legfontosabb fórumaik szerinti besorolás jellemzi. A Próbaút (1986) című antológiában induló írók közül Farnbauer Gábor, Krausz Tivadar, Juhász R. József. Talamon Alfonz és Hizsnay Zoltán rövid bemutatására kerül sor, az 1989 után jelentkezettek körül a legjelentősebbek a fejezet végén vannak megemlítve.

A rövidre szabott, de mindenképpen tömör „leltár” jellegénél fogva csupán az alapinformációk közvetítését tűzhette ki célul. Az előforduló értéke-

ló kitételek nem egyszer előző más elemzésekből átvett idézetek. Többszöri hivatkozási alapot jelent a Nyomkereső című oktatási segédlet, indokolatlan esetekben is. Más, arra érdemes forrásanyagból és szakirodalomból nem találunk átvett minősítéseket és értékeléseket. Zavaróan hat néhány név és cím elírása: pl. Simkó Tibor (a szövegben Sinkó), Vágkirályfa (a szövegben Vágkirályfalva), az 1980-ban megjelent antológia helyesen Megközelítés (a szövegben Megközelítések) stb. Elírások, kijavíthatatlan szövegek sajnos a címek szintjén is előfordulnak a kötetben.

* * *

A kötet külső formai megjelenése nem választható szét a tartalmi vonatkozásoktól és strukturális jellegzetességektől. Az 1918–1948-as időszak irodalmát tárgyaló kötet népművészeti és képzőművészeti alkotások másolataival, fényképekkel, rajzokkal és térképvázlatokkal van illusztrálva, igaz, ezek nincsenek kísérő szöveggel kommentálva, ill. megnevezve, s így részben alkalmoszerűek. Nem véletlen az, hogy csak Kós Károly, Szenteleky Kornél és Fábry Zoltán fényképének másolata került a kötetbe, hiszen mind a hárman vezéregyéniségei voltak egy-egy régió kisebbségi magyar irodalmának. A második világháború utáni időszak Magyarország határain kívüli magyar irodalmait bemutató kötet (Tözsér Árpád Tépések című műve egy részének másolatát kivéve) teljes mértékben kiszorultak az említett illusztrációk, bár mindenképp színesítették volna az összefoglalást. A kisebbségi magyar irodalmak fórumait (folyóiratok, lapok), irodalomtörténeti szempontból legfontosabb eredményeit felmutató irodalomtörténeti művek és lexikonok címlapjának másolatai funkcionális szerepet kaphattak volna az adott kontextusban.

A két kötet összefoglaló, törzsanyagát képző, érdemi részek után Szemlények cím alatt egy rövid szövegválogatást találunk, melyben versek, naplórészletek, leírások, prózai művek részletei kaptak helyet. A második világháború utáni időszak irodalmát feldolgozó kötetnek ez a fejezete túl rövidre lett szabva, akár csak az Írók egymásról című könyvrész is, mely az adott terjedelemben csupán ízelítőt kínál ebből a műfajból – különösebb funkcióval nem bír, s nem ad(hat) lehetőséget az elmélyülésre.

Fontos információk szerepelnek a két kötet Kronológia című fejezeteiben, melyek jó áttekintést nyújtanak a korszakokat meghatározó műalkotásokról. Sajnos a bekerült kiadványok műfaji ismérvei nincsenek következetesen jelölve, a gyűjteményes kiadásoknál és antológiáknál sincs mindig feltüntetve a szerkesztő, ill. a válogató neve. Ugyanez vonatkozik az Irodalomjegyzék című részre is, melyben a szakirodalom régiók szerint (Délvidék, Erdély, Felvidék, Kárpátalja) van csoportosítva, bevezetőként az általános összefoglaló művek sorával. Ezt a részt az első kötetben folyóiratcikkek rövid jegyzéke egészíti ki, a második kötetben (a koncepciónak megjelelően) a régiókat a nyugat-európai és a tengerentúli résszel foglalkozó szakirodalmi művek jegyzéke és a névmutató egészíti ki.

Mindezek a kiegészítő járulékok a két kötet filológiai és forrásértékét növelik. Bővíteni persze lehetne a kört és teljesebbé lehetne tenni a képet. A szlovákiai magyar szakirodalom felsorakoztatásából bizonyára nem kellett volna kihagyni az 1987-ben megjelent Fábry Zoltán életét és munkásságát komplex módon feldolgozó monográfiát (Fónod Zoltán: Megmozdult világban), és a Fábry Zoltán, Összegyűjtött írásait tartalmazó kritikai kiadványsorozatot (1–11. kötet). A sort gazdagíthatnánk, mert az arra érdemes további szépirodalmi és elméleti műveket lehetne felsorolni, melyek méltán kaphattak volna helyet a kiadványokban.

* * *

Somos Béla és Sárkány Anna összefoglalásainak egyik tanúsága, hogy a határon túli magyar kisebbségek közös nyelve a különböző feltételrendszerek következtében bár többször különböző közeget, másféle szellemiséget továbbít, a közös sors, a témák, a kölcsönhatások és a kölcsönösség jegyében termékenyítő hatású lehet. A közös nyelv közvetítő szerepet tölthet be egy-egy régió kulturális és irodalmi életében. A két kötet olvasásakor az is felszínre kerül, hogy a kisebbségi irodalmak többféle feladatkört is elláttak eddigi történetük során, s az írók az etnikumok első számú képviselői, az azonosságtudat őrzői, a kisebbségi társadalmak mindenesei voltak. Az is evidenssé válik, hogy a különböző szerepvállalások hathatósan hozzájárultak az alkotómunkához, sokszor ösztönözték azt. A fokozatos öneszmélés

folyamán vált lehetővé, hogy a kisebbségi irodalmakat is elsősorban irodalomként, tehát az esztétikai érvényesség szempontjából szükséges mérlegre tenni. Ez az igénynövekedés a második világháború utáni irodalmi sematizmus leküzdése után vált lehetővé, a kritikai élet megerősödése után, az esztétikai megközelítések hangsúlyozott érvényre juttatásával. A kisebbségi irodalmak létét azóta mindinkább a művek, a jó irodalmi alkotások szavatolják, a kritika azóta főként az esztétikai minőséget kéri rajtuk számon, s az elméleti munkák a művek elemzése révén mutatnak rá a megkülönböztető sajátosságaikra.

A kisebbségi magyar irodalmak legjobb alkotásai – s ezt Somos Béla és Sárkány Anna könyvei is bizonyítják – a kisebbségi kérdés és lét összetett szemléletére ösztönzik az olvasót. Ennek értelmében a kisebbségi problematikát egyrészt nyelvi-etnikai oldalról, az anyanemzethez fűződő kapcsolatok szempontjából minősíthetjük, másrészt ezt a létformát társadalmi kérdésként is kell kezelnünk. Az irodalom mindkettőt magában foglalja, sajátos eszközeivel kutatja a kisebbségi létet, és ezáltal hozzájárul a kisebbségi önismeret elmélyítéséhez. Az összetett szemlélet eredményeként vált általánossá az a meggyőződés is, hogy a kisebbségi irodalom szuverén létét azáltal biztosíthatja, ha egyenrangú társként akar beilleszkedni az irodalmak közösségébe. A kisebbségi magyar irodalmak ezáltal szintén eljutottak az öneszmélésnek arra a fokára, melyen már nem csupán a megkülönböztető regionális jegyek, hanem a regionális sajátosságokkal és színekkel felruházott és gazdagított esztétikai értékek határozzák meg a jellegét. Csak ezzel a jelleggel tudnak szerves részévé válni az egyetemes magyar irodalomnak, s értékeik csak ebből a szempontból lehetnek alkotórészeik az egyetemes magyar szellemi életnek.

Kisebbségi magyar irodalmak jelene és perspektívája

(A Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégén című kötet kapcsán)

A debreceni Csokonai Könyvtár (Biblioteca Studiorum Litterarium) sorozatának huszadik darabjaként jelent meg 2000-ben az a terjedelmes tanulmányválogatás, amely áttekintést kíván nyújtani a nemzetiségi magyar irodalmak ezredvégén kialakult helyzetéről, legfontosabb elért eredményeiről, s bizonyos értelemben jövőjének alakulásáról. A kötet címében szereplő minősítő jelző (nemzetiségi), mely egyértelműen az elmúlt politikai rezsím hivatalosan elfogadott szóhasználatát jelzi, sem a gyűjteményben található tanulmányok, írások címében, sem szövegében egyébként nem fordul elő meghatározó minősítő fogalomként. A kötet címén kívül leginkább „kisebbségi” magyar irodalmakról értekeznek a szerzők, annak az úzusnak megfelelően, amit a nyolcvanas évek végi közép-európai politikai rendszerváltás természetesen lehetővé tett és hitelesített. A kötet anyagához írt két bevezető tanulmány szerzői is eltérően nevezik (minősítik) a szóban forgó irodalmakat. Görömbei András írásában (*A kisebbségi magyarság és irodalma az ezredvégén*) következetesen beszél kisebbségi magyarságról és kisebbségi magyar irodalmakról, akkor is, amikor az etnikai kultúrákat beolvasztó globalizációról, a hagyományokról és az anyanyelv meghatározó szerepéről szól, s akkor is, amikor az egység és sokféleség lényegét, a kisebbségi magyarság önazonosságának meghatározóit, a kisebbségi programok és ideológiák jelentőségét tisztázza, vagy éppen a létértelmezés, a kisebbségi létdokumentáció és az esztétikai érték mibenlétét jellemzi és határozza meg. Szirák Péternek, a más(od)ik bevezető tanulmány szerzőjének nemcsak megközelítései, hanem fogalomhasználata is eltér az előbb említettől (*A regionalitás és a posztmodern kánon a XX. századi magyar irodalomban*). A magyar irodalom kanonizációs folyamatában Szirák történeti szempontjai kiszélesítik az időhatárokat a 19. századig, s fejlődésük alakulásában próbálják láttatni a „népi diszkurzusok” és a „modern-konstrukciók” szerepét az irodalmi kommunikáció összefüggésrendszerében. A magyarországi irodalomtörténeti kánonok mellett megkülönböztet „regionális kánonokat” (transzszilvanizmus, Fábry-program, népi diszkurzus és utómodern-avantgarde átrendeződés), foglalkozik a regionalitás új kontextusaival, továbbá a posztmodern kánon lényegével és a regionalitással való

találkozásával. Nem használja sem a „nemzetiségi”, sem a „kisebbségi” minősítéseket, helyettük felvidéki, vajdasági, erdélyi (magyar) irodalmakról értekeznek, „anyaországi kánon” és „regionális kánonok” szerint viszonyít. A kortárs magyar líra paradigmáiban a „centrum” és a „periféria” dialektikáját véli felfedezni, az irodalmi hatások „centrum-periféria” viszonylatainak állandó átformálódására figyelmeztet, s felhívja a figyelmet arra, hogy a hatás nemcsak egyirányú (tehát nem kizárólag a centrum felől indul ki), mivel a „periféria” egy bizonyos történelmi fázisban lényegében döntő hatással is lehet a „centrum” diszkurzusára. Az újabb költészeti diszkurzusok (pl. a neoavantgárd alkotók körének hatása) fellazítja a regionális kánonok szerkezetét, mivel a térbeli regionalitás hangsúlya helyett „egyidejű egyidejűtlenségeket” hoz létre a nemzeti irodalom történetében, másrészt a térbeli regionális kánonok fellazulása végbemegy az „irodalom teoretikus-reflexív diszkurzusában” is, melynek következménye egy határozott rekanonizáció, ami a nyolcvanas években a szlovákiai magyar irodalomban, egy évtizeddel később pedig a romániai magyar irodalomban is lejátszódott.

A felvázoltakból is kitűnik, hogy a határon túli magyarok, azoknak kultúrája és irodalma megnevezésének dolgában, minősítésében nincs egységes fogalomhasználat a szakemberek körében sem. Görömbei András tanulmánya lényegét tekintve tisztázó szándékkal és a hangsúlyok megformálásának céljából íródott. Ez azért is fontos lehet, mivel a magyar irodalom fogalmának tisztázása körül sok zavar és többértelműség tapasztalható az utóbbi évtizedben, s a rendszerváltás óta a kisebbségi irodalmak fogalmának értelmezése is problematikusá vált. Görömbei többek között Tózsér Árpád és Grendel Lajos vélekedéseinek példáján mutatja meg a kisebbségi irodalmak létének és sajátosságainak igazoltságát. A szlovákiai magyar irodalom külön létét tagadó, az irodalmat (elsősorban) nyelvi fenoménnek tekintő Tózsér és Grendel, a kisebbségi jelzőtől (azt bizonyára többek között lefokozó értelműnek érezve) elhatárolja magát, s a kisebbségi magyar irodalmat nem tekinti külön entitásnak. Görömbei lényegileg is feloldja az ezekből a véleményekből származó ellentmondásokat, mert a történelem és a nyelv, a személyiség, a nyelv és az irodalom szétválaszthatatlanságát követve, a magyar irodalom egységén belüli további tagolást is szükségesnek tartja, mely nem a nemzeti irodalom egységét hivatott bonta-

ni, hanem annak tartalmasabbá tételét szolgálja. Tözsér és Grendel kitételeinek ellentmondásosságát saját alkotói és kritikusai gyakorlatuk szféráiból hozott konkrét példákon bizonyítja be, miszerint mindkét eddigi életmű felismerhetősége az a sajátosság, amely elválaszthatatlan az alkotók meghatározó szlovákiai magyar helyzetétől és élményeitől, s a magyarországi irodalom kánonjába is jórészt azok által kapcsolódnak, ill. integrálódnak. Egy kisebbségi helyzetben élő alkotó műve nemcsak a magyar nyelvű kultúra rendszeréhez tartozik, hanem ahhoz a kultúráéhoz is, amelyben létrejön. Görömbeinek, mint magyarországi kutatónak az illetékesége ebben a kérdésben semmivel sem korlátozott, amikor írja: „A nyelvi fenomén elválaszthatatlan az alkotó sorsától, élményeitől, a magyar irodalom egységén belül a külön sors külön változatokat teremt. Az irodalom értelmezéséből, a nemzeti irodalmi kánon képzéséből nem hagyhatjuk ki ezeket a külön változatokat, melyeknek nem a lényegük, de némely sajátos jegyük, színük az alkotó kisebbségi léthelyzetéből származik.” Arra a kérdésre, hogy meddig számít valaki kisebbségi magyar írónak, Görömbei ezt válaszolja: az áttelepült írók életművének élményi hátterét legtöbbször éppen az a kisebbségi sors adja, amelyikből elmenekültek, s hogy az áttelepült írók legtöbbjének éppen a kisebbségi sorssal való művészi számvetés maradt sajátos jegye Magyarországon is. A sajátosság, az önazonosság biztosítása érdekében létrejött, kisebbségi közösségmegtartó, erkölcsi, humanista programok, életművek és műalkotások alkotórészei egy szélesebb (a nemzeti kereteket is meghaladó) kultúrkincsnek, mindazonáltal ezek csak az anyanyelvűség révén bontakoztathatók ki és őrizhetők meg. A tanulmányíró értelmezése szerint a sajátosság „az önmagunkkal való azonosság joga”, ami által vagyunk, valamint „olyan érték, amely az egyéniség és a közösség személyiségjegyeinek gyűjtőfogalma”. A kisebbségi útkeresés ideológiáit és a „sorsmetaforákat” a rendszerváltást követően sok kritika érte, a magyar nemzeti összetartozás tudatának felerősödése a korábbi ideológiák és magatartásformák bírálatát is eredményezte. Ezzel párhuzamosan azonban a magyar nemzeti kisebbségek önazonosságának a megfogalmazása is teret kért magának. Az újraértelmezés szerint – példának okáért – a Gáll Ernő és Sütő András által megfogalmazott „sajátosság méltóságának” elmélete sem passzív ideológia, hanem az önazonossághoz való természetes emberi

jog kinyilvánítása (minden egyneműsítési diktatórikus szándékkal szemben), „megalapozása minden további aktív kisebbségi jogvédelemnek, autonómia-igénynek”. A magyar „mozaiknemzet” (Csoóri Sándor fogalma) irodalmi kánonjának része a kisebbségi magyar irodalmak önazonosságát megjelenítő sajátos jelleg, mely sokfélesége és sokszínűsége révén jelent külön értéket egy szélesebb (európai) közegben is.

A magyar irodalmi kánon perspektívájának egyik részét is a különálló részekből adódó egység biztosítja. A kisebbségi magyar irodalmak „sorsproblémás” jellege sem lehúzó tényezője az egyetemes magyar irodalomnak (mint azt többen állítják), hanem egyértelmű és történelmi szükségből vállalt gondja, egyéni színe és sajátossága. Ez nem jelenti/jelentheti az irodalom művészi lefokozását, mert az eszmeiség és morál jelenléte nem gyengítheti az esztétikai értéket, nem lehet annak kárára. A felvetett gondolatban is meggyőző Görömbei érvelése, miszerint a kisebbségi magyar irodalmak a kisebbség nemzeti létét fenyegető politikával szemben alakították ki sorsuk megvallásának és sajátosságuk védelmének különféle esztétikai változatait, mert sajátos történelmük, önismeretük, helyzettudatuk (sorsuk) művészi értékű érzékeltetésével, bemutatásával hívták fel magukra a figyelmet az egész magyar nyelvterületen.

Mindkét bevezető tanulmány szerzője – Görömbei András és Sziráki Péter – a kisebbségi magyar irodalmak közép-kelet-európai régió meghatározottságait többledimenzióként értelmezi, mivel a kultúra- és nyelvismeret révén a kisebbségi magyar alkotó mindig közvetlenebbül érezte és érzékeltette a közép-kelet-európai régió problémáit, a kisebbségi ember és a kisépek sorsközösségét is. A regionalitás az utóbbi évtizedekben (fogalomtörténeti szinten is) átértékelődött és gazdagodott, így a nyolcvanas-kilencvenes évek irodalmi diszkurzusában a regionalitásnak kialakult egy olyan formációja, amely már a „térégi interkulturális összehasonlítás” lehetőségét is magában foglalja. Bizonyos értelemben ez a kisebbségi regionalitás fellazulását is eredményezte, bár jellegében nem mondható előzmény nélkülinek. Mindenképp hozzájárult azonban egy új irodalomszemlélet kialakulásához, a kritikai reflexió hangsúlyához és bizonyos értelemben az irodalmi értékrend módosulásához is. A közép-európaiság gondolata több kisebbségi műalkotásban, életműben közvetlenül is megjelenik (Mittelszo-

lipszizmus, Gion Nándor regényei...) az utóbbi évtizedekben, s értelmezésének szempontjai is bővülnek. Az a fejlődési vonal, amely az ezredvégig nyúlik a kisebbségvédő, kisebbségtartó programoktól (a szlovákiai magyar Kisebbségi Génius, majd vox humana, az erdélyi transzszilvanizmus, a jugoszláviai magyar „helyi színek” programja) a „hídszerep” által kifejezett kettős kulturális kötődésen, valamint az interetnikus érintkezés és a kettős identitás elméletének értelmezésén túl a „virtuális közép-európaiság” ideájáig húzódik, amely nemcsak témájában, hanem belső struktúrájában is feltetelezi az összehasonlítást és a kultúraközi viszonylagosságot. Új irodalmi diskurzusok jönnek létre, melyek új kánonok megjelenését segítik életre, nem nélkülözve a szociokulturális összefüggések figyelembe vételének és az új szövegpoétikai igényeknek az aktívan formáló hatását sem. Az újabb szembesülések a nyelvi és kulturális, továbbá műfaji és esztétikai hatások kiszélesítését is magukban hordják.

* * *

A tanulmánykötet négy nagy fejezetre tagolódik, konkrétan az erdélyi, a délvidéki, a szlovákiai és a kárpátaljai magyar irodalom témakörével foglalkozó részekre. Az erdélyi magyar irodalomnak tizenhárom, a kárpátaljai magyar irodalomnak hat, a délvidéki magyar irodalomnak öt, a szlovákiai magyar irodalomnak összesen négy írás van szentelve. Ennek az elég aránytalan elosztásnak megfelelően az erdélyi irodalommal több, mint háromszáz oldalon, a kárpátaljai irodalom témáival alig több mint nyolcvan oldalon, a délvidéki és a szlovákiai magyar irodalommal pedig alig negyven oldalon foglalkoznak a szerzők. A kötet összesen harminc írását – beleértve a bevezető tanulmányokat is – tizenhárom szerző írta, a következő részvételi elosztásban: négy-négy tanulmány került a kötetbe Elek Tibortól és Márkus Bélától, három-három tanulmány szerzője Görömbei András, Bertha Zoltán, Penckhofer János, Gerliczki András, két-két írással van képviselve Szirák Péter, Cs. Nagy Ibolya, Papp Endre, s egy-egy írás szerzője Tóth László, G. Kiss Valéria, Ködöböcz Gábor és Ekler Andrea. Az információértéket szolgáltató adatokból kitűnik, hogy a gyűjtemény a kisebbségi magyar irodalmak magyarországi recepciója kíván lenni, ki-

választott témák és alkotók hangsúlyával, művek értelmezésével. Mivel sem szerkesztői jegyzetet, sem összeállítói elvekre utaló megjegyzéseket nem találhat az olvasó a kötet rendszerezését, összeállítását illetően, megválaszolatlan marad a kérdés, miért kapott legkevesebb teret a szlovákiai magyar irodalom, s miért csupán három szlovákiai magyar alkotó (Tózsér Árpád, Gál Sándor, Grendel Lajos) műve érdemelte ki az elemzői figyelmet? Ez a kommentálatlan szerkesztői minimalizmus (ilyen kontextusban) akarva akaratlan értékrendet is kifejez, de a tények ismeretében nem lehetünk benne biztosak, hogy objektív tényállást jelent. A szorosra húzott körben ui. a választás szigora nehezen képviselheti a szükséges komplex kép kialakítását.

* * *

Alapvető megközelítési különbségek vetületei az egyes kisebbségi magyar irodalmakat tárgyaló fejezetek elején található összefoglalások. Bertha Zoltán (Pillantás a mai erdélyi magyar irodalomra), Márkus Béla (Az iróniától a nosztalgiáig), Tóth László (Az ambivalencia irodalma. Környezetanulmány és gyorsfénykép a kilencvenes évek szlovákiai magyar irodalmáról) és Görömbei András (A kárpátaljai magyar irodalom fő sajátosságai) írásai hangvételükben, mélységükben, céljuk megvalósításának módjában és mértékében is jelentősen eltérnek egymástól. Különböző mértékben és hangsúllyal az említett írások érintik az irodalmi integráció kérdését és a nyolcvanas évek végén beköszöntő társadalomtörténeti fordulat jelentőségét, mivel az nem hagyta érintetlenül a határon túli magyar irodalmak és kultúrák helyzetének az anyaországihoz való helyzetét sem. A szellem és kultúra szabadabb légköre és mozgása létrehozta a folyamatok és tendenciák összmagyar vonatkozású szinkroniáját, az autonómia és a pluralizmus gondolatának egyetemesebb szintű kibontakozását, az irodalmi kommunikáció bizonyos átrendeződését. A legnagyobb változás az utóbbi évtizedben kétségtelenül a kárpátaljai magyar irodalom helyzetében történt, mivel a legmélyebbről indult, nem volt önálló kultúrája azelőtt soha, neki jutott a legnehezebb történelem. Kultúrájának és irodalmának kibontakozását a szabadsághiány pecsételte meg, a dogmatizmus nem engedélyezte a hagyó-

mányszemlélet érvényesítését. A rendszerváltás éppen ezért is alapvető fordulatot hozhatott, Görömbei András szavaival élve: „Egyenesen lenyűgöző az a szellemi fölszabadulás és kibontakozás, amit az utóbbi fél évtizedben a kárpátaljai magyarság véghezvitt [...] megfogalmazta saját kisebbségi magyar identitását [...] kialakította saját intézményrendszerét [...] Kárpátalján négy év alatt több szépirodalmi és történelmi, művelődési munka jelent meg – jelentős magyarországi segítséggel –, mint a korábbi négy és fél évtized folyamán.” Fejlődési fokának megfelelően az irodalmiságot ebben a régióban szélesebben kell értelmezni mint a nemzeti irodalmak esetében, az alkotóknak alapvető forrása a kárpátaljai magyar sors és az ebből értelmezett egyetemes magyar kultúra, legjobb műveik sajátosságukkal kötődnek az egyetemes magyar kapcsolatrendszerbe, legértékesebb darabjaik és értékeik ebből a sajátosságából nőttek ki.

A társadalmi változások közvetlenül formálták át a délvidéki, a vajdasági irodalmat és kultúrát is, melynek újabb jelenségeire mutat rá Márkus Béla esszéisztikus fejezetnyitó írásában. Kérdésfelvetései a vajdasági magyar irodalom önmeghatározásának fontosságát és szükségességét hangsúlyozzák, melyhez hozzátartoznak a „kisebbségi” fogalom dilemmái és értelmezhetősége. Márkus szerint „az irodalom szerepvállalása sem valami kolonc, nyűg, rabiga, ha abból indulunk ki, amit Lotman állít: a kultúra »a közösség emlékezete«. S ha az irodalom pedig – Horváth János szerint – a nemzeté, akkor csakugyan annyira szorosan kapcsolódnak egymásba a láncszemek...” Jó példáját látja mindennek Bányai János egyik legújabb könyve (Kisebbségi magyaróra) szellemiségében, mely önvizsgálatra ösztönöz, a hagyomány újraértelmezésének, a vajdasági magyar irodalom státuszának újragondolására késztet. A kritikát és bírálatot is megfogalmazó írás igyekszik rámutatni a vajdasági magyar irodalmat megosztó ellentétekre, az irodalmi és esztétikai értékzavarokra, a következtetlenségekre, s a tárgyilagos önvizsgálat és higgadt szembenézés időszerűségére: „A belátás útja is ez. Azé a belátásé, hogy a környezet, couleur locale éppúgy fojtogathat, mint a nosztalgia, a vágyódás a hely, a helyi színek után.”

Ahogy a vajdasági magyar irodalomról nem kap az olvasó szintetikus jellegű összefoglalást, hasonlóképpen a szlovákiai magyar irodalomról is csupán „környezettanulmány és gyorsfénykép” formájában kaphat áttekin-

tést. Tóth László is „csapongó összefoglaló”-nak nevezi fejezetnyitó írását, mely 1996-ban íródott, s már ennél fogva is bizonyos értelemben felmentést kaphat az alól, hogy szintetikus módon minden irodalmi jelenségre, íróra és műre kiterjedjen. Az áttekintésekre jellemző „nagyvonalúság” pontatlansága jellemző erre az alkalmiság jegyeit is magán viselő összefoglalásra, mivel szerzője sok mindennel foglalkozik ugyan (a nosztalgikus és személyeskedő kezdet után, az elbizonytalanító és kétségeket támasztó irodalmi élet, az egyes írórsorokkal foglalkozó részen át a könyvkiadás és könyvterjesztés kérdéseinek érintéséig, majd a líra, a széppróza, a gyermekirodalom, a dráma és az irodalomkritika helyzetének vázolásáig), az olvasó a fejlődésből kiszakított „gyorsfénykép” szintjén kaphat leegyszerűsített, szubjektív ízekkel telített asszociációkat erről a kisebbségi magyar irodalomról. Tóth László kritikájában a legtöbb észrevétel megállja a helyét, környezettanulmánya – alkalmiságánál és látószögénél fogva – azonban csupán kiindulópontként szolgálhat egy elemző és rendszerező tanulmány megírásához. Több megállapítása vitára késztető (írói, költői minősítései, az irodalomkritikáról alkotott szimpla képe, az irodalmi élet kész „tényekként” kezelt feltételezett vonatkozásai...), a „lehangoló látvány” érzékeltetésekor mellőzi a háttérvonatkozások következetes számbavételét, minek okán felerősödnek az ambivalenciákat erősítő vonalak, melyek nehezítik az integráció szándékának, vágyának és tényének kiteljesedését. A „gyorsfénykép” szerzőjének helyzetéből adódóan elsősorban nem a pillanatnyiséget kellene megörökítenie, nem csupán a felszíni jelenségek alkalmi minősítését kellene elvégeznie, hanem a szlovákiai magyar irodalom folytonosságvonalát figyelembe véve a meghatározó fejlődési tendenciák és mélyebb ok-okozati összefüggések vizsgálatát és feltárását lenne szükséges elvégeznie ahhoz, hogy megállapításai és következtetései alaphoz kötődjenek, hogy minősítései hatásukban komplex értékrendet fejezzenek ki. Jelenünkből szemlélve a felvázolt kép halványabb színei persze jobban megmutatják magukat, s jobban jelezhetőek a korrigálásra szoruló részek is. Adalék jellegük azonban figyelemre méltó és kiegészítője a kilencvenes évtized első felében differenciálódó szlovákiai magyar irodalomról kialakított képnek.

A szlovákiai magyar írók közül hárman kaptak külön helyet a kötet tanulmányaiban. Márkus Béla (Mittel Ármin új ruhája. Tözsér Árpád pá-

lyájának legutóbbi szakaszáról) inkább esszéisztikus módon, összefoglalásszerűen, eddigi felismerésekre támaszkodva jellemzi a közép-európiság tőzséri gondolatvilágát, s benne a költő „átöltözéseit”. Megértő és egyben feloldó értelmezései mögött a félreértések megelőzéseinek szándéka is megnyilvánul, értve ezalatt a helyzetek, ismeretek és minőségek sajátos világának képét: a Leviticus című kötet utolsó fejezetének Franz Xaver Kappus alakja „nem a fantázia szülötte, hanem alkalmas egy valóságos személy azonosítására. Csakhogy mindez a valóságosság Tőzsér Árpád szemében nagyon is valóságosnak látszott: ő, aki kitalálta magának Mittel Ármint, úgy hitte, mások is hasonlóan buzgóak”. Az iróniára való utalás és célzás a kitalált személynek gondolt, de valóságosan létezett kapitány összezerésére vonatkozik, azzal a feltételezett félreértéssel, hogy a költő Kappus kapitányban Mittel úr újabb változatát kívánta volna megírni. A Tőzsér néhány kiemelt alkotói motívumát felsorakoztató írástól eltérően Görömbei András (Gál Sándor évtizedei) jubileumi méltató cikket ír és a hatvanéves szlovákiai magyar alkotó egyes műfajainak alakulását kíséri nyomon. Nem részletes alakulástörténetet rajzol meg, hanem inkább jelzésszerűen mutat rá néhány műfaji metamorfózisra. Gál Sándor életművét úgy kezeli, mint a szlovákiai magyarság kultúrájának egyik értékes fejezetét, mely több műfajban figyelemre méltó értékeket hozott létre. Az eddigi életmű legsajátosabb értékeit azokban a művekben látja, amelyek magas esztétikai és morális szinten vallanak a szlovákiai magyarság történelméről, sorsáról és környezetéről, tragikus sérelmeiről és szabadságigényéről. A méltató szerint Gál Sándor a kisebbségvédelem dolgában Fábry Zoltán örökébe lépett, s így könyveinek egyik részét nem az irodalomtörténet, hanem a kisebbségvédelem és az emberi jogok védelmének története őrzi meg. A három szlovákiai magyar alkotó közül a legárnyaltabb képet Szirák Péter rajzolja meg Grendel Lajos műveinek magyarországi recepciójáról (Kanonizáltság és regionalitás) forrásokra hivatkozó tanulmányában. Részletezésre és elemzésre neki sincs módja, értékelése alkotói fejlődésvonalakat és változásokat érint, belső és külső viszonyításokon alapuló kritikai értékrendet érvényesít. Ez utóbbi azért is figyelemre méltó, mivel Grendel Lajos eddigi írói teljesítményeit eléggé differenciálatlan elismerések és fenntartás nélküli méltatások kísérték, kevésbé figyelve az időben és művekben változó

értékekre. Szirák Péter pontosan jelzi Grendel elbeszélőmódjának összetevőit, példáit és kibontakozó hatásértékét; Mészöly Miklós, Esterházy Péter, valamint a magyar epikai hagyomány szélesebb körének termékenyítő hatását, a „szövegszervezési metódusok”, a történeti viszonylagosság, az „olvasási retorika” kialakulását és vonatkozási pontjait. Láttelele akkor is találó, amikor Grendel kezdeti műveiben (Éleslövészet, Galeri) a „visszatekintő író” alkotási módjának és értékeinek lényegét mutatja fel a múlt megörökítésével, mert itt még hatásosabb a szöveg rétegezettsége és hangnemi biztonsága, amivel szemben „például az Éleslövészet második része túlzottan magán viseli a Termelési-regény nem reflektált hatását”. Szirák Péter felfedi Grendel műveinek magyarországi „olvasatait”, hangsúlyozva, hogy egy új regényforma kialakításának körvonalait látó értelmezők (akik egyfajta műfaji diszkontinuitást emeltek ki) „Grendel írásmódját közvetlenül beilleszthetőnek vélték a prózafordulat utáni átformált magyarországi kánonba, mindenekelőtt Mészöly és Esterházy olvasási alakzatával rokonítva azt. Az egyidejű befogadás számára nem nyílt távlat a Grendel-olvasás köztes helyzetének felismerésére, talán ennek tudható be, hogy a kritika némiképp túlértékelte újításainak körét”. Szirák Péter következetes értékrendje Grendel kilencvenes évekbeli műveit illetően leginkább a kritika színterén mozog, mert már „az évtizedfordulón olyan könyveket jelentetett meg, amelyek részben megosztották értelmezőinek táborát [...] Grendel a korábbi művek helyzeteit, relációit »idézi«, kombinálja újra...” A Szakítások (1989), a Thészeusz és a fekete özvegy (1991) az Einstein harangjai (1992), Az onirizmus tréfái (1993), az És eljön az Ő országa (1996) stb. sorjázó kötetekben különböző szinteken és fokozatokon „egyfelől a túlzás, másfelől a vázlatosság akadálya annak, hogy a világlátás ismételen jelen levő tanító tételelessége oldódhasson, hogy az olvasóval való együttalkotás értelmezési változatai kellő epikus »fedezethez« juthassanak...”, mert „az idő- és térbeli részletezésnek, a szereplők teljes leírásának szinte teljes hiánya, a történet elhagyása vagy túlértelmezése nyomasztó hegemoniához juttatja az elemző-kommentáló szót. Az erősen publicisztikai érdekű beszédforma pedig meglehetősen esendőnek bizonyul...” A kilencvenes évek Grendel-művek kritikájának végkicsengése, summázata a novellairó kísérletezéseinek van címezve, az ún. „fantasztikus beszédforma” alkal-

mazott változatai olvasási szintjének: „A szövegek nyelvművészeti megalkotottsága elmarad nemcsak a velük összemérhető kortárs magyar novellisztika élvonalához (Mészöly Miklós, Bodor Ádám, Darvasi László), de Grendel nyolcvanas évek eleji műveihez képest is [...] Grendel egyidejű recepcióját nagy mértékben meghatározza az újraanonizálás lehetőségfeltételeinek alakulása.” Az eddigi Grendel-életmű értékelésekor tapasztalt kritikai hangsúly nem általános jellemzője a kötetben szereplő írásoknak, igaz, hozzá hasonló sikeres fellépéssel sem rendelkezik más kisebbségi író, akinek magyarországi recepciója oly nagy arányú figyelmet és favorizáltságot tükrözött volna, mint Grendel Lajosé.

A gyűjteményes kötet szinte külön könyv formájában is megjelentethető része a romániai magyar irodalom helyzetéről, alkotói műhelyeiről, műfajairól, egyes kiválasztott alkotóiról és műveiről, pályaképeiről összeálló terjedelmes fejezet. Reprezentáns szerzője Bertha Zoltán, aki a bevezető tanulmányon (Pillantás a mai erdélyi magyar irodalomra) túl még két tanulmány szerzője (Bálint Tibor írói pályája, Vallásélmények és transzcendenciaképzetek az újabb erdélyi lírában). A kötet szerkesztőjének munkálatai ebben a részben érezhetőek a leghatározottabban, talán éppen az anyag mennyiségéből eredően, ill. a beválogatott írások jellege miatt. Az átfogó és a minél teljesebb irodalmi képet bemutató szándék itt érvényesül a legjobban, mindamelllett, hogy a kisebbségi magyar irodalmak közül köztudottan az erdélyi magyar irodalom rendelkezik a legnagyobb hagyományokkal és a leggazdagabb, kutatóinak a száma is több, s megismerésének és feldolgozásának a mélysége is egyértelműbb. A bevezető tanulmány elméleti síkon indít, érintve a kilencvenes évek végi társadalmi és politikai változások hatását a közép-európai régióban, s a kisebbségi magyar irodalmak átalakulását. Bertha Zoltán külön figyelmet szentel a szellem szabadabb áramlásának, a kívánt egyetemes magyar kulturális integrációnak, a megmaradás és történeti emlékezet kölcsönös kapcsolatának. Az erdélyi magyar irodalom kontinuitását a transzszilvanista létérzékelésben (kevésbé a transzszilvanizmus korhoz kötött világképében és ideológiájában), a sorslátásban, az erkölcsi beállítottságban, az esztétikai, hangulati-érzelmi és egyben tematikai vonatkozásaiban látja. E sajátosságformák lét- és irodalmi jogosultságát, értékét a „nyelvben-lét virtuális valóságteljessége” képezi le, mely valójában

„nemhogy nem áll ellentétben a nemzeti nyelv sorsáért aggódó erkölcsiség irodalmi vetületeivel, kifejeződéseivel, hanem mintha éppenséggel – akár akaratlanul is – megtámogatná az etnikai – nyelvi hagyományrend leépüléséből következő felismeréseket”. Bertha Zoltán áttekinti az erdélyi magyar irodalom rétegeit alkotó írói csoportosulásokat, műfajokat és a jellegadó műveket is röviden jellemzi. A kilencvenes években született összeállításokról, irodalmi hagyományokat és folyamatokat összegző antológiákról, gazdag színeképet mutató kiadványokról állapítja meg, hogy „az erdélyi irodalomban ma már olyannyira bonyolultan kapcsolódnak egymáshoz a különböző világszemléleti-esztétikai, műfaji, nemzedéki viszonzások, hogy az ilyen-olyan irodalomtörténeti tagolások és kategorizálások, csoportosítási-osztályozási kísérletek egyre erőszakosabbaknak hathatnak...” Az erdélyiség (a helyi szín) érték- és sajátosság tartalmainak klasszikus megszólaltatása a közép- és idősödő nemzedék tollából születik meg (Kányádi Sándor, Farkas Árpád, Lászlóffy Aladár, Király László, Páll Lajos és mások), az új erdélyi magyar költészet a művészi formaelvé a posztmodern kontextuális nyitottságot, polifóniával kifejeződő univerzális nyelvi világfelfogást teszi (Kovács András Ferenc, Visky András, Tompa Gábor, Balla Zsófia és mások). A fiatal erdélyi magyar prózaírók és lírikusok nemzedékében a posztmodern életérzés, alapbeállítottság dominál, nem egyszer a meghökkenítő képek és asszociációk alkalmazásával. A kötet rész tovább sorjázó tanulmányai konkrét erdélyi magyar irodalmi alkotások és életművek kiemelt sajátosságait dolgozzák fel és értelmezik. Cs. Nagy Ibolya (Út a méltóságától fosztott emberig) Sütő András Balkáni gerle című drámáját elemzi, melynek első változata 1995-ben a Nemzeti Színház pályázatán első díjat nyert. A dráma a morálisan végveszélybe sodort közösségről szól, melynek „antihősei” nem a hazugságot nem vállaló (inkább megsemmisülő), hanem a hazugság árán élni kénytelen embert mutatják be, az esemény-sorozatok abszurdításával – a személyek és helyzetek iróniájával, megaláztatottságával. Ködöböcz Gábor (A szakrális és a profán érintkezése Kányádi Sándor költészetében), Elek Tibor („Rész elkerítve az egészből”. Székely János költészetéről), G. Kiss Valéria (Bizonyosságkeresés küszöblétben. Szilágyi István: Agancsbozót), Papp Endre (Az irodalom mint etikai fenomén. Pályakép Király Lászlóról), Gerliczki András (A könyvtár újraépül.

Lászlóffy Aladár verseiről), Papp Endre (Dialogicitás és szintézis. Markó Béla költészetéről), Ekler Andrea („Lehet-e a vers az örökléthez létra?”. Az „alkotói szerep” alakulása Visky András költészetében), Cs. Nagy Ibolya („Népi szociográfia”. Ezredvégi látlelet) tanulmányai különböző hangsúlyokkal és alapossgal ugyan-annak a kisebbségi magyar irodalomnak színeit, gondjait/gondolatait és minőségeit tárják az olvasó elé. Nyilvánvaló, hogy ebben a nagyobb fejezetben sem terjedhet ki mindenre az elemző figyelem, de a kötet többi részéről eltérően árnyaltabban és jellegadóan vannak megrajzolva belső fejlődő világának paraméterei.

* * *

A debreceni tudományos műhely több szempontból is értékes irodalmi hozzájárulást és dokumentumot tett az irodalmárok és az érdeklődő olvasók elé. A vállalkozás azért is fontos, mert a kisebbségi magyar irodalmakról nem állnak kellő számban rendelkezésre kézikönyvek. Tudvalevő pedig, hogy a széttagolt és sok tényezőtől megosztott egyetemes magyar szellemi-irodalmi élet kérdései (és problémái) csak akkor tisztázhatók, ha több nézőpontból, többféle megközelítésben szemlélhetjük azokat – ha a relatíve teljes képet láthatjuk. Befejezésként néhány, a kisebbségi magyar irodalmak jelenét és perspektíváját érintő gondolatvázlatot fogalmazunk meg.

– Az egyetemes magyar irodalom – Trianon óta, de még inkább a második világháború után! – policentrikussá vált. A geográfiai határok fölött azonban (vagy azok ellenében) létezik egyfajta spirituális-virtuális közösségtudat, melynek kulturális és történelmi háttere és meghatározója van. A területi differenciálódás még gazdagabbá és árnyaltabbá tette az eredendő sokszínűséget, mércét is állítva a magyarországi irodalmi élet elé. A sokféleségben az összekötő híd a közös nyelv (anyanyelv), s belőle fakad az alkotói kifejezésmód, a stílus számtalan variánsa, a költői, epikai és drámai megnyilatkozási lehetőségek bősége, a metaforikus rétegzettségől a puritánabb fogalmi nyelven át a vizuális líraiságig, a konceptuális költészetig, az abszurd sorsdrámáig. A „szétroppantott szellemi infrastruktúra” (Bodor Ádám kifejezése) hordozói valójában nem váltak az évtizedek során távo-

lodó régiókká, provinciákká, azért sem, mivel a magyar irodalom „szellemi köztársaságában” az utóbbi évtizedben minden kisebbségi rész egyenrangú, legyen bár Kolozsvárott, Ungvárott, Újvidéken vagy Pozsonyban. A közös anyanyelven kívül a következetes igazmondás tisztasága és a dolgok kimondásának bátorsága az a morális erő, amely összetartja az egyetemes magyar irodalom kisebbségi darabjait, s melynek hatóereje elteti az írókat úgy a kisebbségi sorsban, mind a távolabbi országokban.

– Az ezredvég kisebbségi magyar irodalmaiban több generáció él és alkot egyszerre – ez a tény több-kevesebb bizonyossággal hangsúlyt is kap a kötetben. Az ún. első nemzedék tagjai nem érték meg ezt az időt. Az ún. középnemzedék tagjait jórészt 1956 vihara szórta szét, a szülőföldjükön maradtak életét és munkáját pedig a hol keményebb, hol puhább diktatúra és a magyarságtudat megőrzéséért folytatott létélmény és –küzdelem határozta meg. Legjobbjaira már a 60/70-es évek fordulóján felfigyelt a kritika (Bálint Tibor, Farkas Árpád, Gion Nándor, Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár, Székely János, Szilágyi Domokos, Tolnai Ottó, Dobos László, Duba Gyula és mások). A második világháború után születettek eszmélése egy fellazult diktatúra időszakára esett, s ha voltak is konfliktusaik, komoly üldöztetésekkel már nem kellett szembenézniük. E nemzedéki körben új jelenségnek számít – s ezt a kötet kellőképpen kiemeli –, hogy az erdélyi, vajdasági és felvidéki írók, költők mellett, különösen a politikai rendszerváltás után, egyre hangsúlyosabban vannak jelen a kárpátaljai alkotók. Ez a tény azt jelzi, hogy az évtizedeken át mesterségesen elfojtott nemzet(iségi)-tudat – mihelyt lehetőség nyílik rá – újból eleven és meghatározó forrásként, motívumként jelenik meg.

– A regionalizmus fogalmához a magyar irodalomban az utóbbi évtizedekben többféle tartalomtöbbletet és értelmezhetőségi formát kapcsoltak. Ezek a lehetőségek az értékelő szempontok által váltak minősíthetőkké, akár a „paraszti kultúrára”, tehát egy „nem technokrata, alternatív-természeti megértésmódot” jelentve, akár a későbbi „térégi interkulturális összehasonlításnak” a lehetőségét mutatva, vagy éppen több kisebbségi magyar alkotó által felvállalt, bizonyos előző hagyományokra is visszatekintő

„középeurópaiság” – gondolat aktualizálását tűzve ki célul az írók alkotói-ideológiai identitásának meghatározásakor. A kultúraközi viszonylagosságok egyfajta átesztetizálási folyamatot is elindítottak, igaz, az irodalom fogalmának értelmezése kisebbségi körökben nem fedte le teljesen az anyországi irodalomértelmezés minden szintjét, rétegét és esztétikai minőségét. A rendszerváltás megteremtette az összmagyar irodalomban való reális gondolkodást, másrészt (főként az újabb irodalomelméleti irányzatok hatására) előidézett egyfajta differenciálódást, mely a kisebbségi irodalomban is fokozatosan érezte a hatását. Tényként kezelendő, hogy az egyes kisebbségi magyar irodalmak is részekre bomlottak, sőt atomizálódtak, maga az irodalom is leértékelődött. Ebben a légkörben még inkább különváltak az ún. „közösségelvű” és az ún. „szabadságelvű” irodalmi irányzat, mely nehezíti az irodalmi kánon formálódását, mivel ezek az irányzatok különböző forrásból táplálkoznak, szemléletük, valóságvonatkozásuk, módszerük és eszköztáruk is eltérő. A hagyomány és a modernség (újítás) bizonyos értelmű ellentétéként is felfoghatók, melyek esetenként egymással szemben is érvényesülnek, s így dialógusuk nehézkessé vagy éppen lehetetlenné válik. A mai kisebbségi lét új kihívásait a valóságközeli, történeti megközelítésű, ha kell metaforikus, ironikus, groteszk motívumokkal dimenzionált, lét dokumentációt és létértelmezést teremtve a „közösségelvű” kisebbségi irodalom adja az olvasónak. A másik jellegadó irányzat képviselői a fiatal alkotói generációból kerülnek ki, s az ún. „szövegirodalom” művelői. Mint posztmoderneknak és a neoavantgárd hívei kritizálják az irodalom hagyományos realista vagy klasszicista formáit, mondván, azok már teljesen kiüresedtek. A „szabadságelvű” írókat a valóságtól való elszakadásukért, belterjességükért és életidegen beszédmódjukért bírálják az előbbieket, s így fokozatosan alhalványulnak a kölcsönös megértés szemléleti alapjai. Megjegyezzük: a teremtő folytonosság a magyar irodalom történetében mindig a legtermékenyebb korszakok biztosítéka volt, mivel a hagyományok és újítások összhangba kerültek, s a mindenkori újat és modernséget a tradíciók elemeire és mozzanataira építették a fiatalabb generáció tagjai. Ennek az elfogadása és gyakorlása feltétele lehet nemcsak a kisebbségi magyar irodalmak adekvát fejlődésének, hanem az egyetemes magyar irodalom jó irányú integrációs folyamatának is.

– A Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen című tanulmánykötet írásaiból az az egyetértés fejeződik ki, hogy a sokéves tradíció és az avantgárd modernség együttesen alakította ki az ezredvég kisebbségi magyar irodalmainak irodalmi képét. Ennek megerősítését jelenti az a tény, hogy a befogadói tudat és az interpretáló erudíció is szerves egységként éli meg és mutatja fel ma már a hagyományt és az újítást, bármely irodalmi formációban is jelenjen meg. Ez a tény az 1989/90-es fordulat óta a szellemi életben differenciáltabban jelentkezik és az irodalmi, esztétikai problémák újragondolására készíti az elemzőket, kritikusokat és irodalomtörténészeket.

– Az ezredforduló korszakának a kisebbségi magyar irodalmak is – az egyetemes magyar irodalom identitásának érdekében – a kor nagy feladataira kell hogy összpontosítsák figyelmüket. Ez összefügg az ún. integrációs folyamatok és feladatok területeinek összehangolásával és megvalósításával. A megosztott magyar irodalom Magyarországon kívül még négy más országban és a nyugati diaszpórában jön létre, s intézményes integrációja a közép-európai történelmi átalakulások óta bizonyos mértékig teret nyert. Ezt továbbfejlesztendő, a nemzeti magyar kultúra és irodalom integrációját elősegítve, az erdélyi, a felvidéki, a vajdasági és a kárpátaljai kisebbségi magyar irodalmaknak több stratégiai prioritása is lehet a nemzeti irodalom integrációjában. Pomogáts Béla nyomán így foglalhatjuk össze a legfontosabbakat: fenn kell tartaniuk és erősíteniük az egyetemes magyar irodalom összetartozásának tudatát, mivel az irodalom a nemzeti identitás leghatékonyabb hordozója és alakítója; a kisebbségi magyar irodalmaknak továbbra is meg kell jelenítenie az adott és megélt regionális hagyományokat és tradíciót (transzszilvánizmus, couleur locale, szlovákiai, kárpátaljai magyar kontextus...) és ezen túlmenően továbbra is erősíteniük kell az erdélyi, a vajdasági, a felvidéki, a kárpátaljai és általában a közép-európai irodalmi kultúrának kapcsolatrendszerét. A kisebbségi magyar irodalmak aktív részvételére ebben a folyamatban elsősorban azért van szükség, mivel a magyar nemzeti irodalom integrációja nem fog megvalósulni önműködően, s csak az anyaországbeli irodalom és kultúra kezdeményezése nem elég a megvalósításához.

– A nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején bekövetkezett társadalomtörténeti fordulat lehetővé tette az összmagyar irodalmon belül a különböző stílusok, szellemi áramlatok, értékszempontok, nemzedéki vonulatok, hasonlóságok és különbözőségek rendszerének a kifejlődését, valamint a pluralizmus egyre határozottabb kibontakozását. Ez magával hozta az eddigi kapcsolatok és a kommunikáció átrendeződését, amely fokozatosan kibontakoztatja az egyetemes magyar irodalmi integráció megvalósulását. Az összmagyar irodalomban való gondolkodás eszméje az idő teltével differenciálódik, mivel a kisebbségi magyar irodalmak ma is (és a jövőben is) szembesülnek a kisebbségi lét kihívásaival, s az sem mellékes, hogy a kívánatos integrációnak milyen összetevői vannak, s azok hogyan érvényesülnek és tartják meg eredetiségüket, mit kell feladniuk és meghaladniuk a folyamat érdekében. A Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen című kötetben Bertha Zoltán az erdélyi magyar irodalom kapcsán veti fel ennek a kérdésnek az összetettségét: „A megvalósulni látszó mai össznemzeti irodalmi integráció jótéteményei akkor bizonyulhatnak időtállóknak, ha az összeszövődések nem vezetnek sajátos és hagyományos szellemi értékdimenziók feloldódásához, megsemmisüléséhez. Kérdés, hogy mi integrálódik és mihez, hogy az összetartozás nem egyszerű összeolvadásként fakul-e meg, hogy sajátos tradíciók, színek, karakterjegyek nem sorvadnak-e el, ha esetleg uralkodó ízlésirányok homogenizáló, uniformizáló szétterjedése válik meghatározóvá.” Ez az aggóató kérdésfeltevés számol a határozott programos kivitelezésű irodalmi integráció árnyoldalaival, és félti az értéket jelentő regionális irodalmi kánonokat az elszürkületől és a felszámolástól. Az esztétikai, irodalmi, erkölcsi egyediségek, sajátosságok és különlegességek akkor lehetnek távlatosak, ha többlettartalomként és -értékként kapcsolódnak a magyar szellemi örökség egészéhez, ha nem elvárásoknak eleget téve adják fel önbecsülésüket és változnak át külső ízlések és esztétikai elképzelések szerint. Az egyetemes magyar irodalmi integrációnak tekintettel kell lennie az egységes nemzeti identitástudat (beleértve a kisebbségi helyzetben élők sajátosságait is jelentő) önreflexiójára és fenntartására. Újból Bertha Zoltánt idézem: „Ha az integrációban az átvétel és a hozzáadás kiegészíti és megerősíti egymást: az általános és az általánosan szükségletkielégítő kínálat mindenütt jelen van, a pótolhatatlan és a lokális

nem vész el. A természetellenes zártság feloldódik, a közforgalom folyamánaképpen nem kell mindenütt mindent külön, mindenáron, adottságok nélkül is létrehozni, a jellemzőt és a jellegzetest viszont érdemes önfeladás nélkül életben tartani és ápolni.” Ez a differenciált értékmegőrző szándék az elfogadható és megvalósítandó az integráció során, mert természetes átalakulások elősegítője, s ideálképzete az egyes részek, tájak és kulturális régiók, irodalmi és közösségi jellegek minőségi változását, emelkedését eredményezheti, s a sokféleség együttes eszményével és (ön)tudatosításával érvényesülhet és nyerheti el értelmét.

Kisebbségi magyar motívumok szlovák közvetítésben

Mad'arské menšinové motívy v slovenskom kontexte

*„Spomedzi umeleckých odvetví nám
doteraz sprostredkovala práve literatúra
najviac charakteristických črt,
najpresnejší a najkomplexnejší obraz
interpretácie a dokumentácie menšinového
bytia...“*

*V ideách významu menšinovej
jazykovosti a princípe textovosti –
v rôznych moderných a postmoderných
literárnych koncepciách – sa pretransformuje,
povyšuje sa na existenciálnu >sebahodnotu<,
a miesto jazyka ako prostriedku môže úplne
nahradit' chápanie jazyka v úlohe a zmysle
bytia...“*

(F.A.G.)

Literárna hodnota a svojráznosť v menšinových literatúrach

Prológ

Svojráznosť je **aktívny** kontext.

Svojráznosť je **meniaca sa** hodnota.

Svojráznosť môže byť **predpokladom originality**.

V tejto štúdií stručne charakterizujeme a hodnotíme najdôležitejšie motivačné faktory a určujúce momenty vytvárajúce literárnu hodnotu a svojráznosť v menšinových literatúrach. Ako východisko pri pomenovaní a charakterizovaní špecifik a konkrétnych literárnych hodnôt v tomto kontexte nám slúžia poznatky zo skúmania a interpretácie maďarských menšinových literatúr mimo hraníc Maďarskej republiky, ale predovšetkým poznanie svojráznosti maďarskej literatúry na Slovensku. Budeme sa snažiť pritom sformulovať a skoncipovať aj všeobecne platné črty a pravidlá vzniku a fungovania špecifik hodnôt, ktoré možno zovšeobecňovať pri pohľade na menšinové literatúry v stredoeurópskom kontexte. Z viacerých možností tvorby literárnych hodnôt si vyberieme determinujúce komponenty, ako sú diferencovanie estetických a tzv. literárnych hodnôt, vzťah maďarskej národnej literatúry, regionálnej literárnej tradície a menšinovej maďarskej literatúry, komponenty svojráznosti ako „aktívneho kontextu“ a problémy samotného hodnotenia literárnych diel. V osobitnej kapitole analyzujeme metamorfózy autorských postojov v maďarských menšinových literatúrach v ostatných desaťročiach a tendencie chápania slobody tvorby, ako aj novšie žánrové formácie a rozšírenie (obohacovanie) literárnych druhov príznakových štylistických prostriedkov a charakteristických iniciatívnych znakov, ako aj zmeny existencie a možnosti literatúry v menšinových podmienkach. Používané metódy spracovania témy charakterizuje porovnávací a syntetizujúci postoj a aspekt, pričom sa načrtávajú novšie momenty a hodnoty uvedeného literárneho kontextu.

Pluralizmus literárnych hodnôt

Hodnotové kvality sa prejavujú v konkretizácii literárnych diel a úloha kritiky spočíva v ich objasnení, charakterizovaní a klasifikovaní. Žijeme v dobe prehodnocovania; prehodnocujú sa literárne diela a ich autori, prehodnocuje sa ich recepcia i kritika. Táto doba upriamuje pozornosť na všeličo, predovšetkým však upozorňuje na predmet hodnotenia, na hodnotové kritériá a na hodnotiaceho.

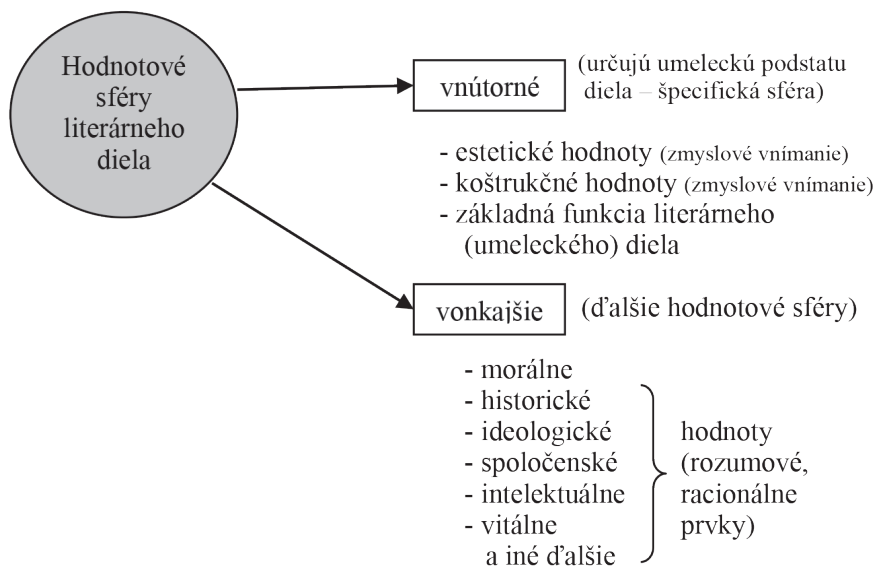
Na určenie umeleckých, teda aj literárnych hodnôt v podstate nemáme žiadnu osvedčenú a spoľahlivú metódu, ani absolútnu jednotku miery. Béla Pomogáts cituje v tejto súvislosti básnika Thomasa Stearnsa Eliota: „Veľkoleposť« literatúry nie je možné určiť výlučne literárnou mierkou, hoci nesmieme zabudnúť, že či vôbec ide o literatúru a či nie, dokážeme určiť jedine pomocou literárnej mierky.“ Vnucuje sa otázka, ktoré sú tie hodnoty prináležiace umeleckému dielu – ako je napr. estetická hodnota a kvalita –, ktoré nie sú merateľné výlučne literárnymi ukazovateľmi? Listujúc späť v čase nás môže prekvapiť, že už Horatius Flaccus, rímsky básnik žijúci pred našim letopočtom, nielenže skonštatoval svoje básnické možnosti: „Básnik chce byť buď užitočný, alebo chce krásou spôsobovať radosť“ a považoval za prioritnú „užitočnosť“, ale zdôrazňoval aj spojitosť týchto dvoch zásad, keď tvrdil, že ozajstný básnik „spája príjemné s užitočným“ („dulce et utile“). A bližšie k našej prítomnosti: dvaja vynikajúci estetici a literárni vedci 20. storočia, predstavitelia literárnovednej školy new criticism – René Wellek a Austin Warren – vo svojom diele Teória literatúry (1972) odvodzujú kritériá hodnotenia literárnych diel podľa toho, akú funkciu spĺňa samotná literatúra. Konštatujú: „Umenie existuje aj ako samoúčelné, aj ako spoločenský rituál a kultúrne pôsobiaca účinná sila.“ V tom prípade sa môže interpretácia tzv. „mimoliterárnych“ činiteľov v spätosti so „spoločenským rituálom“ a „kultúrnou silou“ rozšíriť na pomerne veľký priestor.

Hodnota literárneho diela teda môže predstavovať homogénnu hodnotovú kvalitu (podotýkam, že charakter samoúčelnosti je schopný pôsobiť spravidla len v jedinej dimenzii), ale môže sa skladať i z rôznych hodnotových kvalít; napr. spôsobovanie radosti s ideovou, morálnou, politickou, filozofickou kvalitou hodnoty určujú celkovú hodnotu literárneho diela.

To všetko sa môže prejavovať v konkretizácii literárneho diela. Vo svojej

sumarizujúcej a systematizujúcej knihe Henryk Markiewicz (Hlavné otázky literárnej vedy, 1968) píše: „...je historickým faktom, že literárne diela v minulosti a čiastočne i dnes bezpochyby slúžili na uspokojovanie mimoestetických potrieb prijímateľa (spotrebiteľa), preto sa opätovne vynára otázka: ... ktoré hodnotové sféry si môže prisvojiť literárne dielo?“ Otázka je teda otvorená i z tohto pohľadu, veď literárne diela prinášajúce niečo nové pôsobia na čitateľskú vnímavosť a zároveň môžu vytvárať nové potreby.

Základy hodnotových kritérií literárneho diela tvoria charakteristické hodnotové sféry, ktoré sa do určitej miery môžu navzájom ovplyvňovať:

Hodnota literárneho diela (umeleckého textu) spočíva vo vzájomnom pôsobení uvedených hodnôt na príjemcu, ktorý sa cez zmysel (gnozeologický štatút) a význam textu (dôležitosť a hodnotu textu pre neho) dopracúva čítaním (receptiou) k podstate diela (ontologický štatút). Keďže sa význam textu zakladá na subjektívnom prežívaní literárneho diela, možno konštatovať, že niet invariantnej hodnoty diela, existuje iba invariant samotného textu v materiálnej podobe. Hodnota umeleckého diela sa

vyznačuje aj sociálnymi a spoločenskými kvalitami, prínosom nových a neočakávaných informácií o realite, hľadaním pravdy a kritickým postojom voči overeným, ale už nepôsobiacim, zastaraným hodnotám. Hodnotné literárne dielo sa nechce nasilu páčiť, autor si skôr kladie za cieľ zobrazit realitu podľa kritérií pravdivosti a umeleckej hodnovernosti.³³

Systémy hodnôt posudzovania literatúry, ktoré vytvorili a aplikovali kritici, nebrali a neberú do úvahy ani v súčasnosti iba estetické hodnoty, ale systémy hodnôt pozostávajú aj z iných, napr. morálnych, historických, dokumentatívnych, intelektuálnych a z ďalších hodnôt. Zaujímavé je, že pri skúmaní spojitosti reality a literatúry sa objasnili a objasňujú nie len (dokonca v prvom rade vôbec nie) umelecké hodnoty. Spomenuté hodnotové hľadiská (ak to bolo potrebné!) kritika neurčila samoúčelne ako svoje neliterárne vonkajšie kritériá, ale ich čerpala zo svojich funkcií, ktoré si dobrovoľne osvojila samá literatúra. Tá totiž zámerné vyjadrovala (a vyjadruje i dnes) historické a morálne hodnoty, čím sa zaviazala vytvárať a deklarovať i hodnoty nespĺňajúce vyslovene umelecké kritériá. Status quo osudu menšinového národa národnosti aj priamo očakával od literatúry prevzatie týchto nadbytočných úloh, čo viedlo k špecifickému rozšíreniu funkcií literatúry. Tento fakt však nemožno interpretovať ako jednoznačne negatívny jav ani z pohľadu kvalifikovania literárnych diel.

Na začiatku osemdesiatych rokov sme si mohli prečítať mienku Lászlóa Koncsola, predstaviteľa maďarskej menšinovej literatúry na Slovensku, podľa ktorej v Juhoslávii zvolali medzinárodné stretnutie spisovateľov o troch významných komponentoch podstaty literatúry (Bled, 1982) na témy Literatúra ako hra a Literatúra ako dobrodružstvo. Koncsol pri uvažovaní o možnostiach maďarskej menšinovej literatúry na Slovensku dospel k záverom o funkciách menšinových literatúr, ktoré sa nachádzajú v „hrdle presýpacích hodín“ (metafora je požičaná od Árpáda Tőzséra) so všetkými pozitívnymi a negatívnymi následkami. „Nie sú to mosty (tvrdí o týchto literatúrach – F.A.), ako si to viacerí interpreti myslia, lebo prvoradou úlohou umenia nie je sprostredkovanie, ale vyjadrovanie, resp. sebavyjadrovanie, napriek tomu však tieto menšinové skupiny môžu zohrať, a aj zohrávajú

---

33 Pozri podrobnejšie k tejto téme T. Žilka: Poetický slovník, kapitola Komunikácia v texte, Tatraň, 1984

dôležitú úlohu ako kvások novej Európy.“ Aj táto myšlienka naznačuje: svojrázna situácia národnostných menšín, ich špecifické problémy sú možným poslaním ich umenia a teda i literatúry, nakoľko traumatizujúce historické pozadie, spoločenské procesy, dramatické politické zmeny, tragédie jednotlivcov a rodín vrátane ich morálnych aspektov pretkávajú tie najosobnejšie, ale i širšie spoločenské skúsenosti a zážitky. Ani menšinový spisovateľ nemôže písať predovšetkým nič iné, než svoje zážitky, v dôsledku čoho menšinová literatúra sa vo všeobecnosti stala silne historicky i spoločensky viazanou, odhodlane a v pozitívnom zmysle slova „angažovanou“ literatúrou. V menšinových pomeroch sa práve z uvedeného dôvodu pri vytváraní hodnotových kritérií literárnej kritiky nedali a ani dnes nedajú obísť tzv. „mimoliterárne“ kritériá, i keď – zdôrazňujem – by bolo žiaduce, aby na základe zásady „primus inter pares“ prvotný pohľad mieril vždy na umeleckú podstatu diela. Literárna kritika by mala poukázať predovšetkým na estetickú hodnotu; tá by sa mala skúmať a dokazovať odbornými kritikami a štúdiami. Prvoradá podmienka legitimujúca literatúru je totiž prítomnosť a vykázateľnosť umeleckej hodnoty!

Na základe svojich skúseností musíme konštatovať: nedá sa hodnotiť literárne dielo spôsobom, že oddelíme literárnu, čiže estetickú kritiku, ktorá skúma konštrukčné hodnoty, od kritiky ideí a foriem postojov, nachádzajúcich sa v diele. Umelecké dielo je totiž komplexný celok a literárna kritika má tiež odraziť tento charakter – podľa možnosti dôsledne a komplexne. Literárne diela sú „viachodnotovými útvarmi“ a pri väčšine z nich nachádzame vždy iné stupne hodnotových sfér. Z toho vyplýva, že vynikajúce a významné umelecké dielo má nie iba jednu krásu a iba jednu hodnotu, ale má krásy a hodnoty.

Nebolo by dobré zabudnúť na to, že literatúra má (i v súčasnosti) emotívne, poznávacie a postulatívne hodnoty. Niektorí literárni kritici tieto „obsahové“ hodnoty neuznávajú, resp. na viacerých líniách vedú proti nim ofenzívu hlásajúc, že sú to iba tzv. vedľajšie „náhrady“ v porovnaní s výsledkami, ktoré môže dosiahnuť oveľa efektívnejšie a adekvátnejšie publicistika, filozofia a veda. Je to pravda; problémom sa však javí, že literárni kritici zaobchádzajú s poznávacími-hodnotiacimi a postulátívnymi hodnotami literatúry takým spôsobom, ako je to zvykom v oblastiach mimo

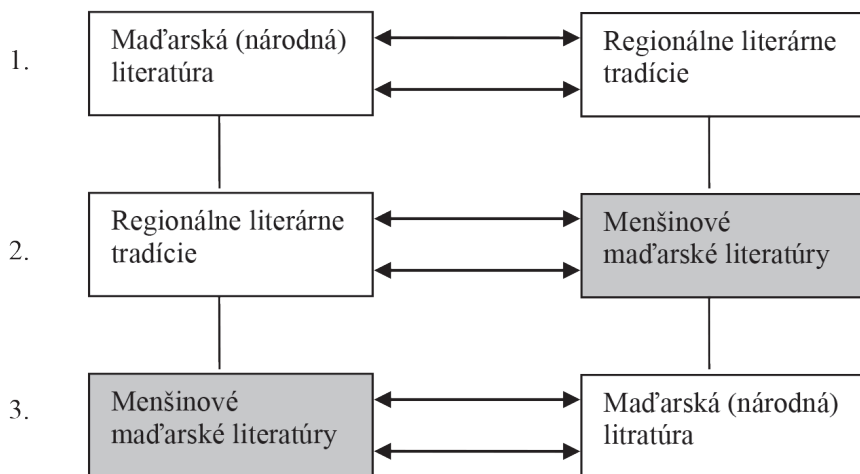
literatúry, čiže v psychológii, sociológii, dejepise, filozofii, pričom zabúdajú na fiktívnosť kontextu a charakteru literatúry, ktorá „oslabuje“ efektívnosť spomenutých hodnôt, a tak jej konkrétne prejavy logicky nemôžu byť predmetom exaktného vedeckého skúmania. Literárne dielo na rozdiel od vedeckého diela, politického vyhlásenia alebo zákonnej normy neobsahuje (nemôže obsahovať) také jasné a konštantné pravidlá, ktoré by určovali, ako treba chápať jeho pomer k objektívnej realite.

Podľa poučení získaných pri hodnotení maďarských literárnych diel na Slovensku sme si už niekoľkokrát uvedomili ohraničenosť platnosti viacerých predtým s určitosťou sformulovaných literárnych noriem, veď ešte nepoznáme hodnoty kvality, ktoré sa rodia; možno o nich len niečo tušíme. Z tohto vyplýva potreba čiastočnej korekcie a hlavne ďalšieho obohatenia existujúcich hodnotových kritérií.

Zmena literárneho kontextu

Európsky proces rozšírenia občianskych základov a princípov zmýšľania či etapový rozvoj spoločnosti čiastočne mení hĺbku a skladbu identity zahraničných Maďarov (ako národnostnej menšiny). Zmeny vedomia sú už dnes merateľné v jej literatúrach na úrovni ontologickej a aj v rozširovaní ich systému vzťahov a spojitostí. Literatúry národnostných menšín sú tradične určované jednak etnickými, jazykovými a kultúrnymi vzťahmi a taktiež spojitosťami spoločnosti a občianstva (tzv. dvojitou spojitosťou). V spoločnosti, ktorá sa postupne stáva viac občianskou, sa zmenila aj interpretácia samej podstaty tohto systému a doplnila sa takými (v porovnaní s doterajšími asi dôležitejšími) momentmi, ktoré vyjadrujú najviac jej podstatu. Jedným z nich je regionálna spojitosť. Tá vyplýva z utvrdenia vedomia daného spolupatričnosťou na základe svojráznosti. Regionálna spojitosť ako perspektívny fakt totiž presne definuje, kam etnický a kultúrny patria tieto literatúry, aké sú ich etnické a kultúrne záujmy, svojráznosti a záväzky konkrétnych literatúr a kultúr národnostných maďarských menšín napr. v Sedmohradsku, na Slovensku, vo Vojvodine a na Zakarpatsku. Takzvaná regionálna spojitosť v zásade neovplyvňuje ani etnické, ani spoločenské pomery kultúry a literatúry národnostných menšín, každopádne však pomáha rozvinúť ich vlastnú podstatu, vnútornú určenosť.

Primárne stupne spojitostí a komunikácie literatúr maďarských národnostných menšín môžeme zobrazit' nasledovne:

Kontakty maďarskej (národnej) literatúry, regionálnych literárnych tradícií a literatúry maďarských menšín vytvárajú literárny (a kultúrny) kontext, v ktorom sa navzájom oživujú, aktivizujú. Jeho časti sú relatívne samostatné, v určitých etapách svojho vývinu (bytia) však predpokladá kauzálne pomery a vzťahy.

Toto rozširovanie vzťahov a spojitostí maďarských národnostných literatúr nemení ich ontologickú podstatu ani ich miesto v dejinách literatúry. Založením a prácou inštitúcií fungujú a vytvárajú vplyv zodpovedajúci svojmu postaveniu ako samostatných útvarov, inštitúcií. Svoje kontakty s národnými a národnostnými literatúrami, prijateľnými a interesantnými pre ne, nadväzujú a formujú na základe samosprávnych zásad. Tie najsilnejšie ich spájajú s maďarskou literatúrou, nakoľko umelecké diela týchto literatúr sú napísané v maďarskom jazyku, čiže sú zároveň súčasťou maďarskej literatúry. Ich historická podstata, systém a estetický systém hodnôt určujú tiež parametre tejto národnej literatúry.

Vzťah jazykovosti a morality

Jedným dôležitým existenčným spôsobom fungovania častí maďarskej literatúry je dialóg, ktorý sa realizuje medzi jednotlivými časťami tejto literatúry. V menšinových maďarských literatúrach 70. rokov minulého storočia došlo k tzv. „podvojnosti“, ktorá spustila paradigmatickú zmenu – v znamení individuálnej slobody – s požiadavkou „samostatnej tvorby jazyka“. Estetické chápanie vychádzajúce zo základnej situácie jazykovosti počas niekoľkých desaťročí (ale do konca dvadsiateho tisícročia rozhodne) dôkladne prehodnotilo autorský zámer a zrealizovanie samotnej literárnej tvorby. Tým sa zmenilo aj chápanie idey slobody nachádzajúcej sa v umeleckom diele. Možnosť interpretácie slobody ako morálnej hodnoty predpokladá, že pluralistické chápanie týchto pojmov nemôže znamenať ich bezhraničnosť. Z iného aspektu: kým v interakčnej pôsobnosti spoločnosti dostáva literatúra nejakú – hoci aj tú najmenšiu – funkciu, jazykový čin s umelecko-estetickým zámerom bude v menšinových podmienkach častokrát aj etickou kategóriou. Konkrétnejšie: ak poéziu interpretujeme ako vo svete pôsobiaci ľudský komunikačný systém umeleckého – majstrovského formátu, tak sa naskytne spôsob hodnotenia nielen výlučne z hľadiska estetickej hodnoty, t. j. „krásna“, ale navyše ju budeme interpretovať ako historický, ideovo a morálne determinovaný jazykový (a iný ďalší perцепčný) prejav. U autorov menšinových maďarských literatúr sa táto skutočnosť a naznačená možnosť diferenciacie literárnych hodnôt objavuje ako dôrazne evidentná, ktorá je fenoménom tvoriacim hodnotu. Tento autorský postoj a takáto interpretácia hodnoty nevytvára osobitný hierarchický vzťah medzi estetickým a morálnym postojom a interpretáciou, ale práve naopak: etický priemet pokladá za nevyhnutnú súčasť estetickej kvality.

Komunikačný pohyb – aj v rámci jednotlivých menšinových maďarských literatúr – môžeme hodnotiť ako pomocníka duchovného a estetickeho rozvoja, na úrovni prípadných protikladných „umeleckých prejavov“. V ideách významu menšinovej jazykovosti a princípe textovosti – v rôznych moderných a postmoderných literárnych koncepciách – sa pretransformuje, zvyšuje sa na existenciálnu „sebahodnotu“, a miesto jazyka ako prostriedku môže úplne nahradiť chápanie jazyka v úlohe a zmysle

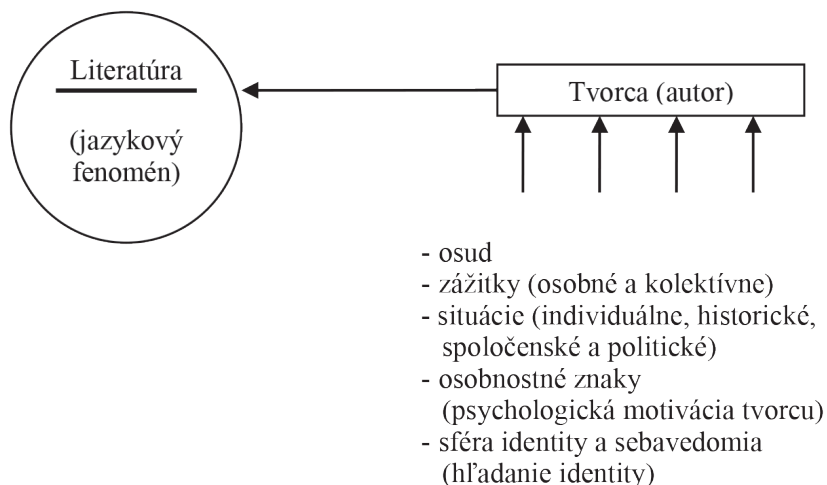

bytia. Tak môže vzniknúť poznanie, že virtuálna úplnosť a kompletnosť v existencii menšinového jazyka tvorí realitu menšinového bytia. (Pozri podrobnejšie esejistickú a literárnu tvorbu Andrása Sütöa, Sándora Kányádiho, Domokosa Szilágyiho, Gézu Páskándiho, Nándora Giona, Ottóa Tolnaia, Lászlóa Dobosa, Árpáda Tózséra, Sándora Gála a iných autorov). A toto niežeby stálo v rozpore s literárnym priemetom morality obávajúcim sa o osud jazyka, ale – aj nechtiac – podporuje a ozrejmuje poznanie vyplývajúce z etnicko-jazykového a menšinového prirodzeného poklesnutia, znehodnocovania a upadávania. Martin Heidegger tvrdil, že jazyk je domom bytia („das Haus des Seins“). Konkrétny jazyk, ako aj v tom istom jazyku napísaná literatúra je teda domom bytia národa, ktorých príslušníci hovoria tým istým jazykom. Niektoré konkrétne príklady nás môžu presvedčiť o tom, že nedocenenie, presnejšie podceňovanie všetkých étosov chrániacich menšiny znie nevhodnoverne: menšinové literárne diela patriace k rôznym literárnym smerom či žánrom – ak sú v skutočnosti hodnotné a významné –, nemôžu ani z kontextu irónie a grotesky, ani z nových moderných experimentujúcich foriem jazykových hier celkom vyradiť alebo obísť významové roviny spoločenskej skúsenosti bytia a existenčných otázok. (Príklady sú zrejmé v literárnej tvorbe Lajosa Zs. Nagya, Lajosa Grendela, Lászlóa Cselényiho a ďalších predstaviteľov mladších autorských generácií menšinovej maďarskej literatúry). Všetky uvedené literárno-hodnotové dimenzie a formy znamenajú nadhodnotu, ktorá značne obohacuje menšinovú literatúru, ale aj príslušnú národnú literatúru, ku ktorej menšinová literatúra jazykovo patrí – v našom prípade maďarskú literatúru.

Literárna hodnota a jej svojráznosť v menšinových literatúrach

Z jazykového hľadiska sú menšinové maďarské literatúry v zásade jednojazyčné. Maďarský materinský a literárny jazyk je rovnakou základnou podmienkou pre vznik týchto literatúr. Jazyk je najdôležitejším kritériom, ktorý organicky spája rôzne texty. Nerozdeliteľnosť jazyka a literatúry, osobností, dejín a jazyka, samozrejme, umožňuje ďalšie členenie v maďarskej literatúre a to tak, aby jednotnou ostala, pričom sa môže stať bohatšou, diferencovanejšou. Viacerí autori patriaci k menšinovým maďarským

literatúram však považujú prívlastky „menšinový“, resp. „národnostný“ za degradujúce, preto tie pojmy ani neakceptujú. Odlúčenosť preklenuje takýto autor tým, že na svoje dielo pozerá ako na súčasť celej maďarskej literatúry, popierajúc tak existenciu minoritnej maďarskej literatúry. Paradoxné je, že sú medzi nimi aj takí autori, ktorých diela dokázateľne vznikli motiváciou menšinového kontextu a aj oni sami sa predtým hlásili k menšinovej literatúre. Iní (hlavne literárni kritici) považujú menšinové literatúry za osobitnú entitu, ktoré tvoria svojimi svojráznosťami osobitné časti maďarskej literatúry. Na otázku, prečo je to tak, sa dá odpovedať objasnením vzťahov a pomerov autora a jeho diela, nakoľko podstata literatúry a jej tvorca v sebe nosia črty vzájomných vzťahov:

Literárne dielo, ako aj jeho tvorca majú svoje osobitosti, ktoré ich charakterizujú a do určitej miery ohraničujú. Obaja sú neoddeliteľní od prostredia, v ktorom sa rodia, dielo je prevažne závislé na zážitkoch spisovateľa, na jeho osobnostných znakoch, na hľadaní vlastnej identity. Takéto svojrázne dielo sa tak môže stať problematickým pre kritika žijúceho v inom prostredí a pre vonkajšieho interpretátora, a práve preto sa nemôže vždy stať dielo menšinového autora súčasťou len jedného národného literárneho kánonu. Kompetencia každej tzv. „asimilujúcej kritiky“ je preto obmedzená, veď

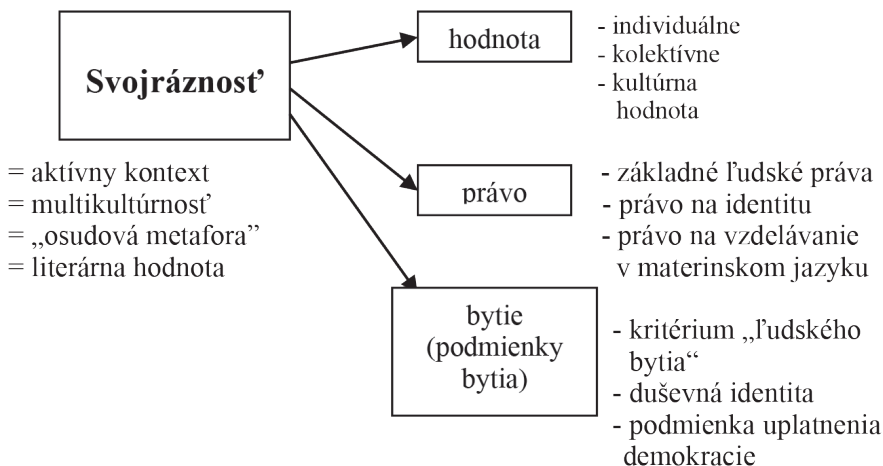
sa pokúša o zatavenie diela do línie národnej literatúry namiesto toho, aby poukázala na jej svojráznosť a analyzovala ju integrujúcimi spôsobmi interpretácie. Určujúcim znakom diela vzniknutého v maďarskom menšinovom prostredí je maďarský jazyk, v ktorom bolo napísané; jeho svojráznosť zase spočíva v tom, že jeho autor žije v situácii menšinového bytia, resp. z takého prostredia pochádza. (Často sa stáva, že autor, ktorý zanechal svoje pôvodné prostredie, aj naďalej vytvára či dotvára pozadie svojich zážitkov z predošlého alebo minoritného osudu.)

Spisovatelia maďarských menšín v záujme objasnenia svojej identity neraz sformovali svoju mienku o podstate svojho bytia a postoja – a to i v rámci rôznych literárnych programov podpory menšín. Tento fakt je jednou ich určujúcou osobitosťou. „Transylvanizmus“ v Rumunsku, teória a program „vox humana“ v Československu a „miestnych farieb“ v Juhoslávii a ďalšie programové prejavy medzi dvoma svetovými vojnami sa objavili v celom rade esteticky hodnotných diel, ktoré obohatili maďarskú literatúru. (Pripomínam iba na margo, že v dvadsiatych-tridsiatych rokoch dvadsiateho storočia bola častokrát témou diskusie v menšinových kontextoch, či existuje samostatná menšinová kultúra a menšinová literatúra, čo je vlastne charakteristickým znakom a obsahom takejto literatúry. Myšlienky a teóriu transylvanizmu začali formovať v Rumunsku na začiatku dvadsiatych rokov. Zdôrazňovanie svojráznosti sedmohradského psyché sa objavilo v článkoch Bélu Jancsóa a Sándora Reményika, ale ako komplexná idea, program a ucelený systém bol vypracovaný v štúdiách Károlya Kósa. Citujem ho: „Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transylvania alebo akýmkoľvek iným jazykom pomenovaná formácia je osobitnou historickou jednotkou už tisíc rokov, s vlastným sedmohradským vedomím, samostatnou kultúrou, sebavedomím“ (Kiáltó szó – Volajúce slovo). Je pravdou, že s takou historickou a kultúrnou tradíciou nedisponovali maďarské menšiny ani v bývalom Československu, ani v bývalej Juhoslávii. Sedmohradské – a v rámci toho sikulské – duchovné dedičstvo bolo podrobne spracované historikmi, literátmi, folkloristami, ale i spisovateľmi a umelcami.

V maďarskej literatúre v Československu bolo tiež v 20-tych rokoch skoncipované po prvý raz menšinové poslanstvo (v roku 1925 v Košiciach na zasadnutí kultúrneho spolku Renaissance bolo deklarované, v roku

1927 bolo aj zverejnené v časopise A Mi Lapunk pod názvom Menšinový Génius). Hlavným predstaviteľom tohto programu bol básnik a redaktor Dezső Győry (Vallentínyi), ktorý vo svojich básňach sformuloval dimenzie menšinového mesianizmu. Zoltán Fábry podobné myšlienky napísal vo svojom článku pod názvom Slovenszkói küldetés (Poslanie na Slovensku). Neskôršie v programe Vox humana ten istý básnik, ako aj Fábry, rozširoval špecifickosti menšinového postoja inteligencie na platformu antifašistického boja. Fábry bol ten, ktorý už v dvadsiatych rokoch v článkoch upozornil na dodržanie miery európskosti a sugeroval pre ostatné menšiny, ako aj pre menšinových spisovateľov smerovanie k Európe. Heslami „Naša vlasť Európa“ a „každý na svojom mieste“ zdôrazňoval vysokú úroveň umeleckej tvorby, ako aj pevnosť a nenahraditeľnosť morálneho postoja spisovateľov.

Ako je v rôznorodnej európskej kultúre a literatúre svojráznu maďarská kultúra a literatúra, tak predstavuje aj v celej maďarskej kultúre a literatúre svojskú farbu a hodnotu osobitný literárny charakter a estetická hodnota sprostredkujúca podstatu a „identitu“ menšinových Maďarov. Táto hodnota sa podľa – už niekoľko desaťročí existujúcej – teórie „dôstojnosti svojráznosti“ môže stať tvorivou súčasťou hodnoty literárneho diela.³⁴

34 Pozri podrobnejšie monografiu Ernőa Gálla: A sajátosság méltósága (Dôstojnosť svojráznosti), Budapest (1983), ktorá je základom koncipovania uvedeného teoretického východiska.

Značná časť diel menšinových maďarských literatúr sa dotýka (inokedy aj podrobne spracúva) problematiky menšinového bytia od jeho začiatkov. Vývin v životných dielach menšinových autorov dokazuje, že tento zdroj inšpirácie sa postupom času a zmenami vzťahov naplňa novým obsahom a významom, ostáva však vždy v organickej spojitosti s hľadaním a nanovo sformulovaním podstaty identity. Táto svojráznosť takisto dokazuje existenciu menšinových maďarských literatúr, ale ich nekvalifikuje ako menejcenné alebo ako cennejšie v porovnaní s inými národnými či menšinovými literatúrami. Prirodzené hľadanie identity, osudovosť a svojráznosť nie je záťažou pre tieto literatúry, trvanie na ideovosti nenaruša jej estetickú hodnovernosť. Evidentné je, že hodnotné dielo musí vykazovať i v podmienkach menšinového kontextu predovšetkým estetické hodnoty, kde sa objavuje myšlienkovosť vo vnútornom svete diela ako jeho neoddeliteľná, organická súčasť. V tej súvislosti píše literárny historik András Görömbei: „Maďarské národnostné literatúry vytvorili svoje rôzne estetické variácie vypovedania o osude, obrany svojráznosti v opozícii s politickým ohrozením. Upriamili na seba pozornosť na celom maďarskom osídlení tým, že nám umelecky hodnotne priblížili osobitosť maďarských národných dejín, národnostnej identity, uvedomenia si vlastnej situácie. Prostredníctvom týchto aktivít boli osobitným sfarbením, pochádzajúcim z osobitného sveta zážitkov...“³⁵

Hodnoty literárnych diel majú heterogénny charakter. Ako sme už naznačili, hodnotné umelecké diela obsahujú rozmanité – etické, intelektuálne, spoločenské, historické, vitálne a iné – hodnotové dimenzie. Obsahujú ich takým spôsobom, že komplexný celok diela zhŕňa rôzne dimenzie do novej nezávislej, kvalitatívne vyššej štruktúry (v klasickom chápaní to znamenalo krásno). Hodnotové komponenty v tomto „hyperútvare“ vyššieho stupňa virtuálne strácajú svoju pôvodnú dimenziu hodnoty a táto novovytvorená „kompozitná štruktúra“ tvorí kompletnú hodnotu literárneho diela.

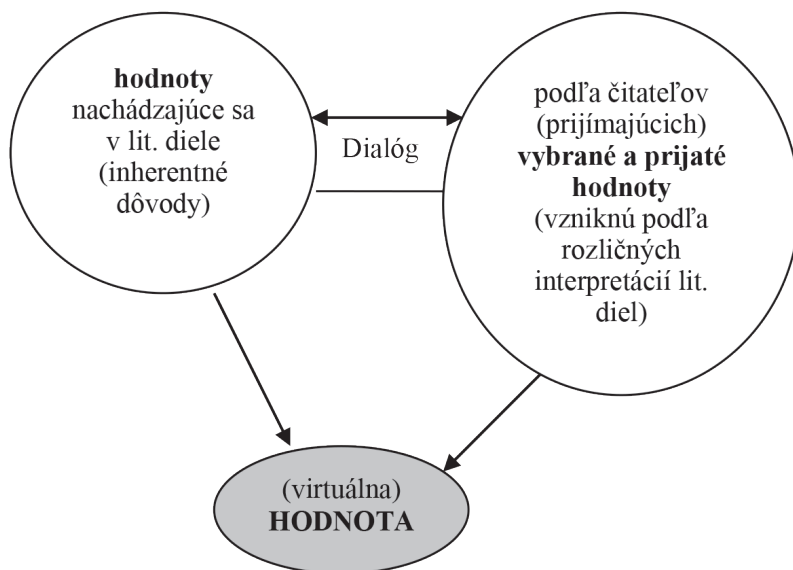
Problémy hodnotenia a hodnôt literárnych diel menšinových literatúr odrážajú relatívnu irealitu kategorického merania a percepcie. Kom-

---

35 Görömbei András: A kisebbségi magyarság és irodalma az ezredvégen (Menšinové maďarstvo a jeho literatúra na konci tisícročia) In.: Nemzetiségi irodalmak az ezredvégen, Csokonai Könyvtár (Bibliotheca Studiorum Litterarium), Debrecen, 2000, s. 23.

ponenty vytvárania skutočných hodnôt sú navzájom v dialogickom vzťahu a od intenzity fungovania týchto komponentov závisí aj kvalita virtuálnej literárnej hodnoty:

Na jednej rovine dominuje konštantný ideál hodnôt, ktorý vyžaruje

z konkrétneho literárneho diela a ktorý znamená základ hodnôt. Na druhej strane sa nachádza stále sa meniaci výber hodnôt, ktorý závisí od mienky aktuálneho čitateľa, prijímateľa, od mienky „verejnosti“. V prvom prípade je hodnota ako ideálny atribút (čo existuje), ktorý si čitateľ buď nájde, alebo si ho nevšimá vôbec, a na ktorý spravidla poukazuje fundovaná kritika a odborná interpretácia. Medzi „existujúcou“ a „vybranou“ hodnotou sa vytvára dialogický vzťah, ktorý aktívne prispieva k vzniku a definícii vykryštalizovanej virtuálnej hodnoty.

V dielach menšinových literatúr sa v zmysle zákonitostí komunikácie musia uplatniť dva základné efekty, ktorých dôležitým článkom sú i čitatelia. Menšinový maďarský čitateľ môže z týchto literárnych diel spoznať vlastný svet a svoju vlastnú podstatu. Čitateľ v Maďarsku si môže uvedomiť, čo ho spája s maďarskou menšinou, a dostáva možnosť spoznať, v čom je iný jeho

osud, minulosť a súčasnosť. Popri estetickej hodnote totiž tieto diela majú i funkciu ontologickú, veď s umeleckými prostriedkami pomáhajú vzájomnému spoznávaníu. Spomedzi umeleckých odvetví nám doteraz práve literatúra sprostredkovala najviac charakteristických črt, najpresnejší a najkomplexnejší obraz interpretácie a dokumentácie menšinového bytia. Tento obraz nemá iba informatívnu hodnotu, ale prínos merateľný kritériami a normami umenia a estetiky. Stali sa na území obývanom Maďarmi čitateľským zážitkom a vplývali na čitateľa vlastnou svojráznosťou autorstva a svojou estetickou hodnotou a osobitosťou.

Hodnoty menšinovej maďarskej národnej literatúry majú určený vzťahový systém a smerovanie. Tie podporujú jednoznačnosť ich podstaty, smerujú k systému hodnôt vo sfére celej maďarskej literatúry. Ich cieľ môže predstavovať stupeň hodnôt literatúry podľa univerzálnych aj konkrétnych nárokov.

Metamorfózy autorských postojov a literárnych hodnôt

„Nová citlivosť“ ako autonómnosť

Na konci sedemdesiatych a na začiatku osemdesiatych rokov minulého storočia sa v menšinových maďarských literatúrach vytvorili alternatívy tzv. „úradnej“ kultúry v mene túžby po zmene nielen v umeleckom presvedčení, ale aj v spoločenských podmienkach. (V maďarskej menšinovej literatúre v Rumunsku sa nové tendencie vývoja prejavili s nástupom druhej generácie Forrás (Prameň) od 70-tych rokov. V maďarskej literatúre na Slovensku boli zmeny evidentné tiež od sedemdesiatych rokov po vydaní antológie Fekete szél (Čierny vietor) a Egyszemű éjszaka (Jednooká noc). Zmeny v maďarskej literatúre v bývalej Juhoslávii mali tiež generačný charakter, nakoľko sa objavili vo forme estetických koncepcii u autorov generácie Új Symposion (Nový Symposion) prevažne tiež od polovice 70-tych rokov).

Paradoxné je, že:

- mladá generácia autorov týchto literatúr (predovšetkým v 80-tych rokoch) podporovala politické zmeny, pričom v konkrétnych dielach sa vo väčšine dištancovali od politiky. Dá sa to hodnotiť ako postoj, ktorý umožňuje nezávislosť literatúry od politiky;
- eklektika hnutia mladých autorov nerozdelila, ba naopak: simul-

tánná existencia viacerých poetík, štýlov, rozdielnosti umenia sformovala túto spontánnu spoločnosť v koherentne pôsobiacu silu.

Snaha vytvoriť akýsi „náhradný“ literárny smer a alternatívu „independent art“ bola eticky a esteticky celkom odlišná od doterajších snažení. Je príznačné, že nejestvovala myšlienka, ktorá by mohla byť „ars poeticou“ – spoločným programom alebo manifestom vyjadrujúcim miesto hnutia mladej generácie v maďarskej literatúre na Slovensku či v celej maďarskej literatúre. Autorské pohľady a postoje bez predsudkov, individuálne motivácie v literárnych aktivitách, odbúravanie konvencií boli charakteristické črty tvorby mladých autorov, ktorí svoju tvorivú situáciu interpretovali nie cez spoločnosť, ale cez svoje texty, teda formou umenia. Išlo o vzopretie sa proti aktuálnym podmienkam, spoločnej cielenosti, určenosti bytia v menšine. Vplyvom maďarskej a svetovej literatúry (v neposlednom rade českej i slovenskej) sa mladí autori odvrátili od neorealistickeho a ľudového charakteru literatúry a orientovali sa na neoavantgardu, postmodernu, minimalizmus atď.³⁶

Tieto iniciatívy prirodzeným spôsobom ovplyvnili nielen vznik a podmienky literárnych hodnôt v menšinových podmienkach, ale zmenili aj pohľad mladých autorov na svojráznosť a osobitné črty menšinových literatúr. Mladá generácia – až na niektoré výnimky – sa priam programovo hlásila k vzdľaňovaniu sa od minoritného spôsobu vyjadrovania, ktorý sa vtedy javil do určitej miery ako „tácha“ a nie ako hodnotný vzor do

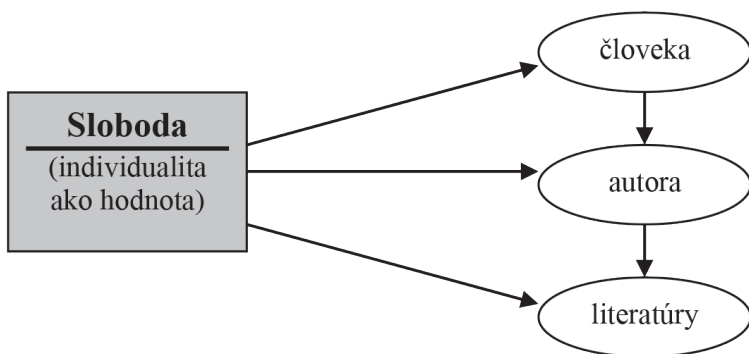
---

36 Treba poznamenať, že v naznačených dôležitých zmenách mal veľký podiel aj fakt, že v Maďarsku boli v tom čase vydané (čiastočne v prekladoch) také diela s filozofickým, sociologickým a psychologickým zameraním, ktoré umožnili otvoriť cestu k zatiaľ menej známym alebo neznámym filozofickým a umeleckým smerom (existencializmus, fenomenológia, antropológia, empirická sociológia, neofreudizmus a i.). V teórii literatúry sa objavili také smery ako teória informácií, štrukturalizmus a semiotika, v literárnej kritike sa začali používať „matematické“ metódy a rozličné lingvistické prostriedky. Literárna verejnosť sa mohla zoznámiť s dielami veľkých „západných“ mysliteľov, ako Kierkegaard, Heidegger, Sartre, Wittgenstein, Weber, Barthes, Jakobson, Markuse a i. V preklade boli vydané knihy aj takých západných, „marxistov“, ako Rogera Garaudyho, Lucien Goldmannovej alebo Ernsta Fischera, ktoré v nemalej miere sformovali, rozvinuli názory dospievajúcej inteligencie. V rokoch „normalizácie“ šírenie diel týchto autorov bolo zakázané...

budúcna. Treba poznamenať, že u niektorých mladých autorov sa na sklonku tisícročia opäť objavila problematika života menšiny, čo môže byť znakom toho, že i postoj napríklad generácie Iródie a antológie Próbaút (1986) v maďarskej literatúre na Slovensku bol asi krajný a nepriniesol absolútne riešenie problémov literatúry. Celý proces ukázal však aktuálnu cestu z neprijateľnosti situácie, čo konkrétne znamenalo zánik výlučnosti reality a človeka, reality a autora, ktorá tematicky, ideovo a formálne charakterizovala doterajšiu literatúru. Nastolený trend sa nezameral vyslovene proti niektorej estetike, ale pozitívnym spôsobom zohral dôležitú úlohu pri dosiahnutí plurality estetiky, čiže (podľa ich vyjadrenia) na dosiahnutí slobody.

Predstava realizácie slobody v dielach a vyhláseniach mladých autorov maďarských menšinových literatúrach sa objavovala v troch rovinách:

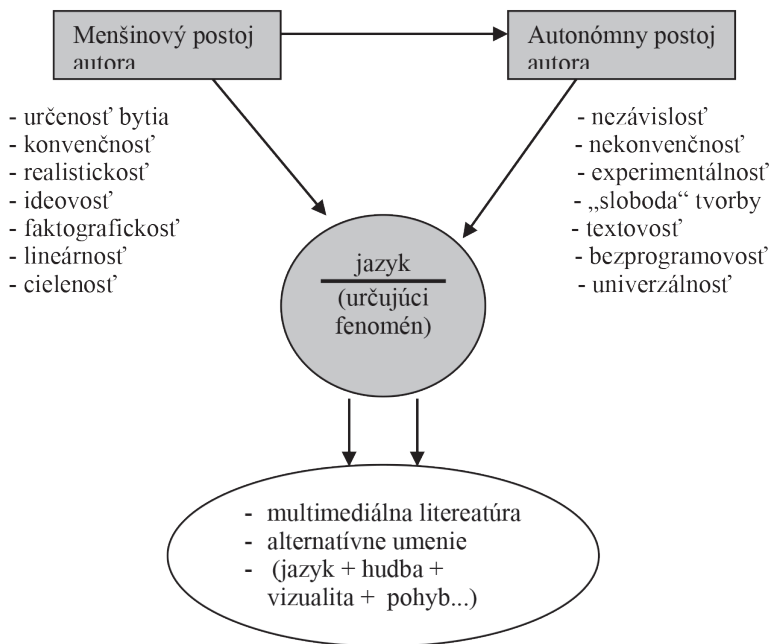
Treba však zdôrazniť, že dosiahnutie hodnoty slobody, teda autonómnosti človeka, autora a literatúry (dostať do popredia individuum a autorské ja) v maďarskej literatúre na Slovensku nerozbehlo hnutie Iródia; ona len v ňom pokračovala a prehĺbila svoje zámery. Tak sa vlastne pripojila a vytvorila estetickú a ideologickú kontinuitu s cennou tradíciou tejto menšinovej literatúry (antológia Fekete szél – Čierny vietor az Egyszemű éjszaka – Jednooká noc, niektorí autori generácie tzv. „ôsmich“). Celkovo možno konštatovať, že menšinové maďarské literatúry okrem vplyvu maďarskej literatúry vo všeobecnosti a svetovej literatúry boli aj pod vplyvom tzv. domácej tradície, v ktorej sa od druhej polovice 60. rokov

autori inšpirovali aj témou odcudzenia človeka. Je viditeľný aj konkrétny vplyv niektorých filozofií, napr. existencializmu, niektorých umeleckých smerov, napr. surrealizmu, ezoterickej vlny maďarskej lyriky (Sándor Weöres, Ágnes Nemes Nagy), ďalej Jánosa Pilinszkyho, Dezsóa Tandoriho, pravdepodobne aj Imre Oravecza, čiže maďarskej neskorej modernej. Je tiež ľahké nájsť paralely medzi tvorbou mladej generácie a starších autorov maďarských menšinových literatúr.

Postoj autorov Iródie k fenoménu „maďarská literatúra na Slovensku“ je vlastne negatívny. Niektorí z jej predstaviteľov sa vyjadrili, že táto menšinová literatúra im neposkytuje dost' inšpirácie, že je pre nich iba hromadou faktov a poloprávď literárnej histórie, že neprezentuje univerzálne umelecké diela. Po takých vyjadreniach niektorí kritici vyslovili mienku, že hnutie mladých autorov zanechalo všetky tradície maďarskej literatúry na Slovensku a zradilo i samotnú maďarskú menšinu.

Mladí autori sa v skutočnosti domáhali svojho práva zaoberať sa vlastným dielom; dominovala ich individualita, ktorá spĺňala funkciu protipólu „diskreditovaného“ kolektivismu. Na základe faktov sa dá zistiť, že mladí autori nezaujali otvorený postoj vo vzťahu k (národnostnému) menšinovému bytiu, nevytvorili vlastnú ideológiu, ani neprijali koncepciu blízku schematizmu. Podstatou ich autorského postoja je fakt, že ich nezaujímala otázka menšinového postavenia, ale iba text diela a jazyk diela, ktorým sa zaoberali a zaoberajú. Podľa ich chápania je literatúra textom a nie prostriedkom pre prežitie a formovanie menšinového bytia. Literatúru teda interpretovali v najširšom zmysle slova ako univerzálnu, nie ako maďarskú alebo maďarskú menšinovú literatúru. Problematika menšín, hraníc, štátov sa objavovala v dielach najvýznamnejších mladých autorov len periférne, niekedy ironicky, podriadená forme a myšlienke, v niektorých prípadoch mala negatívny podtón či dvojaký zmysel.

Charakteristické znaky a postupné „metamorfózy“ charakteru maďarských národnostných literatúr od osemdesiatych rokov 20. storočia z hľadiska postoja autora, zážitkov a literárnych hodnôt svojráznosti môžeme znázorniť schémou nasledovne:

Či už ide o preferovanie menšinového postoja alebo nezávislosti tvorby v klasickom ponímaní, jazyk tvorby zostáva naďalej určujúcim fenoménom vzniku literárnych diel. Pod vplyvom zahraničných tendencií vznikajú od 80. rokov minulého storočia aj v menšinových podmienkach nové žánrové formy literatúry, ktoré rozširujú a obohacujú klasické recepčné spôsoby literárnych diel, estetického zážitku. Vznik multimediálnej literatúry, vizuálnej poézie, vznik textov pomocou počítača, performance, happening a iné básnické akcie zjednocujú v sebe rôzne druhy umeleckých prejavov ako hudbu, zvukové efekty, rôzne vizuálne prvky, pohyb, tanec, spev, pričom rozširujú formy umeleckej komunikácie a percepcie. Všetky nové žánrové formy a rozšírenie druhov a spôsobov možností literatúry v menšinových podmienkach vo všeobecnosti súvisí s náklonnosťou k irónii a ku groteske, s rozvíjaním problematiky tvorby, myslenia, zmyselnosti a abstrakcie, s absorbovaním najnovších umeleckých smerov a experimentovaním v možnostiach obohacovania literatúry. Tieto autorské aktivity tvoria na

všeobecnej úrovni niekoľko charakteristických iniciatívnych znakov aj v menšinových literatúrach:

náklonnosť	{	k estetizácii k irónii ku groteske k textovosti
aktualizovanie problematiky	{	myslenia individuality zmyselnosti abstrakcie
vplyvy neoavantgardy	{	expresivita provokácia profanizácia minimalizácia
básnické aktivity experimentovania	{	hravosť vynaliezavosť asociatívnosť

Možno zdôrazniť, že uvedené formy autorských aktivít vytvárali v maďarských menšinových literatúrach aj dovtedy nepoznané možnosti literárnej tvorby. Hoci univerzálnosť si za cieľ vytýčili v menšinových maďarských literatúrach už oveľa skôr osobnosti ako Zoltán Fábry, Imre Forbáth alebo skupina Sarló (Kosák), neskoršie autorské generácie tzv. „ôsmich“ a „deviatich“, ich ponímanie univerzálnosti a cesta k nej boli iné, ako to prezentovali mladí autori týchto literatúr v 80. rokoch. Estetický význam mladých autorov spočíva v tom, že v maďarskej literatúre na Slovensku sa spája okruh integrity jednotlivca, lyrizácia a intelektualizácia prózy v značnej miere práve s ich predstaviteľmi (T. Krausz, A. Talamon). Dokazuje to básnická tvorba Józsefa R. Juhásza, ktorého neskôr i multimedialne a výtvarné diela a taktiež nim založená umelecká skupina Stúdio erté, zahraničná spolupráca a umenie existuje a pretrváva dodnes. Je typickým nezávislým autonómnym umelcom, ktorého postupná integrácia

do širšieho svetového kontextu – podľa odborných kritik – je evidentná. Jeho vyzreté dielo možno považovať aj za „univerzálne“.

Prínosy a perspektívy

I keď mladá generácia autorov menšinovej maďarskej literatúry nastupujúca v 80. rokoch nesledovala a nevytvárala ideológiu, predsa len sa riadila akýmsi programom, podľa ktorého napríklad ani hnutie Iródiá neočakávalo od autorov vopred sformované myslenie, metódy a estetickú šablónu či šablónu hodnotového systému. O takejto tolerancii v menšinovej maďarskej literatúre do tej doby azda ani nebolo počuť. Prínos týchto autorov upriamil pozornosť nielen na mladých básnikov a spisovateľov, ale aj na tzv. „autonómnú literatúru“ a na možné alternatívy, že existujú možnosti inakšej tvorby ako zobrazenie iba vzťahu človeka a skutočnosti. Tvorba mladých autorov čiastočne naštartovala a nesporne zrýchlila zmeny – i generačné – v maďarskej menšinovej literatúre. Na Slovensku konkrétne v Zväze slovenských spisovateľov a v monopolnom literárnom časopise Irodalmi Szemle. Nakoľko v 80. rokoch uvedené dva subjekty boli takmer jedinými inštitucionálnymi zostupiteľstvami tejto literatúry – s takisto monopolným vydavateľstvom Madách –, v pohybe procesov šlo o lavínový efekt. Včlenením skupiny mladých spisovateľov do Spoločnosti spisovateľov a založením FÍK (Kruh mladých spisovateľov) prakticky docielili oficiálnosť, ale i pacifikovanie hnutia Iródie. Takéto úradné uznanie väčšinou neutralizuje alternatívnosť – do určitej miery to platí aj v prípade spomínanej Iródie. Spočiatku popierané veci a pojmy začali príslušníci mladej generácie znova vytvárať a definovať. Tento postup sa na prvý pohľad zdá paradoxný, zdá sa však, že je organickou súčasťou filozofie generácie. Naďalej ostáva otázka, či sa im znovudefinovanie pojmov podarilo a či sa im podarilo vytvoriť namiesto starých napádaných noriem nové, resp. či sú schopní naplniť ich hodnotami. Stále zostáva otázne, či už môžeme hovoriť o zmene paradigmy v menšinových maďarských literatúrach, či sa nastúpením mladej generácie začala nová éra.

Prínos autorskej generácie 80. rokov – ako už teraz dobre vidieť – aj v širšom kontexte prispel k obnove (a integrácii) maďarskej menšinovej

literatúry. Najlepší z nich vydali kladne ocenené zbierky básní a prózy, postupne vytvárajú životné diela, ktoré sú súčasťou i všeobecne ponímanej maďarskej a stredoeurópskej literatúry. Ide o – dnes ešte aktívny – proces odohrávajúci sa a formujúci sa ešte desaťročia. Jeho definitívne hodnotenie preto prináleží predovšetkým budúcnosti. Je však pravdepodobné, že bude interpretovaný ako začiatok nového segmentu v periodizácii literatúry strednej Európy, ktorej organickými časťami sú aj menšinové literatúry.

V dielach najlepších mladých autorov súčasnej maďarskej menšinovej literatúry sa nezabúda na tému a umeleckú interpretáciu zážitkov, minulosti, jazyka a spoločnosti, ako ani na starosti menšinového postavenia a bytia – práve tie motívy umelecky formulujú z materiálu moderne chápaného jazyka a estetického vyjadrenia. Azda najznámejší na Slovensku žijúci maďarský spisovateľ, Lajos Grendel, – ktorému v roku 1985 vyšla románová trilógia *Odtienené oblomky* aj v slovenskom preklade (preložil Karol Wlachovský) – vo svojej zbierke esejí a literárnej publicistiky ukazuje krivé zrkadlo aktuálnych otázok súčasného života na Slovensku (*Moja vlasť, Absurdistan*, 1998). Vo svojom najnovšom románe *U nás v New Hont* tematizuje symptóm Strednej Európy, v ktorej sa dynamicky menia hranice a politické pomery. *New Hont* sa nachádza niekde medzi Šahami a Banskou Štiavnicou (alebo kdekoľvek inde na Slovensku), je dejiskom kuriózných historických protirečení a paradoxov. Je tu irónia, paródia, groteska, absurdno, ktoré vyvolávajú priame prvky reality týchto paradoxov, ktoré sú úsmevné, ale aj tragikomické. Tento román je diagnózou malichej provinčnosti v zmysle kréda – ako sa uvádza na obale románu – „Cudzie nechceme, svoje si nedáme“ – pričom práve to „naše“ sa napokon ukáže ako večná trauma obyvateľov *New Hontu*. Svojráznosť menšinového osudu a života v týchto prípadoch – aj keď nie je prioritné – má významné miesto v hierarchii literárnych hodnôt. Sú aj ojedinelé a extrémne prípady, ako napr. dielo Józsefa Ravasza, lyrika, ktorý je pôvodom maďarský Róm žijúci na Slovensku a ktorý zasväcuje veľkú časť svojej tvorby práve téme (dvojnásobnej) menšiny.

Zdá sa, že v posledných dvadsiatich rokoch 20. storočia sú menšinové literatúry v Strednej Európe atomizované a svojrázne členené. Tieto literatúry aj intenzívnejšie hľadajú svoju identitu a svoje miesto v literárnom

kontexte. Charakterizovať a hodnotiť tendencie ich vývoja a tvorby, spojitosť s dobou a literárnymi smermi ďalších národných literatúr, ako aj interpretovať ich svojráznosti a osobitosti v integračnom procese znamená – popri uznaní priority estetickej hodnoty – definovať nové pojmy, nové kvality a hodnoty literatúry. Nové interpretácie, zohľadňujúce integračné zmeny, prispievajú k vykresleniu presnejších odtieňov obrazu o menšinových literatúrach, ale napomôžu aj diferencovanému chápaniu stredoeurópskeho umenia v slovenskom, maďarskom a širšom kontexte.

Odborná literatúra (výber)

- Alabán, František: Az irodalomértés horizontjai (Horizonty recepcie literatúry). FiF UMB, Banská Bystrica, 2000
- Alabán, František: Irodalmi érték és sajátosság – Literárna hodnota a svojráznosť. FiF UMB, Banská Bystrica, 2003
- A magyar irodalmi posztmodernség (Maďarská literárna postmoderna). Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001
- A magyar irodalom története 1945-1975 IV. (szerk. Béládi Miklós), (Dejiny maďarskej literatúry 1945–1975 IV. red. Miklós Béládi). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982
- Almási, Miklós: Anti-esztétika (Anti-estetika), Helikon, Budapest, 2003
- Ardamica, Zoran: Literárno-estetické tendencie v dielach mladých autorov Iródie a antológia Próbaút (rukopis rigoróznej práce). FiF UMB, Banská Bystrica, 2004
- Bacsó, Béla (red.): Szöveg és interpretáció (Text a interpretácia), Cserépfalvi, Budapest, 1991
- Barthes, Roland: Válogatott írások (Vybrané state), Európa – Modern Könyvtár 307., Budapest, bez roku vydania
- Bókay, Antal: Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban (Literárna veda v období moderny a postmoderny), Osiris, Budapest, 1997
- Čepan, Oskár: Literárne bagately, Archa, Bratislava, 1992
- Đurišin, Dionýz: Összehasonlító irodalomkutatás (preklad diela Vergleichende Literaturforschung, Akademie Verlag, predslov napísal István Fried), Gondolat, Budapest, 1977

- Ďurišin, Dionýz: Teória literárnej komparatistiky. Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1975, 1985
- Ďurišin, Dionýz: Čo je svetová literatúra, Vydavateľstvo Obzor, Bratislava, 1992
- Eco, Umberto: A nyitott mű (Otvorené dielo), Gondolat, Budapest, 1976
- Fónod, Zoltán: Számvetés (Zúčtovanie), Madách-Posonium, Bratislava, 2003
- Gadamer, Hans-Georg: A szép aktualitása (Aktualita krásna), T-Twins, Budapest, 1994
- Görömbei, András: A szavak értelme (Zmysel slov), Püski, Budapest, 1996
- Gyimesi, Éva: Teremtett világ. Rendhagyó bevezetés az irodalomba (Stvořený svet. Nepravidelný úvod do literatúry), Kriterion, Bukurest
- Heidegger, Martin: A műalkotás eredete (Pôvod umeleckého diela), Európa, Budapest, 1988
- Chmel, Rudolf: Sondy, Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1983
- Ingarden, Roman: Az irodalmi műalkotás (Literárne dielo), Gondolat, Budapest, 1977
- Iródia 1983-1993, Liliium Aurum, Dunaszerdahely, 1994
- Jauff, Hans Robert: Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika (Teória recepcie – estetická skúsenosť – literárna hermeneutika), Osiris, Budapest, 1999
- Kulcsár Szabó, Ernő: Az új kritika dilemmái – Az irodalomértés helyzete az ezredvégen. (Dilemy novej kritiky – Stav recepcie literatúry na konci tisícročia), Balassi, Budapest, 1994
- Kulcsár Szabó, Ernő: Irodalom és hermeneutika (Literatúra a hermeneutika), Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000
- Literárny text v postmoderne, VŠPg FHV, Ústav literárnej a umeleckej komunikácie, Nitra, 1995
- Liotard, Jean-François: Mi a posztmodern? (Čo je postmoderna?), Nagyvilág, 1988/3, 419–426. s.
- Maďarská literatúra v ČSSR (Zost. Karol Rosenbaum), Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1983
- Markiewicz, Henryk: Az irodalomtudomány fő kérdései (Hlavné otázky literárnej vedy), Gondolat, Budapest, 1968

- Mezey, László: Határtalan irodalmunk (Naša literatúra bez hraníc), Hungarovox Kiadó, Budapest, 2001
- Miko, František: Aspekty literárneho textu, Pedagogická fakulta, Nitra, 1989
- Nagy, Pál: Posztmodern háromszögelési pontok: Lyotard, Habermas, Derrida (Bodky trojuholníka: Lyotard, Habermas, Derrida), Magyar Műhely, Párizs–Bécs– Budapest, 1993
- Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen (Národnostné maďarské literatúry na konci tisícročia), Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000
- Pethő Bertalan (red.): A posztmodern (Postmoderna), Gondolat, Budapest, 1992
- Plesník, Lubomír: Estetika inakosti, Filozofická fakulta, UKF, Nitra, 1998
- Plutko, Pavol: Autor umeleckého diela, Ústav jazykovej a literárnej komunikácie, Pedagogická fakulta, Nitra, 1992
- Pomogáts, Béla: Kisebbségben és magyarságban -Tanulmányok a szlovákiai magyar irodalomból (V menšine a maďarstve - Štúdie o maďarskej literatúre na Slovensku), Nap, Dunajská Streda, 1997
- Ricoeur, Paul: Nyelv, szimbólum és interpretáció (Jazyk, symbol a interpretácia), Műhely, Győr, 1970
- Sartre, Jean-Paul: Mi az irodalom? (Čo je literatúra?) Gondolat, Budapest, 1970
- Somorjai disputa (1.), Šamorínska dišputa (1), Fórum Kisebbség – kutató Intézet – Lilium Aurum, Somorja – Dunaszerdahely, 2003
- Szegedy-Maszák, Mihály: Irodalmi kánonok (Literárne kánony), Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998
- Szegedy-Maszák Mihály: „Minta a szőnyegen”. A műértelmezés esélyei (Šance literárnej interpretácie), Balassi Kiadó, Budapest, 1995
- Vasy, Géza: Korok, stílusok, irányzatok az európai irodalomban (Obdobia, štýly a smery v európskej literatúre), Korona Nova Kiadó, Budapest, 1997
- Wellek, René – Warren, Austin: Az irodalom elmélete (Teória literatúry), Gondolat, Budapest, 1972
- Zajac, Peter: Pulzovanie literatúry, Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1993
- Zalabai, Zsigmond: Verstörténés (Dianie básne), Kalligram, Bratislava, 1995
- Žilka, Tibor: Poetický slovník, Tatran, Bratislava, 1984

Pramene a cesty

(Vývinová problematika maďarskej literatúry na Slovensku v druhej polovici päťdesiatych a na začiatku šesťdesiatych rokov)

Komplexné dejiny maďarskej literatúry na Slovensku nie sú ešte dodnes spracované. Existujú však už štúdie analyzujúce a sumarizujúce niektoré čiastkové otázky medzivojnovovej literatúry, ako aj literatúry po roku 1945. Zásluhou maďarských odborníkov na Slovensku (Zoltána Fábryho, Lajosa Turczela, Zoltána Fónoda a iných) vytvorila literárna história o medzivojnovom období menšinovej literatúry síce nie definitívny, ale relatívne ucelený obraz. Vznikli aj prvé knižné monografie o jednotlivých autoroch, literárnych druhoch, resp. kultúrnych inštitúciách. Povojnový literárny vývin maďarskej národnostnej literatúry na Slovensku doteraz najdôkladnejšie spracoval maďarský bádateľ András Görömbei vo svojom diele (*A csehszlovákiai magyar irodalom 1945-1980 – Maďarská literatúra v Československu 1945-1980*, Budapešť. 1982).

Z prác domácich maďarských literárnych vedcov si zaslúžia pozornosť predovšetkým hodnotiace štúdie (práce Z. Fábryho, L. Turczela, A. Csandu, Z. Zalabaiho a iných) a pokusy o esejistické rozbor literárnych súvislostí (štúdie Lászlóa Koncsola, Árpáda Tózséra a iných). Registrácia a hodnotenie národnostnej literatúry v ostatných hodnotiacich materiáloch je v podstate na úrovni dennej kritiky, recenzie a eseje, čo často znamená iba konštatovanie javov a faktov bez rešpektovania širších súvislostí. Monografické analýzy a hodnotenia jednotlivých čiastkových tém literatúry po roku 1945 chýbajú a tak zákonite nedochádza ani k hodnoteniu hlavných javov literárneho diania v intenciách básnických generácií a zoskupení.

Poznamenávam, že postupnosť rozvoja tejto menšinovej literatúry sa spravidla realizuje prienikom mladých básnických skupín a autorských generácií do literárneho života. Tieto generácie a skupiny najčastejšie vstupujú do literatúry spoločnou antológiou, napr. po roku 1945 vyšla v prvej vývinovej etape v roku 1954 prvá takáto antológia pod názvom Három fiatal költő. Török Elemér, Ozsvald Árpád és Veres János versei (Traja mladí básnici. Básne E. Töröka, Á. Ozsvalda a J. Veresa, Bratislava,

1954), neskoršie v roku 1958 vyšla významná antológia generácie tzv. „ôsmich“ pod názvom *Fiatal szlovákiai magyar költők* (Mladí maďarskí básnici na Slovensku). Uprostred druhej vývinovej etapy, približne v polovici šesťdesiatych rokov, začali publikovať – najprv na stránkach týždenníkov, najmä v *Új Ifjúság*, potom v rubrike mladých *Vetés* (*Siatie*) v *Irodalmi Szemle* – mladí autori, ktorí takisto spoločne vystúpili v antológii *Egyszemű éjszaka* (*Jednooká noc*) a ktorí sa odvtedy nazývajú „generáciou *Vetés*“, alebo autormi „*Jednookej noci*“. Bolo ich deväť. O dva roky neskôr, t.j. v roku 1972, vyšla antológia prozaikov tejto generácie pod názvom *Fekete szél* (*Čierny vietor*). Čo sa týka ďalších „generačných“ básnických antológií, spomeniem ešte publikáciu z roku 1980 pod názvom *Megközelítés* (*Prístup*), v ktorej debutovali okrem začínajúcich básnikov aj mladí maďarskí výtvarníci na Slovensku, a z roku 1986 antológiu *Próbaút* (*Skúšobná cesta*). Samozrejme, že vyšli aj ďalšie antológie, ale smer vývoja maďarskej lyriky na Slovensku po roku 1945 určovali predovšetkým tie, ktoré som spomenul a vyzdvihol.

Najlepší príslušníci básnickej skupiny tzv. „ôsmich“ – Árpád Tőzsér a László Cselényi – v posledných desaťročiach vyzreli na úroveň najpokrokovejších a najvýznamnejších tvorcov maďarskej národnostnej literatúry na Slovensku. Ich vstup do literatúry má mimoriadny význam predovšetkým preto, lebo ich umelecké nazeranie a pohľad na svet bol od začiatku prevratne nový v pomere k staršej básnickej praxi. Práve tak aj ich vzťah k lyrickým ideálom bol zložitejší a reálno-kritický. Hľadali a našli nové cesty a metódy umeleckej tvorby a lyrického prežitia skutočnosti a v súvislosti s nimi vznikla dodnes najväčšia literárna polemika maďarskej národnostnej literatúry. Táto polemika prebiehala paralelne s verejnou diskusiou o literárnom realizme koncom päťdesiatych rokov, so začiatkami prehodnotenia lyriky päťdesiatych rokov, s polemikou o literárnom schematizme a dôsledkoch kultu osobnosti v oblasti umenia a literatúry. Túto tému som čiastočne spracoval v štúdiu *Vita – valóság – eszmélés. Az antisematizmus és környéke*), ktorá bola publikovaná v časopise *Irodalmi Szemle*, a vyšla aj v mojej knihe *Irodalomközelben*, PF, Nitra, 1992.

* * *

Téma nebola doteraz komplexne literárno-historicky spracovaná, preto na získanie dôkladnejšieho prehľadu o maďarskom literárnom živote na Slovensku v druhej polovici päťdesiatych a na začiatku šesťdesiatych rokov, na objektívne zhodnotenie okolností a výsledkov vstupu mladých básnikov do literatúry a na analyzovanie ich umeleckých výsledkov som sa v začiatočnej fáze výskumu zaujímal o charakteristické kultúrno-politické a literárno-estetické pozadie daného obdobia. Výsledok tejto úlohy odzrkadľujú štúdie uvedenej knižnej publikácie, v ktorých zdôrazňujem úzku spätosť národnostnej literatúry s historickým vývinom spoločnosti, charakterizujem vzťah mladých básnikov k tvorbe starších lyrikov a stručne hodnotím ich spoločnú antológiu.

V monografickej práci *Két költő nyomában* (Po stopách dvoch básnikov) podávam podrobný komplexný ideovo-estetický rozbor básnickej tvorby oboch spomenutých básnikov. V analýze ich diel som uplatnil princíp prioritného postavenia umeleckého diela v procese literárneho výskumu, pričom som si uvedomoval, že pokiaľ ide o správne pochopenie tvorivého vývinu autorovej osobnosti, básnickú tvorbu možno interpretovať len v úzkych dobových a špeciálnych žánrových reláciách. Výskumom som dospel k všeobecne platnému záveru, že nástupom a aktivizáciou najlepších lyrikov mladej básnickej skupiny na konci päťdesiatych a na začiatku šesťdesiatych rokov maďarská literatúra na Slovensku vstúpila do kvalitatívne nového vývinového štádia. Básnická tvorba popredných básnikov generácie tzv. „ôsmich“ načrtla v tomto procese ďalšie perspektívy vývoja celej maďarskej menšinovej lyriky na vyššom stupni.

Východiskom koncepcie celej spracovanej témy je objasnenie predchádzajúcich bezprostredných spoločenských a literárnych udalostí, zásadných zmien v literatúre s cieľom podať charakteristiku kultúrno-spoločenských a estetických tendencií v danom období. Z procesu rozvoja literatúry vyzdvihujem tie javy, ktoré patria medzi najdôležitejšie a ktoré determinovali tvorivú činnosť tohto obdobia, pričom výsledky rozboru je vždy potrebné a účelné porovnávať a konfrontovať s predchádzajúcimi javmi literárneho života.

Súvislosť a spolupatričnosť vývoja spoločnosti a maďarskej národnostnej literatúry na Slovensku spravidla predstavujú determinujúce fázy

rozvoja tejto literatúry napriek tomu, že sa táto literatúra už preukázala aj s pokrokovejšími výsledkami, ako si to dané spoločenské obdobie vyžadovalo. Deskripcia, charakteristika a hodnotenie rozhodujúcej zmeny, ktorá v maďarskej poézii na Slovensku nastala na konci päťdesiatych rokov, je dôležitým bodom jej vývojovej problematiky. Z aspektu objektívneho hodnotenia a reálneho vymedzenia už táto literárna situácia dozrela na systematizáciu napriek tomu, že jednotlivé básnické diela nie sú definitívne uzatvorené, že sa teda v budúcnosti ešte môžu dopĺňať, dotvárať. Práve z tohto aspektu možno zhrnúť výsledky výskumu do niekoľkých bodov a konštatovaní, ktoré dôsledne charakterizujú vývinové momenty tých rokov:

1. V literatúre päťdesiatych rokov objavujeme veľa schematizmu, prikrášľovania a zjednodušenia, veľa neživotných a navzájom protirečivých postáv a problémov, ale aj veľa spontánneho a naivného nadšenia, manifestačných prejavov solidarity s realizovaním vtedajších spoločenských cieľov. Na konci päťdesiatych rokov sa rodí poézia, ktorá sa snaží vyjadriť nové a zložitejšie problémy človeka, vyjadriť modernejšie nazeranie a pohľad na svet a životné cítenie. Na pozadí týchto literárnych a umeleckých úsilí sa, samozrejme, výrazne objavujú aj spoločenské a historické črty, ktoré vyznačujú hranice obdobia v širších súvislostiach danej skutočnosti.

2. Význam funkcionálnych zmien, odohrávajúcich sa koncom päťdesiatych rokov v literatúre, je neoddeliteľný od procesu funkcionálnych zmien v spoločenskom živote po roku 1945 (a v rámci toho najmä po februárových udalostiach r. 1948). V prvej polovici päťdesiatych rokov sa maďarská literatúra na Slovensku, podobne ako jej susedné národné literatúry (maďarská a slovenská literatúra), stala bezprostredným objektom spoločenského diania, aktivizovaného politikou.

3. Na konci päťdesiatych rokov sa v podmienkach literárnej tvorby uvoľnilo viac priestoru pre vnútornú energiu a vytvorili sa ďalšie možnosti konfrontácie literárnych prostriedkov so všeobecnejšími javmi života a skutočnosti, ako aj možnosti sústredenia na morálne a literárno-estetické problémy. Realizácia zmeny (a premeny) sa teda uskutočnila prostredníctvom a pomocou spoločenského-politického rozvoja, a to tak, – i keď voči susedným národným literatúram trocha oneskorene –, že aj v maďarskej menšinovej literatúre sa uplatnili nové umelecké predstavy.

4. V roku 1958 sa v maďarskej literatúre na Slovensku začína nové obdobie, pričom k urýchleniu literárneho vývinu dochádza aj na základe výsledkov spoločenských zmien. Všetky slabiny národnostnej literatúry po roku 1945 sa vyplavili na povrch. Bez toho, že by sa literatúra vzdala úlohy pomáhať progresu, začala sa obracať priamo k životu, kriticky sa vyrovnávať s jeho nedostatkami a s veľkou mravnou zanietenosťou hľadať cestu dopredu.

5. Po roku 1956 nastáva i v tejto literatúre postupné prekonávanie schematicko-dogmatických bariér. O slovo sa hlási nové pokolenie básnikov, ktoré sa predstavilo v spoločnej antológii (Fiatál szlovákiai magyar költők antológiája – Antológia mladých maďarských básnikov na Slovensku, SVKL, 1958). Táto lyrická zbierka obsahuje básne ôsmich začínajúcich mladých lyrikov (László Cselényi, Árpád Tözsér, Pál Fecsó, Lajos Gyüre, Tibor Kulcsár, Lajos Zs. Nagy, József Petrik, Tibor Simkó), preto sa volá aj antológia „ôsmich“.

6. V roku 1956 zanikol časopis Fáklya (Pochodeň) a od roku 1958 začal vychádzať literárny časopis Irodalmi Szemle (Literárny obzor); spočiatku štvrťročne, od roku 1961 do roku 1964 šesťkrát ročne, od roku 1964 desaťkrát a od roku 1991 dvanásťkrát ročne, ktorý od začiatku svojho vzniku podstatne odzrkadľuje situáciu novej maďarskej literatúry na Slovensku.

7. Narastá význam vplyvu zahraničných literatúr, vzniká nový poetický program a odklon mladých básnikov od poetiky a básnickej praxe predošlej generácie. Umelecké preklady zahraničnej poézie sa stávajú súčasťou nových básnických programov a obnovuje sa kritické myslenie ako aj svetonázorová orientácia autorov.

* * *

Zvlášť treba upozorniť na vývinovú problematiku a úlohu literárnej kritiky v tejto zložitej situácii. V súvislosti s týmto dôležitým faktorom treba poznamenať, že v prvej polovici päťdesiatych rokov redakčné, vydavateľské, odborné, ako i verejné posudzovanie básní bolo v maďarskom literárnom živote na Slovensku približne na takej nenáročnej úrovni ako lyrika sama, resp. že sa dobromyseľne prispôbovalo výkonom básnikov.

Po množstve vážavých hodnotení vyvolali rozruch Fábryho kritické vystúpenia (Harmadvirágzás – Tretí rozkvet, 1954; Fiatalok antológiája - Antológia mladých, 1954; Kevesebb verset – több költészetet - Menej básní – viac poézie, 1955), v ktorých autor analyzoval pôvodné maďarské diela, vychádzajúce na Slovensku od roku 1950, a prvý raz postavil pred básnikov obsiahle a náročné estetické meradlá. Podstatou jeho kritik – okrem požiadavky optimálnej orientácie na jazykové, štylistické, kompozičné a verzologické nedostatky básní – bol špecifický eticko-estetický systém požiadaviek na poéziu, ktorý vyplýval z jeho historických a spoločenských skúseností, z jeho antimilitarizmu a antifašizmu a v oblasti estetiky vychádzal z expresionizmu a realizmu. Dôrazne a so zreteľom na zmenené spoločenské pomery upozorňoval básnikov na narušenie kontinuity, čím súčasne už pripravoval zvrat, ktorý nastal roku 1958. Fábryho výklad povahy a funkcií poézie (Res poetica, 1959) bol polemikou so zjednodušujúcimi predstavami a názormi, ktoré vládli vo vtedajšom literárnom, kritickom a kultúrno-politickom povedomí. Ústredný problém, na ktorý sa kritik sústreďoval, bola otázka provincializmu, naivity a obmedzenosti. Fábry na konkrétnych prípadoch demonštroval jeho príčiny a škodlivé dôsledky na myslenie a spoločenský postoj človeka a na básnickú tvorbu osobitne. Diagnostikoval príčiny slabín maďarskej literatúry na Slovensku, zhodnotil pozitívne tvorivé činy, pomohol literárnej praxi hľadať cesty zvyšovania úrovne umeleckej tvorby, ale aj ideovej pôsobivosti literatúry.

Schematický pohľad na literatúru a dogmatické skresľovanie skutočnosti neraz podrobil ostrej kritike aj Lajos Turczel, ktorého kritikej metóde sa často pripisoval didaktizmus. Modifikáciu autorovej kritikej metódy a zvýšenie jej kritérií odzrkadľujú aj knižné výbery z jeho kritických článkov (Írások mérlegen – Diela na váhe, 1958; Írás és szolgálat – Tvorba a služba, 1964). Z jeho mnohostrannej činnosti z toho obdobia sú významné žánrové obrazy vývinu (Líránk mai helyzete és perspektívái – Situácia a perspektívy našej lyriky...) a značná podpora a pomoc pri vydaní antológie mladých básnikov (predslov antológie napísal sám...).

Od polovice päťdesiatych rokov vstupujú do literárnej kritiky aj Sándor Csanda a Olivér Rác – aj vďaka ich pôsobeniu nadobudla literárna kritika potrebnú vážnosť. Ku koncu päťdesiatych rokov pribúdajú v literárnej

kritike ďalšie mená: László Dobos, Zoltán Fónod. Teoretické myslenie postupne v čoraz väčšej miere preniká do kritickej a esejistickej praxe. Dokazuje to vzostupná úroveň širšie koncipovaných štúdií Gyulu Dubu, Árpáda Tőzséra, Lászlóa Koncsola a Zsigmonda Zalabaiho. Charakterizuje ich rastúci nadhľad nad skúmaným materiálom, presný pojmový aparát a myšlienková vyzretosť formulácií, čo je výsledkom uvedomelého teoretického sebvzdelávania. Árpád Tőzsér svojím článkom Egy szemlélet ellen – Proti jednému pohľadu (Hét 1963/14) v prvej polovici šesťdesiatych rokov vyprovokoval a otvoril literárnu polemiku, ktorá definitívne skoncovala so schematizmom v maďarskej menšinovej literatúre na Slovensku.

* * *

Osobitne treba poukázať na to, že pre mladých maďarských básnikov na Slovensku v druhej polovici päťdesiatych rokov bol motivačným zdrojom, ba aj bezprostredným príkladom vývin blízkej slovenskej poézie. Ak sa na chvíľu pozrieme na najvýznamnejšie kultúrno-politické a literárne udalosti a estetické tendencie v slovenskom literárnom živote v tých rokoch, môžeme vidieť, že tak ako začiatky päťdesiatych rokov aj etapa povojnovej slovenskej literatúry (1956-1963) má svoje vnútorné napätie. Na II. zjazde československých spisovateľov roku 1956 zúčtovali autori s predchádzajúcou etapou a kriticky sa vyrovnali so spoločensko-politickými podmienkami tvorivej práce. Manifestovali svoj kladný postoj k progresu, ale zároveň rezolútne odmietli všetky prejavy a dôsledky kultu osobnosti. Viaceré príspevky mali polemicky vyostrený charakter. Obdobie po spomínanom zjazde sa vyznačovalo hľadaním nových prístupov ku skutočnosti, neobišlo sa však bez neistôt. Postupne sa slovenská literatúra prepracúvala k tvorivým úspechom. Nie náhodou sa vracia veľká časť prózy v tejto etape k tematike protifašistického boja a k SNP. Revolučný ideál povstania sa pre nich stáva kritériom hodnotenia súčasnosti. V dráme je situácia podobná a slovenská poézia hľadá svoju tvár v zdôrazňovaní vysokých mravných hodnôt. Celá literatúra kladie v tom období na prvé miesto mravné otázky. Jej tematické ťažisko sa prenieslo z výrobných

oblastí do mnohostrannej a rozvrstvenej sféry ľudského vedomia.

Druhú polovicu päťdesiatych rokov charakterizuje prílív nových talentov. Vznik literárneho časopisu *Mladá tvorba* pôsobil mobilizujúco na autorov vstupujúcich do literatúry. Tvorba mladej generácie, najmä básnickej, sa hneď od začiatku vyznačovala estetickou a formálnou vyhranenosťou. Príslušníci tejto generácie nadviazali na demokratické tradície slovenskej, ale i svetovej literatúry. Kontakt s európskym literárnym prúdením sa v tom čase zintenzívnil. Slovenská poézia sa dostávala do zvýšeného vývinového pohybu. Mladá tvorba vytyčovala pre nové cesty poézie koncepciu práve tým, že zdôrazňovala princípy jej nevyhnutnej otvorenosti voči celej básnickej produktívnej tradícii. Miroslav Válek o tom písal v programovej stati *Mladej tvorby*: „Moderná poézia ... bude vyrastať z národných tradícií. Bude však ťažiť z fondov modernej svetovej poézie. Bude obrátená tvárou k súčasnosti a bude zasahovať všetky tematické oblasti“ (*Cesty poézie, Mladá tvorba, 1958*).

Je pochopiteľné, že mladá básnická generácia, ktorá časopisecky vstupovala do literatúry koncom päťdesiatych rokov a svoje prvé knižky vydávala začiatkom rokov šesťdesiatych, disponovala viacerými výraznými talentmi (L. Feldek, J. Stacho, J. Ondruš, M. Kováč, J. Šimonovič, J. Mihalkovič...). Spočiatku bolo tvorivé úsilie týchto mladých básnikov do značnej miery prekrývané presilou skupinovej poetologickej programovosti, formulovanej na polemickom vzťahu k predchádzajúcej etape vývinu slovenskej poézie, aj v smere pozitívneho nadväzovania na to, čo z básnickej tradície pokladali pre seba za inšpiratívne (napr. nezvalovský poetizmus a jeho tvorivé pramene: Rimbaud a Apollinaire). Zároveň však už prvé zbierky týchto mladých básnikov (Feldek: *Jediný slaný domov, 1961*; Stacho: *Svadobná cesta, 1961*; Mihalkovič: *Lútosť, 1962*) zreteľne naznačili, že skupinový program zostane len rámcom pre ich vstup do literatúry a že každý z nich je schopný stať sa výraznou básnickou individualitou s vlastnou originálnou poetikou i osobitnou umeleckou noetikou.

Vývinový pohyb v mladej generačnej vrstve, hoci prijímaný spočiatku staršími básnikmi aj s istou nedôverou alebo rezervovanosťou, nezostal bez vplyvu na zdynamizovanie tvorivej situácie v celej slovenskej poézii. Dôležité tu bolo, že sa otvoril širší výhľad na súbor aktuálnych tradícií

slovenskej básnickej tvorby, čo umožňovalo nejednému autorovi zo staršej generácie zaujímať subjektívne zhovievavejší, no zároveň historicky objektívnejší postoj aj k tvorbe vlastnej básnickej mladosti (V. Beniak, E. B. Lukáč, P. Horov, J. Kostra, A. Plávka...).

Pre najnovšie dejiny slovenskej poézie má však veľký význam fakt, že sa začiatkom šesťdesiatych rokov mohol vrátiť k literárnej aktivite Laco Novomeský. Jeho opätovná osobná i tvorivá prítomnosť v literatúre sa stala významným spojovacím ohnivkom pri utváraní organickej kontinuity slovenských literárnych dejín v šesťdesiatych rokoch. Obrodný proces, ktorý prebiehal v slovenskej literatúre koncom päťdesiatych a začiatkom šesťdesiatych rokov aj v závislosti od obrodného procesu v spoločenskom živote, bol totiž zložitý, ale pomerne priamočiary. Vtedajšia marxistická kritika síce – bez analýzy – falošne obvinila výsledky mladých básnikov z „netvorivého epigónstva“ a z „módneho zašifrovania básne až do nezrozumiteľnosti jazyka“, nová poézia napriek tomu nezostávala v tom čase na okraji skutočného vývinu slovenskej lyriky, ale ovplyvnila jeho vcelku pozitívny a kontinuitný charakter a menila aj hodnotové kritéria tejto poézie.

Situácia v maďarskej poézii na Slovensku bola podobná naznačenému pohybu slovenskej lyriky, a to aj pokiaľ ide o koncipovanie nových básnických programov, aj v súvislosti s generačnými postojmi. Poézia M. Válka aj L. Feldeka z tých rokov mala veľký inšpiračný vplyv na lyriku najpokrokovejších maďarských básnikov na Slovensku, aj na najvýraznejších lyrikov generácie „ôsmich“. (Poznámka na ilustráciu: Á. Tózsér prekladal a vydal vybrané básne L. Feldeka pod názvom *Virradat* a ceruza *körül*, eseje a štúdie od V. Mináča pod názvom *Összefüggések*, ale prekladal aj básne P. O. Hviezdoslava a ďalších slovenských básnikov. Pritom vplyv a pozornosť – možno povedať – boli vzájomné, veď L. Feldek napísal predslov vybraným básňam Á. Tózséra preloženým do slovenčiny *Na brehu papiera*, ako aj k antológii pod názvom *Mužný vek*. Tieto básne prekladal Vojtech Kondrót a ďalší poprední slovenskí básnici.)

* * *

Dnes už vieme, že obrat, ktorý nastal v roku 1958, sa dotkol celého literárneho života a každého talentu do tej miery, že sa zmenilo základné smerovanie celej maďarskej národnostnej literatúry. Na konci päťdesiatych rokov prenikal čoraz hlbšie do vnútra poézie sám básnický subjekt a najtalentovanejší básnici prvej generácie – Tibor Bábi, Árpád Ozsvald a György Dénes – tvorili tragicky ladenú poéziu, pričom odmietali cudzie vzory a opierali sa o dialektiku vlastného umeleckého vývinu a o vlastné dialógy s meniacou sa skutočnosťou. Ich poézia sa na určitý čas naplnila dramatickosťou v mýtickom, intímnom alebo historickom priestore – zmenila sa na introvertnú.

Už som spomenul, že vo vývine maďarskej literatúry na Slovensku bolo dôležitým momentom vydanie antológie „ôsmich“, prostredníctvom ktorej vstúpilo do literatúry nové básnické pokolenie s programom hlásajúcim nárok na poznanie totálneho sveta, negujúcim simplifikujúci pohľad schematizmu a postulujúcim zložitejšie umelecké nazeranie na skutočnosť. Treba zdôrazniť, že mladí básnici, najmä aplikovaním nových umeleckých foriem, prekonalí starších básnikov; ich diela charakterizoval bohatý jazykový štýl, smelý tón, pestrá obrazovosť, silnejšia myšlienková sféra, bohatá rytmická škála a širšie žánrové spektrum. Antológia mladých básnikov je významná aj z toho dôvodu, že po nej už nebolo možné písať básne tak ako predtým a literárna polemika prebiehajúca okolo nej pomohla značným spôsobom pri vytvorení rozhodujúcej literárnej verejnej mienky a literárneho života. Lajos Turczel, ktorý redigoval antológiu mladej generácie, v úvode knihy zdôraznil, že v oblasti kompozície a formy má nová generácia v porovnaní s praxou predošlého pokolenia prevahu, a upozornil aj na jej výrazne sa prejavujúce tzv. „individuálne“ prvky. Účinkovaním mladých básnikov nadobudla národnostná literatúra špecifickejší charakter, ale nevzdala sa národnostných sociálnych genetických znakov. Mladí básnici zavrhovali dovtedy platný literárny postoj viacerými cestami; negovali ho v básňach, neskôr – hlavne programátori generácie Tózsér a Cselényi – aj v literárnej publicistike. Vyžadovali nový pohľad na literatúru, nový básnický postoj a vytváranie nového vzťahu k realite, ktorý si vyžadoval novú básnickú formuláciu.

Z básnikov generácie „ôsmich“ treba vyzdvihnúť dvoch najvýznamnejších autorov: Árpáda Tózséra a Lászlóa Cselényiho, prinášajúcich nový generačný program. Vo svojej práci pod názvom Két költő nyomában (Po stopách dvoch básnikov) analyzujem a hodnotím ich básnické zbierky, vychádzajúce od začiatkov ich básnických debutov do konca osemdesiatych rokov, ale v rámci možností odkryvam aj estetické črty obdobia a všimam si hlavný smer pohybu celej maďarskej menšinovej lyriky. V tejto publikácii sa snažím zistiť, ako sa dostala poézia Tózséra, opisujúca primárne zážitky, k objektívnej lyrike, a Cselényiho živelná dynamická poézia k spájaniu poetických tradícií a krajností neoavantgardy. Podrobný a porovnávací rozbor týchto otázok poznamenáva značnú časť lyrických diel, a preto aj podstatnú časť monografického spracovania tejto problematiky.

* * *

Z ďalších lyrikov generácie „ôsmich“ možno ešte vyzdvihnúť popri spomenutých básnikoch aj Lajosa Zs. Nagya (v antológii sa uvádza ešte bez „Zs.“), u ktorého takisto badať vplyv tzv. „ľudovej školy“, pravda, jeho poézia sa menila podľa iných zákonitostí než tvorba vyššie spomenutých básnikov. Spočiatku aj on bol vyznávačom romantického zmýšľania, ale neskôr zistil, že spod zdanlivého romantizmu číha grotesknosť. Krajnosti jeho poézie, ani dimenzie citov subjektu nemali takú výraznú silu ako v básňach Cselényiho; príčina tkvie predovšetkým v ohraničenom emocionálnom básnickom žánri, ktorým je pieseň a elégia. Básnikov nový postoj sa prejavil v tom, že romantické emblémy prvej tvorivej etapy nájdeme aj v jeho neskorších dielach, ale už nie v pomere naivného stotožňovania, ale ironického odporu, v skreslených a groteskných podobách a polohách.

Ďalším nadaným lyrikom generácie bol Tibor Simkó, ktorého poézia sa formovala svojráznym spôsobom, a zdá sa, že aj neskoršie sa nachádzal v stave kryštalizácie. Spočiatku bol pod vplyvom symbolistov, parnasistov a impresionistov – tieto impulzy prijal cez filiácie maďarskej poézie. Jeho vlastné myšlienky prenikali prostredníctvom osvojených výrazových foriem iba po častiach, hoci v básňach zazneli výrazne individuálne témy a pomerne často sa v nich vyskytol aj miestny maďarský kolorit. Úroveň a

úspech, ktoré dosiahol Simkó v básňach pre deti, sa dá vysvetliť na jednej strane vyvinutým autorovým básnicko-hudobným sluchom a perfektným zvládnutím formy, a na druhej strane bohatstvom nápadov a uvoľneným humorom. Konceptiu tvorby pre deti odvodzoval Simkó z najlepších maďarských tradícií ľudovej a umelej poézie, a okrem toho veľa sa naučil aj z absurdných vzorov limerickov.

Ostatným štyrom básnikom antológie „ôsmich“ sa doteraz nepodarilo vytvoriť výrazný vlastný básnický svet, nedokázali si vytvoriť individuálnu poetiku. Zbierky Tibora Kulcsára (zomrel v roku 1992) a Józsefa Petrika boli len vykročením bez pokračovania. O básňach nerovnakej úrovne Lajosa Gyüreho sa kritika vyjadřila negatívne – s jej výhradami a názormi sa vcelku možno stotožniť. Nevyhranený spôsob básnického vyjadrenia je typický aj pre poéziu Pála Fecsóa. Uvedení štyria členovia generácie „ôsmich“ a ich dielo môžu byť zaujímavé preto, že vychádzali z miestnych vplyvov súčasníkov a z praxe poézie maďarských klasikov. Súčasne v mnohých ich básňach našlo svoje miesto aj to, čo sa ukázalo ako poeticky rušivé: sklon moralizovať, prehnaná všednosť a pózovitosť. Ich vplyv oslabila pravdepodobne aj detailizácia a zámer vypovedať o všetkom, podobne ako nedostatočný stupeň v ovládaní jazyka a umeleckej formy.

* * *

Na základe zvolených kritérií som sa snažil poukázať na hlavné črty vývinovej problematiky maďarskej literatúry (najmä lyriky) v druhej polovici päťdesiatych a na začiatku šesťdesiatych rokov. Dalo by sa rozmýšľať aj o niektorých ďalších problémoch, napr. o obnovení niektorých literárnych žánrov, ako rapsódia, ktorá vierohodne vyjadřovala naznačené zmeny; bola popretkávaná prudkou a do určitej miery nevyrovnanou ideovosťou. Básne mladých autorov charakterizovala rapsodická forma, ktorá bola znakom experimentálneho postoja, hľadajúcej tvorivej snahy a rozrastajúcej sa myšlienkovitosti. Momenty lyrického vývinového obrazu by sa dali dokumentovať aj interpretáciou konkrétnych básnických diel.

Na záver interpretovaného vývinového procesu by som chcel zdôrazniť, že etapu maďarskej literatúry na Slovensku po roku 1945 považujem za jed-

notnú, ale pri výskume procesu miery a charakteru vývinu treba konštatovať, že koncom päťdesiatych a začiatkom šesťdesiatych rokov značné rozvíjanie, ako aj rozšírenie horizontu poézie a jej diferenciacia znamenali dospievanie tejto literatúry, v ktorej významnú úlohu hrali poprední básnici generácie „ôsmich“. Charakteristika a hodnotenie vyznačenej etapy a nástupu tejto básnickej generácie, takisto ako estetická a ideová analýza básnickej tvorby príslušníkov generácie „ôsmich“, napomáha definitívne objasniť súvislosti systému a básnických hodnôt celého procesu vývinu maďarskej menšinovej literatúry na Slovensku po roku 1945.

Odborná literatúra (výber)

Alabán, Ferenc: Két költő nyomában (Az élményekben születő költői valóság) (Po stopách dvoch básnikov – Básnická skutočnosť rodiaca sa v zážitkoch), Nitra, 1995

Bábi, Tibor: Író, költő, művész dolga (Vec spisovateľa, básnika, umelca), Bratislava, 1979

Dejiny slovenskej literatúry 4 (Slovenská literatúra po roku 1945) Autori: J. Števec, P. Plutko, V. Petrik, Z. Rampák, J. Kopál, K. Rosenbaum, Bratislava, 1987

Chmel, Rudolf: Kritika a kontinuita, Bratislava, 1975

Duba, Gyula: Valóság és életérzés (Skutočnosť a životné cítenie), Bratislava, 1972

Fábry, Zoltán: Harmadvirágzás (Szlovákiai magyar adalékok) (Tretí rozkvet), Bratislava, 1963

Fónod, Zoltán: Vallató idő (Čas spovede), Bratislava, 1980

Körvonalak (Obrysy), Bratislava, 1982

Koncsol, László: Kísérletek és elemzések (Pokusy a analýzy), Bratislava, 1978

Šmatlák, Stanislav: Súčasnť a literatúra, Bratislava, 1975

Dve storočia slovenskej lyriky (Obdobia – osobnosti – diela), Bratislava, 1979

Tózsér, Árpád: Az irodalom valósága (Skutočnosť literatúry), Bratislava, 1970

Truhlář, Břetislav: Literatúra a skutočnosť, Bratislava, 1976

Turczel, Lajos: Írások mérlegen (Diela na váhe), Bratislava, 1958
Zvara, Juraj: A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában (Riešeni maďarskej národnostnej otázky na Slovensku), Bratislava, 1965

Meniaci sa básnický svet

(Lyrické zážitky Árpáda Tözséra a Lászlóa Cselényiho)

Na konci päťdesiatych rokov sa v maďarskej literatúre na Slovensku rodí poézia, ktorá sa snaží vyjadriť nové a zložitejšie problémy človeka a modernejšie nazeranie na svet. Na pozadí literárnych a umeleckých snáh sa samozrejme výrazne objavujú aj spoločenské a historické črty, ktoré vykresľujú hranice obdobia v širších súvislostiach. Význam funkcionálnych zmien odohrávajúcich sa koncom päťdesiatych rokov v literatúre je neoddeliteľný od zmien v spoločensko-politickom procese po roku 1945 (a v rámci toho najmä po februárových udalostiach v 1948). V prvej polovici päťdesiatych rokov sa maďarská literatúra na Slovensku, podobne ako i okolité národné literatúry (maďarská a slovenská literatúra) stala bezprostredným objektom politicky aktivizovaného spoločenského diania.

Aj napriek mnohým nedostatkom, ktoré objavujeme v literatúre začiatkom päťdesiatych rokov, je možné a potrebné ju hodnotiť vcelku pozitívne. Práve v tom období nadobudla literatúra spoločenskú závažnosť a závažnosť, ktorá v nej trvá dosiaľ. Bolo v nej veľa schematizmu a zjednodušenia, veľa neživých a papierových postáv a problémov, ale aj veľa spontánneho nadšenia za vec socializmu, manifestačných prejavov solidarity s programom komunistickej strany a humanistickým spoločenským cieľom.

Vznikli diela ideovo pribojné (Gy. Dénesa, T. Bábiho, I. Gyurcsó a iných), ktorých hodnota pretrváva i v súčasnosti. Hoci popri nich vznikli i diela „nedonosené“, ukázalo sa, že nová orientácia v literatúre padla na úrodnú pôdu. V roku 1956 časopis Fáklya (Pochodeň) zanikol a od roku 1958 začal vychádzať literárny časopis Irodalmi Szemle (Literárny obzor).

V maďarskej literatúre na Slovensku sa na konci päťdesiatych rokov uvoľnilo viac vnútornej energie a vytvorili sa ďalšie možnosti konfrontácie so všeobecnejšími javmi života a skutočnosti, ako i sústredenie sa na morálne a literárno-estetické problémy. Táto zmena bola podmienená spoločensko-politickým vývojom (i keď vzhľadom na susedné národné literatúry k nej došlo trocha oneskorene). Vývin maďarskej literatúry na Slovensku po roku 1958 súvisí s dôsledkami XX. zjazdu KSSZ, ktoré

znamenal aj v domácich podmienkach veľký obrodný čin a zasiahli podstatne do všetkých oblastí nášho spoločenského života. Nedostatky národnostnej literatúry vyplývajúce zo schematického a zjednodušeného chápania vzťahu literatúry a spoločnosti po roku 1945 sa dostali na povrch až na konci päťdesiatych rokov. Literatúra sa začala obracať reálnejšie k životu, kriticky sa vyrovnávať s jeho nedostatkami a s veľkou mravnou zanietenosťou hľadať cestu vpred. Po tomto zjazde maďarská literatúra postupne prekonáva schematicko-dogmatické bariéry. O slovo sa hlási nové pokolenie básnikov, ktoré sa predstavilo v spoločnej antológii *Fiatal szlovákiai magyar költők antológiája* – (Antológia mladých maďarských básnikov na Slovensku, SVKL, 1958). Táto zbierka predstavuje tvorbu ôsmich začínajúcich lyrikov (László Cselényi, Árpád Tózsér, Pál Fecsó, Lajos Gyüre, Tibor Kulcsár, Lajos Zs. Nagy, József Petrik, Tibor Simkó), preto sa volá aj antológia „ôsmich“.

V súvislosti s literárnou kritikou treba poznamenať, že v prvej polovici päťdesiatych rokov bolo redakčné, vydateľské a odborné posudzovanie básní v maďarskom literárnom živote na Slovensku približne na takej nenáročnej úrovni ako lyrika sama, alebo sa dobromyseľne prispôbovalo výkonom básnikov. Po množstve vážavých hodnotení vyvolali rozruch Fábryho kritiky³⁷. Hodnotili sa v nich pôvodné maďarské diela, ktoré vyšli na Slovensku od roku 1950. Fábry prvý raz postavil pred básnikov náročné estetické kritériá. Podstatou jeho kritik bolo okrem koncentrácie na jazykové, štylistické, kompozičné a verzologické nedostatky diel vytvorenie špecifického eticko-estetického systému požiadaviek. S ohľadom na zmenené spoločenské pomery dôrazne upozorňoval básnikov na narušenú kontinuitu literatúry, čím súčasne pripravoval zvrat, ktorý nastal po roku 1958. Fábryho výklad povahy a funkcií poézie³⁸ bol polemikou so zjednodušujúcimi predstavami a názormi, ktoré vládli v súdobom literárnom, kritickom a kultúrno-politickom myslení. Ústredným problémom Fábryho kritik bola otázka provincializmu a obmedzenosti schematického pohľadu na literatúru. Fábry na konkrétnych prípadoch demonštroval

---

37 Fábry Zoltán.: *Harmadvirágzás, Kevesebb verset – több költészetet*. In.: *Harmadvirágzás*. Bratislava, SVKL 1963, s. 11-53 a s. 75-92.

38 Fábry Zoltán.: *Res poetica*. In.: op. cit. s. 189-238.

jeho príčiny a škodlivé dôsledky na myslenie a spoločenský postoj človeka a najmä na básnickú tvorbu. Diagnostikoval príčiny slabín maďarskej literatúry na Slovensku, zhodnocoval pozitívne tvorivé činy, pomáhal literárnej praxi hľadať cesty zvyšovania ideovej pôsobivosti a umeleckého majstrovstva literatúry.

Dogmatický pohľad neraz ostro kritizoval aj Lajos Turczel, ktorý priamo učil mladých básnikov a pripravoval ich na autorskú dráhu. Svoje hodnotové kritériá a kritickú metódu prezentuje aj vo svojom výbere štúdií a kritických článkov³⁹. V jeho mnohostrannej činnosti na konci päťdesiatych rokov a na začiatku šesťdesiatych rokov sú štúdie a odborné články zaoberajúce sa vývinovou problematikou maďarskej národnostnej literatúry⁴⁰, ako aj všeobecná podpora pri vydávaní publikácií začínajúcich autorov.

Do kritickej a esejistickej praxe čoraz väčšmi preniká teoretické myslenie. Dokazuje to vzostupná úroveň širšie koncipovaných štúdií Gyulu Dubu, Árpáda Tőzséra a Lászlóa Koncsola, ktoré charakterizuje rastúci nadhľad nad skúmaným materiálom, presný pojmový aparát a myšlienková vyzrelosť formulácií ako výsledok uvedomelého teoretického sebvzdelávania. Árpád Tőzsér svojím článkom⁴¹ v prvej polovici šesťdesiatych rokov vyprovokoval literárnu polemiku, ktorá definitívne skoncovala so schematizmom v maďarskej národnostnej literatúre.

S antológiou „ôsmich“ vstúpilo do literatúry mladé básnické pokolenie s programom hlásajúcim nárok na totálne poznanie sveta, ktorý negoval simplifikujúci pohľad a postuloval zložitejšie umelecké nazeranie na skutočnosť. Mladí básnici aplikovaním nových umeleckých foriem prekonali starších básnikov; ich diela charakterizoval smelý tón, pestrá obraznosť, hlbšia myšlienková sféra, bohatá rytmická odtienenosť a širšie žánrové spektrum. Mladí básnici zavrhovali dovtedajší literárny postoj z viacerých aspektov; negovali ho v básňach, neskôr hlavne programátori generácie Tőzsér a Cselényi aj v literárnej publicistike. Vyžadovali nový

---

39 Turczel Lajos: Írások mérlegen. Bratislava, SVKL 1958.

40 Turczel Lajos: A cseh-szlovákiai magyar irodalom fejlődési feltételei 1945 előtt és után. In.: Írás és szolgálat. Bratislava, SVKL 1965, s. 7-26.

41 Tőzsér Árpád: Egy szemlélet ellen. Hét, 19, 1963, s. 7-8.

pohľad na literatúru, nový básnický postoj a vytváranie nového vzhľadu reality, ktorý si vyžadoval novú básnickú formuláciu. Antológia mladých básnikov je významná aj z toho dôvodu, že nastolila nové kritériá umeleckej tvorby a okolo nej rozprúdená literárna polemika významne pomohla vytvárať novú literárnu verejnú mienku a literárny život. Lajos Turczel, ktorý redigoval antológiu mladej generácie, v úvode knihy zdôraznil, že v oblasti kompozície a formy má nová generácia v porovnaní s praxou predošlého pokolenia prevahu, a upozornil aj na jej výrazne sa prejavujúce „subjektívne“ prvky. Objavením sa mladých básnikov nadobudla národnostná literatúra špecifickejší charakter, pričom sa však nevzdala národnostno-sociálnych genetických znakov. V súčasnosti je už zrejmé, že obrat, ktorý nastal v roku 1958, sa dotkol celého literárneho života a každého pravého talentu natoľko, že sa zmenil základný postoj k umeleckej činnosti celej národnostnej poézie. Na konci päťdesiatych rokov preniká do lyriky čoraz hlbšie zvýšená subjektívnosť a najtalentovanejší básnici prvej generácie Tibor Bábi, Árpád Ozsvald a György Dénes začali vytvárať meditatívne ladenú poéziu, pričom odmietli cudzie vzory a opierali sa o vlastné dialógy s meniacou sa skutočnosťou. Ich poézia sa na určitý čas naplnila dramatickosťou a zmenila sa na introvertnú.

Najvýznamnejšími básnikmi generácie „ôsmich“ sú Árpád Tózsér a László Cselényi, ktorí priniesli do maďarskej literatúry na Slovensku nový generačný program. Ako sa dostala poézia Tózséra, opisujúca primárne zážitky, k objektívnej a „predmetnej“ lyrike a Cselényiho živelnosť k maďarským poetickým tradíciám a neoavantgarde? Odpoveď na túto otázku dáva skutočnosť, že uvedení básnici majú centrálnu postavenie v maďarskej poézii na Slovensku a nemalú zásluhu na jej kvalitatívnom raste.

* * *

Árpád Tózsér je jedným z najtalentovanejších a najuznávanejších básnikov súčasnej maďarskej literatúry na Slovensku. Jeho význam v literárnom živote je však väčší: nie je iba markantným lyrikom, ale aj reálnym kritikom a zodpovedným mysliteľom, citlivým voči spoločnosti a literatúre.

Jeho redaktorská a prekladateľská činnosť nás oprávňuje pokladať ho za jedného z najvýznamnejších tvorcov a organizátorov maďarského literárneho života na Slovensku. Oficiálne sa hlási k literatúre roku 1958 v antológii „ôsmich“, ale svoje prvé básne publikoval až od polovice päťdesiatych rokov.

V jeho prvej zbierke, ktorá vyšla v roku 1964 po názvom *Mogorva csillag* (Pochmúrna hviezda), dominoval aktívny postoj, ktorý vychádzal z revolučnej tradície S. Petőfiho, A. Józsefa a Gy. Illyésa. Dejiskom raných básní Tózséra je dedina, gemerská krajina; v rámci tejto reality reviduje vlastný svetonázor a bezprostredne hovorí o svojich zážitkoch. Sú to spravidla idylicky ladené výpovede o láske, o krajine, o rodičoch, o rodnej zemi, o hľadaní seba samého a o snahách mladého človeka. Tieto charakteristické motívy a črty determinujú jeho poéziu. Vyznanie týchto básní je také bezprostredné, že básnický subjekt a empirické „ja“ môžeme považovať za veľmi blízke, často totožné. Lúbostné básne Tózséra nás presvedčajú o blízkosti jeho romantického pohľadu; pocit sklamanej lásky často spája so vzormi ľudovej tvorby, a tak sa básnikov individuálny zážitok neraz zovšeobecňuje (Cestou domov od milej, Perla, Dvadsať metrov plátna). Cenným prvkom jeho obrazu sveta je jeho láska ku krajine a cez ňu k tradíciám a k historickej minulosti (Pešky v chotári Petroviec, Na Fatre). Jeho opisné básne sa naplňajú ideovým obsahom a komplexnejšie dokresľujú básnikov sebaportrét. Tak aj otcova postava v *Pochmúrnej hviezde* je už okrem rodinného determinizmu dobrovoľne zvoleným osobným vzorom a ideálom a okrem hlbokej znalosti osudu vyzýva básnika k tvorbe, donucuje ho koncipovať pozitívne programy (*Pochmúrna hviezda*). Mužný básnický program, ktorý sa objavuje hlavne v básni *Mužný vek*, poukazuje aj na vplyv novej maďarskej lyriky, konkrétne na vplyv Lászlóa Nagya a Ferencu Juhásza – Tózsérových rovesníkov, ktorí okruh tradície ešte väčšmi rozšírili. Tieto vplyvy môžeme sledovať v Tózsérovej poézii až do prvej polovice šesťdesiatych rokov. Spomínaná báseň sa vyznačuje aj mladistvým temperamentom a otvorenosťou k okolitému svetu, ktorá poukazuje aj na pevnú morálnu silu básnika:

*„Pichnem, keď pichnú,
udriem, keď bijú,
pred nikým nikdy
nezohnem šiju.
Trstie sa kloní,
lámu sa muži:
s vystretým driekom
svoj život skús žiť!*

...
*Nevzdať sa práva
na pravdu, krásu,
byť verný iba
vlastnému hlasu.
Nech moja reč je
do smrti taká,
mužný vek, tak príd',
strežiem ťa, čakám!“*

(Preložil Vojtech Kondrót)

Tózsér mieni získať celú básnickú generáciu na znovustvorenie sveta a individuálnym obrazom formuluje program vyslovený A. Józsefom takto: „na obraz matky (svet jak rám dáme) Za všetko všetci!“. V poslednom cykle zbierky (Fémek ideje – Čas kovov) sa vzdáva individuálneho básnického sebanazerania, vzdáva sa aj pudového posúdenia sveta a namiesto nich stavia intelektuálne motivovanú a činnú vieru.

Tento aktivizujúci záver počiatkovej básnickej epochy súčasne znamenal aj začiatok novej tvorivej etapy Tózséra, čo potvrdzujú básne druhej zbierky Kettős úrben (V dvojitej prázdnote, 1967). Kľúčovým motívom aj v tomto smere je osud a determinácia, ktoré začali zohrávať deštruktívnu úlohu aj v Tózsérovom živote. Na začiatku tejto zbierky básnik znova uverejnil titulnú báseň svojej prvej knihy (Pochmúrna hviezda) ako kolektívne básnické umenie (ars poetica), ale v ďalších básňach sme svedkami neúspešných pokusov o nadviazanie kontaktu medzi subjektom a okolitým svetom. Nápadný je pritom vznik meditatívnych básní: primárne

empirické vnímanie dostáva menší priestor, pritom sa rozširuje a prehĺbuje analýza javov. Zážitky sa prehodnocujú, básnický subjekt sa odpútava od rodnej zeme a pokúša sa zakoreniť v novom mestskom prostredí. V básňach sa už dostávajú vedľa seba obrazy mesta a dediny, v básnikovej meditácii sa objavujú tie prvky, z ktorých sa vytvorila jeho súčasná osobnosť. Básne takého charakteru sú súčasne zúčtovaním s minulosťou a prítomnosťou, ako aj so zážitkami z dediny a mesta (Vydrica 5, Návrat ...). K tomuto základnému zážitku sa viaže aj niekoľko ďalších básní zbierky. V básni Hanba opísal Tózsér svoje duševné a fyzické utrpenie, v básňach Oneskorení, Smrť podľa výberu, Vzorce na slnku sa zobrazuje zmietanie sa subjektu na spoločenskej periférii („Na jednom rumovisku mladý básnik / umiera: všemohúcnosť. Posiela ho do kúta: do seba samého / determinovaná skutočnosť“).

Tózsér s klasickou pregnantnosťou načrtnol premenu nielen vlastnej poézie, ale vo všeobecnosti takmer celej maďarskej lyriky na Slovensku, v ktorej sa extrovertná básnická osobnosť stáva introvertnou. Z hľadiska vtedajšej národnostnej lyriky sú pozoruhodné najmä básnické skladby T. Bábiho a Cselényiho, a v rámci Tózsérovej poetiky je z tohto hľadiska významná dvojica básní: Básnik sa spytuje a Básnik neodpovedá, v ktorej autor hľadá odpoveď na jednu z centrálnych filozofických otázok: Čo je človek? V konečnom dôsledku to znamená, že Tózsérove poézie, ako i celá národnostná lyrika v prvej polovici šesťdesiatych rokov skoncovali s romantizujúcimi tendenciami a nastúpili cestu filozofického zamerania a existenčnej analýzy.

Tretia Tózsérove zbierka – Érintések (Dotyky, 1972) – pozostáva z dvoch odlišných častí. Prvá skupina básní obsahuje znova sebaanalyzujúce texty, ktoré syntetizuje umelecká skladba, parafráza osudov biblického Jóba Od rodnej zeme po rodnú zem. V druhej časti zbierky je básnikov spôsob vyjadrovania vecnejší, ale nie popisný. Časté vynechávanie interpunkčných znamienok poskytuje básnikovi určitú voľnosť, možnosť mnohostrannejšieho a abstraktnejšieho vyjadrenia svojich myšlienok a citov. Básne bez interpunkčných znamienok máme chápať ako suverénne myšlienkové jednotky a k tomu, aby sme mohli rozlíšiť drobnejšie charakteristické črty, farby a odtiene tejto poézie, treba celé básne objasňovať komplexne.

Syntéza básnickej tvorby Tózséra, adresovaná Meštrovičovej soche Jóbba vyrástla z toho istého základného motívu, ktorým predstavuje expresívne výtvarné dielo; hrdina básnika sa sťažuje na vytrhnutie z pôvodnej formy bytia a na osamelosť. K naznačeniu cesty svojej introverzie básnik pripája riadky z Rúfusovej básne Okno a kompozíciu uzatvára dvojriadkovou reflexiou („Ich rodná zem je ako konček prsta / a skutočnosťou je im snenie“). V ostatných básňach tohto cyklu (Meditaciones del Quijote; Ten, v kom sa zaprie; Mŕtvy bod; Novohradská jeseň ...) môžeme sledovať opakujúci sa motív trýznivej noci, víziu osamelosti a nastávajúceho ťažkého prebudenia.

Pre krátke básne cyklu Dotyky je charakteristická prezentácia statických obrazov (bez pohybu) a zvečňovanie scénok, epizód, resp. myšlienok a asociácií prebratých zo života. V charaktere obrazovosti týchto básní prevláda nominalita (Žitný ostrov, Blaženosť), kým v ďalších básňach môžeme epizodickosť chápať ako jadro literárneho diela väčšieho rozsahu (Siedmy kontinent, Posledná večera ...). Kvalitu Tózsérovej lyriky v tomto básnickom období najviac charakterizuje skompaktňovanie a zhutňovanie abstraktných myšlienok a citov pomocou zmyslovo intenzívnych obrazov (metafory, metonymie), čo je v maďarskej lyrike na Slovensku takmer ojedinelé.

V novších Tózsérových básňach – Adalékok a Nyolcadik színház (Dodatky k ôsmej scéne, 1982) – sa motívy z predchádzajúcich zbierok prehĺbujú a rozširujú. Zážitok z choroby a v dôsledku toho básnikovo prísne sebahodnotenie v tvorbe z druhej polovice sedemdesiatych rokov na čas opäť upútava autorovu pozornosť (Valete, Alea iacta ...). K jeho obľúbeným témam patrí i naďalej hlboko funkčné a originálne umelecké vnímanie výtvarných diel (K soche Karola Veľkého, Amfiteáter v Pule, Štúdia k maľbe Boscha ...). Dôležitý moment znamená v Tózsérovej novej zbierke skúmanie vlastného pôvodu, ktoré presnou kresbou rodinnej genézy odhaľuje predovšetkým obdobie jeho „bytia pred narodením“ (Na vykostenom hľadisku mojich narodenín ...). V konečnom dôsledku z tejto problematiky pramení básnikova intenzívna myšlienka stredoeurópskosti, ktorá sa viaže k národnostnému vedomiu (Kruhy, Vchod do spomienok pána Mittela ...). Novými javmi v poézii Tózséra na rovine žánrovo-formovej, ako i ideovo-obsahovej, sú kompozície Dodatky k ôsmej scéne a Pán Mittel

objavuje báseň bez básne, ktoré popri experimentálnom charaktere súčasne charakterizuje myšlienková a estetická viacvýznamovosť.

* * *

László Cselényi má nezvyčajnú, dokonca zvláštnu tvorivú básnickú dráhu. Spomedzi básnikov generácie „ôsmich“ sa ako prvý prezentoval básnickou zbierkou.

Táto zbierka – Keselylábú csikókorom (Môj zriebáci vek, 1961) – obsahujúca dlhé básne s dlhými veršami, a preto aj nezvyčajného formátu, vyvolala (spolu s básňami uverejnenými v antológii roku 1958) v národnostnej literatúre vtedajšieho obdobia veľkú pozornosť. Mladý básnik vniesol do lyriky smelý tón, túžbu po poznaní a dobývaní sveta, ale aj romantický rozlet, a to všetko podľa vlastného básnického inštinktu a podľa vzoru maďarských básnikov – novátorov – Ferenc Juhásza a Lászlóa Nagya, ktorí vo svojej poézii ďalej rozvíjali tzv. „ľudovú básnickú školu“. Mladého autora presne charakterizujú jeho texty (ako aj titulná báseň zbierky), ktoré vyjadrujú dynamiku a pohyb, a to na vyššom stupni: „mne táto zem nestačí ... moje kosti zaiskria ...“. Tento básnikov postoj však má aj nadindividuálnu a v konečnom dôsledku spoločenskú polohu: „Kto má tú moc, skloniť mi hlavu do prachu?“ V záujme expresivity bol mladý básnik ochotný rozšíriť, a v nejednom prípade aj obetovať význam slova, a tak v jeho tvorbe často prevláda náladovosť a emocionalita. Sebadôvera mladého lyrika a z toho vyplývajúci pocit istoty i jeho program dobývania sveta boli v súlade so spoločenskými koreňmi maďarskej poézie na Slovensku. Ide o optimistický pohľad subjektu, ktorý v tomto čase ešte nevybadal všetky ukryté spoločenské a iné konflikty, alebo ich podcenil a pokladal za ľahko vyriešiteľné. Sebadôvera básnika, korene jeho nazerania a hlavných motívov tkvejúce v ľudovom umení, ako aj vplyv klasickej a súčasnej romantizujúcej poézie i predstavy budúcnosti určovali nielen vtedajšiu Cselényiho poetiku, ale aj romantizmus celej jeho generácie. Temperament básnika, ktorý sa vyznačoval nepokojom a dychtivosťou sa na istý čas stotožnil s ľudovo-maďarským programom Z. Fábryho a D. Győryho. Podobne ako Bábi a Tőzsér, ani Cselényi nehľadal únik pred

ťažkosťami, ale cestu vyrovnania sa s problémami, t. j. básnický program zlepšenia sveta. Básnikovo programové vyjadrenie jeho romantického postoja sa uskutočnilo v diele Skúšobné vinobranie a v iných súvislostiach i v básňach Historická pieseň, Stratené pokolenie, Spievať treba, Osud mostov a Hymna hradských, a nakoniec v syntetizujúcej básni zloženej z niekoľkých častí – Slnčná pieseň.

Zmeny Cselényiho poézie sa uskutočnili v iných fázach, ako sme to naznačili v súvislosti s Tózsérovou poéziou, a ani jeho introvertnosť nebola natoľko dôsledná. Ustrnutie básnického subjektu v básňach druhej zbierky pod názvom Erök (Sily, 1965) je vyjadrené konzekventne; básnikov nový postoj jasne dokazuje, že Cselényi romantické zdroje vyčerpал a pozornosť obrátil k okolitému svetu: subjektívizácia ustupuje a optimistický obraz budúcnosti sa problematizuje. Nový prvok jeho poézie reprezentuje čoraz intenzívnejšie chápanie vonkajšieho sveta ako spoločenského problému. Básnik vyjadril svoj nový postoj programovo v básňach Einstein a Mesačná romanca, v ktorých triezve uvažovanie stavia proti falošnému romantizmu. Hlása právo a nutnosť pochybovať o všetkom. V básni Zlatá zem porovnáva lyrik minulosť s prítomnosťou a budúcnosťou, ale charakter novej etapy básnikovej lyriky sa v najčistejšej podobe prejavuje v sociografických básňach (Ľud Gemera, Večer odchádza vlak do Prahy, Stredovek, Balada o zemi, Rapsódia o vetre pri Bodrogu). Tieto básne vznikli zrejme ako dôsledok básnikových reportérskych skúseností a adekvátne novému, už dramatickému pohľadu, Cselényi kládol dôraz na také problémy, ako sú premeny spoločenských životných foriem a z nich vyplývajúce krízové situácie súkromnej a politickej etiky. Do vízií o negatívnych a pozitívnych ľudských symptómoch vniesol básnik zmeny spoločenských a historických procesov, vplývajúcich na ľudské osudy v celej ich zložitosti.

Od roku 1965 Cselényi takmer desať rokov nič nepublikoval. Bola to doba „vnútornej“ tvorby a nových umeleckých pokusov. Medzi rokmi 1964 a 1970 bol trikrát na dlhších pobytoch v Paríži a pod vplyvom moderných zahraničných umeleckých experimentov a tendencií sa rozhodol vytvoriť novú poetiku. Smer básnikovho vývinu výrazne poznačili aj neoavantgardné tendencie šesťdesiatych rokov a determinovali jeho tretiu vývinovú etapu. Vo vnútornej dialektike Cselényiho vývinu chápeme túto etapu ako antitézu

mladistvého „romantizmu“, avšak s výnimkou jediného základného komponentu, ktorým je tematický svet. Tento sa v priebehu jeho troch etáp tvorby nemení a zabezpečuje kontinuitu básnikovho celoživotného diela. V roku 1978 vychádza zbierka obsahujúca staršie i novšie Cselényiho básne – Krétakor avagy lehetőségek egy elképzelt szöveghez (Kriedová doba alebo možnosti jedného imaginárneho textu) –, ktorej druhá a tretia časť (Súvislosti alebo v polovici ľudského života, 1960-1974; Doplnky alebo v súkolí dejín, 1970-1976) už pregnantne dokazujú, že najviditeľnejšie znaky novej poetiky sa prejavovali na formálnej úrovni. Z celého nového básnického materiálu sa takmer celkom vytratil slovesá, teda vylúčil sa z neho akýkoľvek dynamizmus. Básne odzrkadľujú zmeravený svet, lyrik používa na vyvolávanie asociácií podstatné mená, prídavné mená a príslovky ako jazykové a štylistické prostriedky pomenovania, kvalifikácie a určenia miesta, priestoru a spôsobu. Analógiu tejto asociatívnej metódy môžeme nájsť aj v modernej hudbe, ako i v rôznych smeroch literárnej avantgardy (konštruktivizmus), ktoré pre svoje ciele využívajú možnosti manipulácie s textami a kombinácie rôznych asociatívnych motívov (variácie a vynechávanie častí textov). „Predstavený text“ básnikovho sveta a k nemu pripojené dodatky a „súvislosti“ sa pokúšajú vytvoriť taký nový básnický jazyk a štýl, ktorý je schopný predstaviť totálny svet. Vo svojom diele vzbudzuje okruh individuálnych zážitkov (zároveň aj generačné zážitky) v tematickom trojuholníku dejísk Gemer – Podunajsko – Paríž. Podľa vzoru J. Joyca aj Cselényi rozkladá tematické prvky zážitkov na časové vrstvy, a tak súčasnosť zahŕňa gemerské detstvo, parížsky mužný vek, ale aj víziami živenú budúcnosť.

V kompozíciách Doplnky k Herakleitovi, Začiatok a celok, Montáž D, Tragédia v maďarskom jazyku sa už začínal uvoľňovať nominálny charakter básnickej kombinatoriky. Básnický svet sa pohl a lyrický subjekt sa zak-tivizoval, čo znamená, že vo formovaní Cselényiho poézie naďalej pôsobí dialektika a sú určité príznaky, že básnik vo svojom vývoji nastúpil cestu smerom k lyrickej syntéze.

Novšia básnikova zbierka – Jelen és történelem (Súčasnosť a história, 1981) – je organickým pokračovaním načrtnutého vývinu, ktorý je ďalším dôkazom vytvárania širokej básnickej syntézy. Cselényiho básnický postoj

je v kontexte maďarskej lyriky v Československu novým, nezvyčajným, ba ojedinelým lyrickým javom. Básnické experimenty sa v jeho súčasnej vývinovej etape stelesňujú v moderných mýtoch a mýtické prvky naplňujú jeho lyrické konštrukcie a kompozície. Stelesnenie tohto autonómneho básnického sveta v mýtoch má moderný „neoromantický“ charakter a rozsahovo, ako i v štrukturálnych vlastnostiach a v citovo-asociatívnom charaktere sa podobá zahraničným neoavantgardným smerom.

Táto zbierka je jedným z dôležitých medzníkov básnickej tvorby Cselényiho, veď zahŕňa všetky obdobia, v ktorých sa pretvorila jeho poézia. Básnik hľadá súvislosti (čerpá z vlastných „tradícií“ a tvorí „mytológiu“), inovuje svoj lyrický svet podľa vzoru najnovších lyrických smerov, a tým prezentuje aj nové výsledky experimentálnej maďarskej poézie na Slovensku.

* * *

Objavením sa a aktivizáciou najlepších lyrikov mladej básnickej generácie „ôsmich“ na konci päťdesiatych a na začiatku šesťdesiatych rokov vstúpila maďarská literatúra na Slovensku do kvalitatívne nového vývinového štádia. Básnická tvorba Árpáda Tózséra a Lászlóa Cselényiho v tomto procese načrtáva ďalšie perspektívy vývoja celej národnostnej lyriky a pomáha definitívne objasniť aj súvislosti systému básnických hodnôt celého vývinového procesu maďarskej literatúry na Slovensku po druhej svetovej vojne.

Motivácie a umelecký preklad

(K otázkam problematiky slovenského prekladu maďarských básní)

1. Prekladateľ v skutočnosti zachráni umelecké dielo od jazykovej izolácie. Vytvorí ďalší nový duchovný a jazykový kontext a priestor pre existujúce dielo. V procese sprostredkovania má tvorivú a jazykovú kompetenciu, čo sa jednoznačne prejavuje už v prístupe ku konkrétnemu dielu. V danom národnom jazyku napísané dielo, patriace do danej národnej literatúry, prekladateľ jazykovo a umelecky sprostredkuje a prenáša do ďalšej národnej literatúry (resp. do ďalších národných literatúr), a cez tieto do svetovej literatúry.

V tomto základnom prístupe a interpretovaní prekladového procesu jazykové sprostredkovanie aj filologicky, aj sémanticky predstavuje presný preklad. I napriek tomu, že filologická presnosť v žiadnom prípade nie je zanedbateľnou hodnotou prekladateľa a prekladu, je základný materiál predsa takého zloženia a charakteru, ktorý je možné, resp. potrebné sformovať a stvárňovať. Toto stvárnenie je umelecké (básnické) sprostredkovanie, ktoré znamená esteticky adekvátny umelecký preklad. Dôležité sú stylistické, obsahové a ideové momenty, ktoré treba realizovať s prostriedkami tzv. cieľového jazyka medzi hranicami existujúcich a platných umeleckých noriem. Preto je častým a pochopiteľným javom, že poéziu spravidla prekladajú, tľmočia básnici – lyrickou erudíciou, umeleckou vášňou, ambíciou a zodpovednosťou – v rámci vedome vytvoreného a prijatého zážitku vzájomnosti. Táto vzájomnosť je základom toho, že básnik-prekladateľ získava hodnoty z diel prekladaných básnikov, a tým sa obohacuje, pričom v procese prekladu aj odovzdáva hodnoty zo seba, rozširuje vlastné hranice tvorivosti.

2. Prekladateľ z ďalšieho aspektu je „posol“ kultúry, ktorý svojou činnosťou odhaľuje a sprostredkuje iný, dovtedy nepoznaný (neznámy) svet. Sprostredkovanie znamená aj to, že prekladateľ v skutočnosti stojí medzi dvoma stranami, „tábormi“, a vyvíja svoj vplyv medzi tvorcami pôvodných diel a čitateľmi (recipientmi) v inom jazyku. Prekladateľ umeleckého textu vychádzajúc zo svojej situácie sa snaží aj o kompromis, obrazne povedané obidvom stranám sa usiluje poskytovať zážitok, originalitu a identitu

umeleckého diela. Aj táto skutočnosť sťažuje prácu prekladateľa, ešte aj v takom prípade, keď prekladateľ a prekladané diela sú z určitých aspektov z totožného, prípadne zo susediaceho prostredia (spoločenstiev). Aj slovensko-maďarská prekladateľská prax potvrdzuje túto tézu v rozličných stupňoch, obzvlášť v prípade, ak ide o odvážne pokusy s jazykom. Ako príklad uvádzame slovenský preklad básnickej kompozície Sonáta časopriestoru (1987) od Lászlóa Cselényiho, programového neoavantgardného lyrika maďarskej literatúry na Slovensku, ktorý iba čiastočne dokáže sprostredkovať jazykové objavy a originalitu básnika, ako aj formálnu a ideovú konštrukciu jeho diela. Toto konštatovanie sa plynutím času postupne zväčšuje a zosilňuje. Možnosť adekvátneho prekladu Cselényiho básnických textov komplikujú časté umelecké konvergencie jazykových zákonitostí a náhodností, významové bohatstvo pojmov ako aj slovných zložení a sémantických odčlenení. Z lyrickej tvorby jeho rovesníka Árpáda Tózséra bola vydaná samostatná zbierka slovenských prekladov básní pod názvom Na brehu papiera (1982). Napriek tomu, že vyšla o pár rokov skôr ako preklady Cselényiho textov, možno ju považovať za úspešnú aj preto, lebo materiál vyberá z celoživotného diela básnika, a predstavivosť prekladateľa sa nevyčerpáva pri tlmočení typických textov predstavujúcich jednotlivé vývinové etapy básnika. Aj to je faktom, že v tomto prípade ide o prácu troch prekladateľov. V každom prípade možno kritizovať to, že niekoľko básní Tózséra pochádzajúcich zo šesťdesiatych rokov v tejto zbierke nebolo preložených detailne, v niektorých prípadoch sú vynechané verše a strofy z textov básní. Na druhej strane ani jeden text nie je prekladaný zo skupín tzv. „Mittelových básní“, i napriek tomu, že tieto už v tom čase predstavovali osobitnú tematickú jednotku a bázu motívov v tvorbe básnika. Hovorí za seba fakt, že v zbierke prekladov s výnimkou troch textov každú báseň preložili z materiálov zbierky pod názvom Dotyky (1972). Tieto krátke básne, bohaté v asociatívnych a esenciálnych básnických obrazoch adekvátne do slovenčiny preložil Vojtech Kondrót. V preklade lyrických, jemne citlivých, ale rezolútnou myšlienkovosťou sa vyznačujúcich básní sa prekladateľovi podarilo dešifrovať Tózsérov zakódovaný básnický svet a tento presadiť a oživiť v inom jazyku.

3. Naše predchádzajúce tvrdenia o Kondrótových prekladoch môžeme

ilustrovať konkrétnymi textami. Cieľom básní druhého cyklu zbierky *Dotyky* nie je efektívne vytvorenie komplexity, ideovosť básní sa nedetailizuje, podrobne sa nerozoberá ako v prípade iných Tózsérových básní. Redukuje sa aj rozsah formálne obnovených básní, ktoré slúžia ako podklad básnickej fantázie. Síce ešte sprevádza nálada motívu „občas v nás vyhasne mesto, a začne sa v nás dedina“, ale všeobecne platnou črtou básní je prezentácia statických obrazov, zvečnenie zo života prevzatých alebo prežitých situácií a epizódami motivovaných a inšpirovaných myšlienok a asociácií. Na tomto základe v skutočnosti tieto básne zachytávajú a zvečňujú obraz alebo je pre ne charakteristická epizódnosť a detailnosť. Kým v charaktere obrazovosti vynikne statickosť a nominalita, zatiaľ epizódnosť týchto básní možno vnímať aj ako jadro rozsiahlejšieho literárneho diela.

4. Zo slovenských prekladov súdobých Tózsérových básní teraz vyzdvihujeme jeden preklad textu, hoci problematika podobností a variantov prekladu sa vyskytuje aj viackrát. Posledná báseň (*Blaženosť*) zbierky *Dotyky* púta pozornosť už svojim výstižným, podstatu vyzdvihujúcim názvom. Vznik úvodnej metafory je výsledkom názorného a hlbokého básnikovho nazerania. Znenie básne v maďarskom jazyku (*Boldogság*):

*„a tavirózsák
a halakban gyökereznek
hajnalonként
a pontyok álmait
kiillatozzák
még sosem voltak a parton
a tavat tengernek tudják
s elégedettek
de naplementével a legboldogabbak
ilyenkor egy pici árnyékuk
nekik is serked”*

Metonymický obraz začiatku básne stavia na asociáciu vody a rýb: básnik vytvárajúc obraz na základe dotykov miesta a priestoru lekná zakoreňuje v rybách. Náladovú podfarbenosť vytvárajú slovné spojenia „sny kaprov“ a „rozvoniavajú“ k tomu, aby sa myšlienka lyrika mohla rozvinúť v danej

situácii. Básnikov vedomý zámer miniaturizácie (čo je charakteristické pre všetky texty tohto cyklu) sa realizuje aj v tomto prípade – citová náplň a expresivita slov sú v tomto kontexte na mimoriadne vysokom stupni. Interpretácia básnického obrazu zasahuje široký priestor: lekná (môžu byť aj menšinoví básnici) „jazero pokladajú za more” a sú spokojní, lebo ešte nikdy neboli „na brehu”. Aj tieto vzťahy sa dajú interpretovať na úrovni priemerného človeka, „ale pri západe slnka sú najšťastnejší, lebo vtedy aj im narastie kúsok tieňa”. Záver textu obsahuje v istej miere aj iróniu, aby sme koncentrovaný a plastický básnický obraz mohli vnímať ako voľnú a otvorenú asociáciu.

Táto báseň v slovenskom preklade Vojtecha Kondróta bola prvýkrát publikovaná v roku 1980 v zbierke básní pod názvom Mužný vek (Antológia poézie básnikov maďarskej národnosti v ČSSR), ktorej predslov napísal Ľubomír Feldek a poznámky pripravil László Koncsol. Slovenský preklad básne je nasledovný (Blaženost’):

*„Lekná sú v rybách
zakorenené
a na svitaní
sny kaprov
rozvoniavajú
na brehu nikdy neboli
Jazero je im morom
s tým spokojné sú
najšťastnejšie sú pri západe slnka
keď im ten kúšтик tieňa
na chvíľu narastie tiež...”*

Slovenský preklad má citeľne iný rytmus než pôvodná báseň. Počet slabík (dĺžka veršov) a umiestnenie rýmov sú iné a snáď ani z tohto dôvodu nie je náhodné, že ten istý text o dva roky neskôr v zbierke (Na brehu papiera, 1982), ktorá obsahuje iba preklady Tőzsérových básní, bol vytlačený v prepracovanej forme. Prvé slovo siedmeho verša „Jazero“ už sa v neskoršom texte objavuje malým začiatočným písmenom a posledné dva verše sú úplne prepracované takto:

*„najšťastnejšie sú pri západe slnka
keď aj im na chvíľu narastie
ten kúšтик tieňa...“*

V tomto variante sa rytmus aj rýmovanie verša mení, viac sa približuje básnickým kvalitám pôvodného textu.

Ani v pôvodnom texte básne, ani v preklade nie sú interpunkčné znamienka. Absencia interpunkčných znamienok umožňuje a poskytuje lyrikovi (a tým aj prekladateľovi) určitú voľnosť, presnejšie nové možnosti na vyjadrenie svojich myšlienok a citov na vyššej úrovni abstraktnejšie a mnohostrannejšie.

Básne bez interpunkcií – ako to dokazuje aj Tózsérova báseň – máme chápať ako myšlienkové jednotky a k tomu, aby sme mohli rozlíšiť drobnejšie lyrické citové momenty, celok básne máme analyzovať a interpretovať komplexne. Vynechanie interpunkčných znamienok v konečnom dôsledku umožňuje rozličnú interpretáciu básnikových myšlienok a ontologických otázok. Medzi inými preto môžeme chápať a hodnotiť básne cyklu pod názvom Dotyky ako syntézu zložitých zablýsknutí detailov, ktoré v čase ich vzniku znamenali možnosť ďalšieho rozvíjania maďarskej národnostnej lyriky na Slovensku.

Z Tózsérových expresívnych metafor prúdiace skúsenosti bytia človeka sa dokonale dajú merať aj vo všeobecných ľudských reláciách – preto báseň pod názvom Blaženosť nie je iba jedným z dôležitých výsledkov lyrickej tvorby Árpáda Tózséra, ale je významným aj z hľadiska menšinovej lyriky na Slovensku a je hodnotným umeleckým dielom aj všemaďarskej poézie.

5. Skutočnosť, že prekladateľ neskoršie prepracuje vlastný preklad, akoby korigujúc sám seba, nie je ojedinelý prípad. Na základe uvedeného vzoru Vojtech Kondrót v prípade prekladu Tózsérových básní viackrát využíva túto možnosť. Ako príklad môžeme uviesť už preklady básní Možnosti, Hukoty a iných nchádzajúcich sa v spomínaných zbierkach Mužný vek a Na brehu papiera. V týchto básnických textoch v prvom rade sémantiku spresňujúce rytmus a rým pozmeňujú jednotlivé varianty prekladov, ktoré vynikajú odlišnosťami slovosledu. Charakteristickým spôsobom sa to prejavuje najmä zmenou miesta prísudku vyjadrujúceho

najmä činnosť, pohyb, teda aktivitu. Po „oprave“ a po „prepísaní“ sa takmer bez výnimky v každom prípade text prekladanej básne viac približuje k textu originálneho diela, stane sa lepším prekladom. V dôsledku toho vierohodnejšie sprostredkuje, tak v jazykovej ako aj v umeleckej rovine.

6. Tózsérove básne, ako aj Vojtechom Kondrótom realizované slovenské preklady majú z aspektu celistvosti básne adekvátny efekt a umeleckú hodnotu. Myšlienkové jednotky v rámci básne a tie vyjadrujúce jazykové osobitosti a zvláštnosti (hromadenie básnických prívlastkov, nominalita, neúplné vety atď.), ako aj štýlové prostriedky však nie sú vždy totožnej umeleckej hodnoty. Epitétá a obraznosť charakterizujú a kvalifikujú básnikovo nazeranie na svet, slovesá dynamizujú básnické zobrazenie, podstatné mená vnášajú do textu statickosť. Tózsérove básne sú viac dimenzované než preklady, ich vnútorný svet je v každom prípade svojský. Často sa ale podarí Kondrótovi uchopiť aj jednotlivé charakterové obrazotvorné metódy. Výsledkom personifikácie v prvých dvoch veršoch básne Monológ Európy je napríklad metaforický opis procesu usnutia:

*„Este az ágy lassan megindul
s begázol velem az éjszakába ...”*

Personifikácia postele prostredníctvom slovíes dodáva expresívny charakter aj slovenskému prekladu:

*„Večer moja posteľ pohne sa zľahučka,
potichu sa so mnou prebrodí ...“*

Personifikácia je pre básnika jedným z najčastejších prostriedkov pre tvorbu ikonickosti. Napríklad:

*„a fák
lomhán
fállábra állnak...”*

V slovenskom preklade:

*„Na jednu nohu
lenivo
stanú si stromy*

.....
*a vekker
félrehajtott fejjel
nézelődik...*”

V slovenskom preklade:

*„len budík
s naklonenou hlavou
sa dlho díva
.....
az utak
kimennek a városból
becsúsznak a sivatag
roppant combjai közé...”*

V slovenskom preklade:

*„Cesty
odchádzajú z miest
a vklznu medzi
široké stehná púšte...”*

Pri vyjadrovaní citov a myšlienok sa básnik neuspokojí s možnosťami vyplývajúcimi z prvotného významu slov alebo z priameho kontextu sémantickej viacvýznamovosti, ale dôsledne využíva aj štylistickú hodnotu hlások. Jeho aliterácie sprostredkujú náladu, obraznosť a expresivitu:

*„a kémény fokába
fekete füstöt
fűz a szél...”*

Vojtech Kondrót vynecháva príležitosť adekvátnosti pri preklade týchto veršov:

*„do ucha komína
dym vietor
navlieka...”*

Preklad je významovo prijateľný, po formálnej stránke už menej, lebo rytmus textu je úplne iný a neposkytuje súzvuk spoluhlások na začiatku slov, čo má v maďarskom texte jednoznačne hudobný efekt. Tento súzvuk má aj sémantickú funkciu, lebo spája jednotlivé pojmy. Náladu ikonickej časti básne posilňuje opakovanie hlásky „f“, ktorá vznikla pod vplyvom emócií.

7. Pri porovnaní pôvodných básní a ich prekladov môžeme skonštatovať, že náladové, myšlienkové a emotívne makročinitele pôvodných textov sa prejavujú v prekladoch rozhodnejšie než prvky determinujúce mikroštruktúru, – ako napríklad prekladateľské riešenia zdôrazňujúce štylistickú hodnotu hlások. Môžeme sledovať aj to, že preklady básní majú svoj čas „znenia“, resp. aj to, že prekladateľ do jedného jazyka môže tlmočiť, presadiť ten istý text rôznorodo. Aj prekladateľ je recipient a po uplynutí istého času opakované recepcie ho motivujú na vyjadrenie nových prekladateľských zážitkov. Táto skutočnosť je pravdepodobne zásluhou a recepčnou hodnotou pôvodného diela, prípadne vyjadruje aj rozvíjanie schopností prekladateľa. Avšak umelecký preklad má oveľa širšiu kontextovú hodnotu ako vzťah medzi tvorcom a prekladateľom jeho diela. Ako svedectvo citujem myšlienku Ľubomíra Feldeka, autora predslovu zbierky prekladov pod názvom Na brehu papiera: „Vďaka prekladu sa teraz môžeme vybrať s básnikom na prechádzku po ceste, ktorú sme – mám na mysli najmä nás, jeho slovenských generačných kolegov – spoločne prešli, prešli takmer plece pri pleci, ale v hmle, ktorou bola jazyková bariéra, sme Tózséra skôr len tušili, než aby sme o ňom presne vedeli. (On hovoriaci aj po slovensky a sústavne sledujúci a prekladajúci slovenskú literatúru, o nás isteže vedel podstatne viac)...“ Medzi tvorcami patriacimi k tej istej generácii žijúcimi v rovnakom spoločenskom prostredí, prežívajúcimi podobné zážitky a skúsenosti, cesta zblížovania je najkratšia. Môže byť základom vzájomného poznania a spoznania, vzniku dialógu a vzájomného rešpektovania a akceptovania.

Odborná literatúra (výber)

- Szabó Ede: A műfordítás (Umelecký preklad), Gondolat, Budapest, 1968
- Rónay György: Fordítók és fordítások (Prekladatelja a preklady), Magvető Kiadó, Budapest, 1973
- Mužný vek. Antológia poézie básnikov maďarskej národnosti v ČSSR, (Zostavil, preložil a doslov napísal Vojtech Kondrót, úvod napísal Ľubomír Feldek), Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1980
- Popovič, Anton: A műfordítás elmélete (A szöveg és az irodalmi metakommunikáció szempontjai) (Teória umeleckého prekladu – Aspekty textu a literárnej metakomunikácie), Madách, Bratislava, 1980
- Tellér Gyula: Versstruktúra és versfordítás (Štruktúra a preklad básne), In.: A műfordítás ma, Gondolat, Budapest, 1981, s. 147-215
- Bart István – Rákos Sándor (ed.): A műfordítás ma (Umelecký preklad dnes), Tanulmányok, Gondolat, Budapest, 1981
- Tózsér Árpád: Na brehu papiera (Preložili: Vojtech Kondrót, Marta Podhradská, Mila Haugová), Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1982
- Cselényi László: Sonáta časopriestoru (Preložila a doslov napísala Marta Podhradská), Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1987
- Magyar Lettre Internationale, Budapest, 1995/4, č. 19. – v rubrike po názvom Kommentárok és viták. Autori štúdií: Hans-Henning Paetzke, Gábor Csordás, László Márton a György Petri.
- Levý, Jiří: Umení překlada, Československý spisovatel, Praha, 1998

Kritika – teória – komparatistika

(Charakteristika vývinu maďarskej literárnej vedy na Slovensku po roku 1945)

Maďarská literatúra na Slovensku predstavuje diferencovaný a zložitý organizmus, nie síce s paralelne a rovnomerne rozvinutými žánrami, predsa však relatívne s bohatou tvorbou, najmä v posledných päťdesiatich rokoch, teda po druhej svetovej vojne až po súčasnosť. Táto literatúra odzrkadľuje kultúrny, morálny ako i spoločenský svet maďarskej národnosti i jeho špecifickú literárno-estetickú konkretizáciu. Postavenie tejto menšinovej literatúry na Slovensku vo vzťahu k domácej slovenskej spisbe i vo vzťahu k maďarsky písanej literatúre v Maďarskej republike nie je celkom jednoduché. So slovenskou, a predtým – teda pred vznikom samostatnej Slovenskej republiky – čiastočne aj s českou literatúrou ju spája život v spoločnom štáte, konkrétne spoločenské, hospodárske, kultúrno-politické väzby, s maďarskou zase jazyk, kultúrne, literárne a umelecké tradície. Z tejto determinujúcej situácie sa dá vyvodit' a zdôvodniť aj jej tzv. „dvojité vlastenectvo“, ako aj isté oneskorovanie sa za okolitými národnými literatúrami, pomerne zložité prekonávanie určitých komplexov a z nich vyplývajúcich ďalších ideových a estetických problémov a nedostatkov. Treba poznamenať, že uvedená – navonok i vnútorne zložitá situácia – však túto literatúru nepredurčuje vytvárať regionálne umenie poznačené provincializmom. Postupným prehlbovaním umeleckého majstrovstva, ako aj zvýšením myšlienkového úrovně sa stala maďarská literatúra na Slovensku integrálnou súčasťou celej pokrokovej literatúry na Slovensku ako celku.

Podľa môjho názoru je dôležité vychádzať z koncepcie podstaty a determinujúcich vzťahov maďarskej literatúry na Slovensku, pretože kontextové, ako aj hodnotové momenty sa odrážajú aj v parciálnych oblastiach literárnej vedy. Nie je mojím úmyslom definovať, teoreticky sprístupňovať obsah či podstatu pojmu „literárna veda“, teoreticky charakterizovať jej detailné črty, hic et nunc len konštatujem, že literárna veda je súhrnom vedných disciplín zaoberajúcich sa (umeleckou) literatúrou. Jej súčasťami sú: teória literatúry (ktorá skúma najvšeobecnejšie zákonitosti umeleckej literatúry), dejiny literatúry (ktoré v historických súvislostiach

skúmajú javy literatúry ako umeleckého odvetvia, vytvárajú chronologickú systemizáciu literatúry), a tretím komponentom je literárna kritika (ktorá hodnotenie literárneho procesu a literárnych diel uskutočňuje priebežne a paralelne s vývinom literatúry v danej etape).

Inými slovami: v rámci literárnej vedy teória literatúry a dejiny literatúry vo všeobecnosti ako predmetné poznávanie literatúry v jej vývinových a dejinných premenách a vlastnej umeleckej povahe spolu s literárnou kritikou, ako individuálnym čítaním a hodnotením literárnych textov, predovšetkým súčasných (ale aj nie najnovších), predstavujú tzv. „inštitúciu“ písania o literatúre. Písanie o literatúre má svoj prirodzený rámec v literárnom živote, v aktuálnej literárnej situácii a v dialógu alebo v polemike, literárnych, kultúrnych programoch a tradícii. Viacerými svojimi žánrami spoluvytvára obraz súčasnej literatúry. Zároveň však kritika vo svojom pôvodnom zmysle posudzovania a formovania súdu zostáva pre autorov aj svojbytnou možnosťou sebaujasňovania, možnosťou morálneho apelu. Literárne umelecké texty dostávajú teda v podobe sekundárnych textov kritik a recenzií, obrazne povedané, archivára, dozorcú, pedagóga, v lepšom prípade partnera.

Zapäť desaťročí povojnovej existencie vyprodukovala maďarská literárna veda na Slovensku takmer šesťdesiat knižných výberov literárnovedných štúdií, článkov, esejí a samostatných monografií. Knižne vydané práce však len čiastočne vyčerpávajú kompletnú maďarskú literárnovednú produkciu. V literárnom časopise Irodalmi Szemle, v poslednom desaťročí v časopise Kalligram a v iných periodikách (napr. v týždenníku Hét, v denníku Új Szó a i.) vyšlo množstvo štúdií, statí, polemických článkov, literárnych kritik a recenzií, ktoré nie sú zahrnuté do knižných publikácií. Hranice spomenutého materiálu teda podstatne presahujú množstvo a rámec materiálu vydaného knižne.

„Maďarská literárna veda na Slovensku má pomerne úzku kádrovú a ešte užšiu profesionálnu základňu“ – konštatoval Karol Tomiš v roku 1983 v jednej hodnotiacej štúdií o maďarskej literárnej vede na Slovensku. „Jej predstavitelia pôsobia takmer výlučne na Slovensku a ich činnosť je primárne spätá s kultúrno-spoločenským prostredím a potrebami tu žijúcej maďarskej národnosti. K jej rozvoju prispievajú aj autori, ktorých ťažisko

tvorby je v beletrii.“ Uvedieme ďalšie stanovisko v súvislosti s ťažkosťami komplexného hodnotenia maďarskej národnostnej literatúry: „Vytvoriť podmienky a dopracovať sa k zložito štruktúrovanému hodnoteniu maďarskej literatúry na Slovensku nie je jednoduché“ – napísal Karol Rosenbaum v predslove publikácie *Maďarská literatúra v ČSSR* (Slovenský spisovateľ, 1983). A pokračoval: „Často chýba nielen základný výskum, analýza a syntetizujúce hodnotenie, ale i hlbší prienik do medziliterárneho kontextu, konkrétny prienik do väzieb tejto literatúry so slovenskou literatúrou.“ Pri tomto reálno-kritickom konštatovaní treba poznamenať, že v súčasnej fáze vedeckého poznania sa už dosiahli významné (výrazné) výsledky v danej oblasti, s ktorými sa aj domáca aj zahraničná odborná verejnosť má možnosť zoznámiť. Hodnotiac maďarskú literárnovednú produkciu, Rudolf Chmel v časopise *Irodalmi Szemle* (1975/1) sformuloval ústretovú a špecifické ťažkosti odzrkadľujúcu myšlienku: „... tá ťarcha, čo musí niesť maďarská literárna veda na Slovensku, bola by ťažká aj pre väčšiu a diferencovanejšiu literatúru...“. Nazdávame sa, že presnou a konkrétnou charakteristikou a objektívnym hodnotením možno poukázať na nepopierateľné výsledky, zásluhy a podstatu, ako aj na nedostatky, slabiny i oneskorenia či absencie maďarskej literárnej vedy na Slovensku.

Spomedzi spomenutých hlavných súčastí literárnej vedy sa predovšetkým literárna kritika opiera o analytickú činnosť a pripravuje literárno-historickú systemizáciu; je spojovacím prvkom medzi recepciou a vedeckým spracovaním. V hodnotení literárnych diel poskytuje kritika prvé posudzovanie, výber a klasifikáciu. Takto reali-zovaná kritika vedie jednak k širšiemu chápaniu vedeckého spracovania, jednak chce pôsobiť na autora diela, ako aj na čitateľa a publikum. V tejto súvislosti citujeme Tibora Žilku z *Poetického slovníka* (Tatran, 1984): „Kritika sa aktívne podieľa na vytváraní literárneho života a dáva návody čitateľovi, ktorému predkladá výklad a analýzu textu literárneho diela. Zároveň spätne pôsobí na autora, čo je základom tzv. spätnej väzby vo vývine literatúry ... je tvorcom programu literatúry a vyjadruje súčasný estetický ideál.“ K tejto výstižnej definícii dodávame: americkí estetik René Wellek a Austin Warren, podobne aj poľský literárny teoretik H. Markiewicz a ruský bádateľ L. I. Timofejev, ako aj ďalší významní predstavitelia literárnej vedy považujú popri dejinách

literatúry a literárnej teórii za rovnocennú súčasť literárnej vedy literárnu kritiku. Podľa maďarského literárneho vedca Attilu Tamása „prax literárnej kritiky spája estetické, literárno-historické a poetické vedecké bádanie, alebo sprostredkúva subjektívne reflexie...“.

Sme presvedčení, že uvedené fakty sú dostačujúcim dôvodom, aby sme charakteristiku a hodnotenie maďarskej literárnej vedy na Slovensku po druhej svetovej vojne začali práve predstavením vývinu literárnej kritiky a literárnej teórie a až potom sa zaoberali problematikou dejín literatúry a niektorými otázkami literárnej komparatistiky.

O literárnej kritike a teórii literatúry

Teória literatúry, ktorá ako samostatná literárnovedná disciplína v maďarskej literárnej vede na Slovensku nie je zastúpená zhodnocujúcim prvkom prostredníctvom kritikov a recenzentov, práve z tohto dôvodu, a aj preto, že je najmenej rozvinutou oblasťou maďarskej literárnej vedy na Slovensku, jej výsledky budeme charakterizovať a hodnotiť paralelne s výsledkami literárnej kritiky.

Vývin maďarskej literárnej kritiky na Slovensku spočiatku zaostával za rozvojom maďarskej národnostnej literatúry o niekoľko rokov. Jej rozmach brzdilo viacero faktorov. Za najväčšie z nich považujeme sporadické vydávanie literárnych diel a absenciu literárneho časopisu. Podmienky na vznik, vývin a vplyv i dosah literárnej kritiky sa utvorili až v polovici päťdesiatych rokov. Rozvoj literárneho života a súčasne aj literárno-kritickej činnosti v značnej miere podnietila maďarská sekcia Zväzu slovenských spisovateľov, ktorá sa v priebehu niekoľkých rokov stala najdôležitejším organizačno-riadiacim fórom a tvorivou dielňou maďarskej literatúry na Slovensku. Na pravidelných pracovných tematických aktívoch sekcie sa prediskutovali aktuálne literárne a estetické problémy, hodnotili sa jednotlivé diela, etapy spisovateľskej tvorby a riešili sa ďalšie aktuálne otázky literárneho života. Toto pružné polemické fórum v päťdesiatych rokoch do určitej miery kompenzovalo ešte chýbajúci literárny časopis. Hodnotenia a polemiky, ktoré tu odznali, boli dlhší čas najvyšším a najúčinnejším prejavom literárnej kritiky a predstavovali takmer jedinou možnosť odbornej výmeny názorov.

Po množstve váhavých a nezasvätených hodnotení (publikovaných zväčša v dennej tlači) vyvolali roku 1954 dve Fábryho kritiky veľký rozruch. V prvej pod názvom Harmadvirágzás (Tretí rozkvet) hodnotil pätnásť pôvodných maďarských diel, ktoré vyšli na Slovensku po roku 1950. Druhá Fábryho kritika s názvom Fiatalok antológiája (Antológia mladých) sa týkala publikácie Új hajtások (Nové výhonky).

Principiálna kritika Zoltána Fábryho hodnotila všetky diela podľa rovnakých kritérií, a preto v nej plasticky vystúpili rozdiely medzi básnikmi a dielami; vytvorila sa prvá hodnotová hierarchia diel a tvorcov. Jeho kritiky sa skladali z dvoch vrstiev. V prvej sa s požiadavkou optimálnej úplnosti zamerl na jazykové, štylistické, kompozičné a verzologické nedostatky básní, v druhej na príklade celého radu mien poskytol neinformovaným mladým spisovateľom poučnú literárnohistorickú lekcii o pokrokovej maďarskej poézii obdobia prvej Československej republiky. Okrem iného urobil periodizáciu maďarskej literatúry na Slovensku, jej jednotlivé obdobia nazval prvým, druhým a tretím „rozkvetom“, a napokon v poslednej a najhlbšej rovine načrtol svoj – v tom čase ešte básnikmi nepochopený – estetický program fundamentálneho významu a po prvý raz, nie však naposledy, načrtol svoj ideál dramatického typu básne. Fábry postavil pred básnikov obsiahle estetické kritériá; ich podstatou bol špecifický eticko-estetický systém požiadaviek, ktorý vyplýval z jeho historických a spoločenských skúseností, z jeho antimilitarizmu a antifašizmu a v oblasti estetiky pramenil v romantizme a expresionizme. Dôrazne a so zreteľom na zmenené spoločenské pomery upozorňoval nových básnikov na narušenú kontinuitu, čím súčasne už pripravoval obrat, ktorý nastal roku 1958.

Rok 1958 – dnes to už jasne vidíme – bol medzníkom maďarskej národnostnej literatúry. Pod názvom Fiatal szlovákiai magyar költők (Mladí maďarskí básnici na Slovensku, SVKL, 1958) vyšla antológia básní druhej generácie, tzv. „ôsmich“, ktorá priniesla mnoho nových pohľadov a prvkov. V tom roku začal vychádzať časopis Irodalmi Szemle (Literárny obzor). Bolo teda viac takých udalostí v dejinách literatúry (predovšetkým v oblasti lyriky), ktoré bezpochyby naznačovali, že v živote literatúry, ktorý zatiaľ nebol bohatý na prekvapenia, sa začína nová fáza. Spôčiatku sa zdalo, že v novom období pôjde výlučne o obnovenie kontinuity a zápas o estetickú

kvalitu. Neskôr vyšlo najavo, že došlo aj k čomusi inému: utváral sa nový básnický postoj a nový typ hrdinu, ktorý determinoval charakter literatúry – najprv v lyrike, potom i v próze, bez ohľadu na generačnú príslušnosť – na celé desaťročia.

Vývin literárneho života a kritického myslenia i jeho principiálnu myšlienkovú kryštalizáciu podporili literárne polemiky na stránkach tlače. Tieto – prevažne racionálne podfarbené diskusie – prebiehali za účasti čitateľskej verejnosti. V ich centre boli väčšinou neodvratné zmeny, ku ktorým dochádzalo v literárnom živote i vo svetonázorovej oblasti, pričom sa vyskytli aj iné, zásadne estetické problémy, ako napr. otázky tradície a novátorstva, realizmu, schematismu a iné, ktoré prispievali k objasneniu viacerých teoretických a praktických problémov. Tie vyústili na začiatku šesťdesiatych rokov do najrozsiahlejšej polemiky okolo tzv. „tretieho rozkvetu“ tejto literatúry. Vyvolalo ju článok Egy szemlélet ellen (Proti jednému pohľadu, 1963) a počas diskusie, ktorá trvala štyri mesiace, sa najčastejšie hovorilo o absencii literárneho povedomia, o nedostatkoch a slabostiach kritiky, o situácii vo vydávaní kníh, o práci redakcií a o ďalších problémoch. Polemiku uzavrel Fábry pozoruhodnou štúdiou pod názvom Antisematizmus (Antischematizmus).

Od polovice päťdesiatych rokov vstupujú do literárnej kritiky také osobnosti ako Lajos Turczel a Sándor Csanda, ktorých pôsobením nadobudla literárna kritika potrebnú vážnosť. Na konci päťdesiatych a začiatkom šesťdesiatych rokov spoznáva literárna obec ďalších predstaviteľov literárnej kritiky: Lászlóa Dobosa, Ivana Gályho, Zoltána Fónoda, Tibora Tótha, Lászlóa Koncsola. Zlepšenie podmienok literárneho života podnietilo aktivitu kritických ambícií. V šesťdesiatych rokoch sa predstavil Tibor Žilka a ďalší, ktorých kritická činnosť mala rozličnú intenzitu a povahu.

Schematický pohľad na literatúru a jej dogmatické skresľovanie neraz podrobil ostrej kritike Lajos Turczel. Vlastné kritické krédo sám vyjadril slovami ešte v roku 1955 v článku Kritikai utóhang (Kritické dozvuky): „Kritik je vychovávateľom spisovateľa a čitateľa, je zástupcom kolektívu, budovateľom a pripravovateľom budúcnosti literatúry, ochrancom autority literatúry.“ Právom sa jeho kritickej metóde pripisoval didaktizmus, jeho

pedagogické sklony v skutočnosti ani nemožno poprieť.

Sándor Csanda sa literárnej kritike venoval takmer dve desaťročia. Dlhoročný literárnohistorický výskum a erudícia ovplyvňovali jeho kritické pôsobenie z hľadiska základného chápania i z hľadiska metódy. V každom jeho diele kritického charakteru možno nájsť stopy literárnohistorickej inšpirácie. Mnohostrannými literárnymi záujmami sa vyznačoval i Tibor Tóth, ktorý sa okrem spisovateľskej a prekladateľskej tvorby venoval aj kritike a organizačnej práci. Bol jedným z najvýznamnejších znalcov, popularizátorov aj prekladateľov slovenskej a českej literatúry. Významnú úlohu zohráva v organizovaní a usmerňovaní maďarského literárno-kultúrneho života na Slovensku László Dobos, prvý šéfredaktor literárneho časopisu *Irodalmi Szemle*. Jeho kritiky a články, analyzujúce niektoré literárne javy a vývinové črty, vynikali principiálnou teoretickou fundovanosťou. Za jedného z najschopnejších znalcov moderných básnických tendencií sa považuje László Koncsol. Jeho kritická činnosť sa uberala mnohými smermi, osobitnú pozornosť venoval predovšetkým problémom poézie. Pri uplatňovaní kritických aspektov sa usiluje o originalitu, ktorá často provokuje k polemikám. Jeho teoretickou prácou je príručka o poetike pod názvom *Ütemező* (1990), ktorej podtitul *Knižka o tom, na akých nohách chodí, beží, otáča sa alebo skáče báseň, prezrádza aj obsahové zameranie diela*. Zaujímavosťou tejto vedeckej publikácie je, že popri teoretických častiach napísal príklady na všetky typy básní sám autor, čo je pozoruhodným výkonom aj z umeleckého hľadiska.

Hľadanie nových možností a vnímavosť voči novotám na konci šesťdesiatych a na začiatku sedemdesiatych rokov prinášalo pozitíva aj pre maďarskú literárnu vedu na Slovensku. Štúdie Tibora Žilku, Petra Rákosa a Zsigmonda Zalabaiho znamenajú vnášanie nových postupov do skúmania a interpretácie literárneho diela, znamenajú aj metodické obohatenie literárnej vedy. Nové metódy pri skúmaní literárneho textu zužitkúva Tibor Žilka, ktorý v tom čase na jednej strane skúma umelecké texty z hľadiska literárnej komunikácie, druhou oblasťou jeho záujmu sú stylistické analýzy pomocou matematickej metódy. Využíva podnety slovenskej, maďarskej, poľskej semiotiky a výsledky modernej lingvistiky.

Významnú časť literárnovednej tvorby Petra Rákosa predstavujú

literárno-teoretické a verzologické štúdie v druhej polovici šesťdesiatych rokov v čase vzrastajúceho záujmu o nové metodologické postupy v literárnej vede, umožňujúce hlbšie a všestrannejšie vniknúť do štruktúry literárneho diela. Rákos v štúdiu Smysl americké „Nové kritiky“ sa podujal na úlohu „vymezit a interpretovat pokud možno jasně smysl a dosah učení nových kritiků a zamyslet se nad jejich pohnutkami a výsledky“. Pri skúmaní teoretických a metodologických princípov tohto literárneho smeru charakterizoval pozitíva, ktorými „Nová kritika“ obohatila teoretické myslenie o literatúre, pričom presne vystihol jej hlavné nedostatky a obmedzenia. V monografii *Rhythm and Metre in Hungarian Verse* (Rytmus a metrum v maďarskom verši) zaujal Peter Rákos stanovisko k sporom o rytme v maďarskom verši.

Jedným z najaktívnejších kritikov z mladšej generácie je Zsigmond Zalabai, ktorý vstúpil do literatúry na prelome sedemdesiatych rokov, keď sa tempo vývinu maďarskej literárnej vedy značne zrýchlilo. Rozmach signalizuje zvýšený počet diel, vyššia odborná úroveň ako aj tematické obohatenie. Dominantným žánrom Zalabaiho sú kritické eseje, ktoré svedčia o autorovej filologickej erudícii. Svoje kritické predsavzatia zhrnul v predslove svojej knihy *A vers túloldalán* (Na druhej strane básne, 1974) takto: „Cesta budúcnosti ... musí viesť k takej syntéze, v ktorej sa Fábrym zdôrazňovaný pocit skutočnosti a etický záujem dostanú do rovnováhy s estetickou analýzou, s literárnejším cítením, v centre ktorého bude umelecké dielo: musí viesť k takému ideálu, v rámci ktorého pojmy »skutočná literatúra« a »literatúra skutočnosti« nebudú znamenať dilemu, ale dialektickú jednotu jednej a tej istej veci.“ Kritik chce ísť cestou, ktorú začal budovať Fábry a ktorého kritické a vedecké dielo chce rozvíjať v oblasti zdokonaľovania kriticko-analytických metód a mnohostranného prístupu k literárnym dielam. Táto metóda predpokladá jednotlivé javy literatúry neskúmať v provinciálnej izolácii, ale vždy v kontexte celej maďarskej literatúry. Zalabai sa okrem tvorby svojich rovesníkov a ďalších maďarských básnikov na Slovensku venuje aj rozboru poézie Miroslava Válka, Milana Rúfusa, H. M. Enzensbergera a popredných básnikov z Maďarskej republiky. Ojedinelým dielom svojho druhu v oblasti maďarskej literárnej teórie na Slovensku je Zalabaiho teoretická práca

Túnódés a trópusokon (Meditácia nad trópami, 1981).

Teoretické myslenie v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch postupne čoraz väčšmi preniká do kritickej a esejistickej praxe. Dokazuje to predovšetkým vzostupná úroveň širšie koncipovaných zovšeobecňujúcich statí a štúdií, ktoré sa objavili aj v zbierkach štúdií tzv. spisovateľov-kritikov. Gyula Duba a Árpád Tőzsér sa vo svojich štúdiách od sedemdesiatych rokov viackrát zaoberali aktuálnymi problémami literárneho života, estetickými, žánrovými otázkami ako aj interpretáciou literárnych diel. Túto ich činnosť charakterizuje rastúci nadhľad nad skúmaným materiálom, presný pojmový aparát a myšlienková vyzrelosť formulácií, čo je výsledkom vedomého teoretického sebavzdelávania. Prijímali také inšpirácie, ktoré podľa ich predstáv pomáhali naplňať Fábryho koncepciu funkcie kritiky a vytvárať dialektickú negáciu tradície ich vlastnej predstavy o literatúre a kritike. Presadzovanie subjektívnych predstáv sa u nich spájalo s úsilím prekonať provinciálnu obmedzenosť, podpriemernosť a myšlienkovú pohodlnosť.

Popri spomenutých predstaviteľoch maďarskej literárnej kritiky na Slovensku môžeme menovať aj ďalších autorov, ktorých dielo ovplyvnilo hlavné tendencie vývinu uvedenej, resp. skúmanej súčasti literárnej vedy: László Mészáros, Zoltán Fónoda, Tihaméra Laczu a iných, ktorí vydali aj samostatné knihy z tejto oblasti. József Szilvássy, Gyula Bodnár, István Dusza sú známi ako žurnálni („publikační“) kritici. Aj túto formu písania kritických článkov a recenzií považujeme za dôležitú, veď krátke reflexie, ako aj rýchle a aktuálne reagencie na nové publikácie sú dôkazom funkčnosti literárneho života ako živého organizmu.

* * *

Sumarizovať krátky prehľad charakteristických črt literárneho života a hlavných predstaviteľov maďarskej literárnej teórie a kritiky by sme mohli nasledovne: literárnoteoretickú oblasť v maďarskej literárnej vede na Slovensku nemožno považovať za úplne samostatnú literárnu disciplínu; okrem dvoch monografií ju reprezentujú zväčša len štúdie a príležitostné články. Existuje hlavne ako aplikovaná teória v literárnej kritike a v literárnej histórii. Teória literatúry je dôležitým zhodnocujúcim prvkom

a prostriedkom literárnej kritiky, prispieva ku komplexnejšiemu chápaniu, osvetleniu hodnôt umeleckých diel a súvislostí literárneho procesu.

Maďarská literárnokritická aktivita na Slovensku v súčasnosti predstavuje metodologicky, druhovo, ale aj svetonázorovo diferencovaný celok. Má svoje špecifické problémy, ťažkosti a slabiny. Zvýšenie úrovne literárnej kritiky, jej hlbší prienik do literatúry, pochopenie vývinových tendencií literatúry, osvojenie si najnovších metód interpretácie, schopnosť zovšeobecňovať jednotlivé fakty a efektívne napomáhať rozvoju literatúry závisí vo veľkej miere od posilnenia teoretického zázemia.

O dejinách literatúry

Túto oblasť môžeme rozdeliť na dve časti, ktoré zohľadňujú časový aspekt a predmet skúmania:

- a) literárnohistorické skúmanie maďarskej národnostnej literatúry na Slovensku, resp. v Československu po roku 1918, prípadne po roku 1945 až do súčasnosti;
- b) literárnohistorické skúmanie maďarských literárnych a kultúrnych pamiatok a tvorby maďarských autorov, ktorí sa narodili na území dnešného Slovenska.

Obidve oblasti výskumu literárnej histórie priniesli solídne výsledky, pritom však chýbajú základné diela, pretože doteraz neboli metodologicky doriešené otázky podávania dejín maďarskej národnostnej literatúry, a ani interpretácie diel neboli realizované vo všetkých súvislostiach.

Maďarská literárna história na Slovensku sa v období po druhej svetovej vojne spája – aspoň v začiatkoch – s menami Andora Sasa a Zoltána Fábryho. Základy Sasovej teoretickej a metodologickej orientácie siahajú do rokov po prvej svetovej vojne a jeho široký historický a literárnohistorický rozhľad ho uchránil od sprievodných zjednodušení. Zoltán Fábry popri sile faktov a argumentov využíval aj účinok emocionálneho pôsobenia. Jeho eseje a štúdie o maďarských klasických autoroch (Csokonai Vitéz Mihály, Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály) boli zhrnuté do zborníkov štúdií *A gondolat igaza* (Pravda myšlienky, 1955), a *Hidak és árkok* (Mosty a priekopy, 1957). K niektorým spisovateľom sa Fábry viackrát vrátil, ich dielo a vzťah k dobe osvetľoval z nových aktualizovaných stránok.

Približne od polovice päťdesiatych rokov sa začínajú objavovať mená mladších literárnych historikov Sándora Csandu a Lajosa Turczela, ktorí sa v šesťdesiatych rokoch venovali predovšetkým výskumu dejín maďarskej menšinovej literatúry v medzivojnovom období. Zoltán Fábry už začiatkom päťdesiatych rokov upozorňoval na naliehavosť takejto úlohy. V tejto súvislosti v roku 1950 napísal: „Je neodpušiteľným nedbajstvom, že dodnes nemáme spracovanú kapitolu nášho tunajšieho života, roky 1918-1938. Je mojou starou skrytou túžbou vykonať túto prácu“ (Kúria, kvaterka, kultúra, 1964). Uverejnil celý rad štúdií a článkov o najvýznamnejších postavách, kultúrno-spoločenských a literárnych zjavoch z medzivojnového obdobia, ktoré sú dôležitými materiálmi aj hodnotiacimi príspevkami k poznaniu kultúry a literatúry medzivojnových rokov. Jeho systematickejšie spracovanie je však výsledkom bádateľskej práce spomínaných dvoch bádateľov. K týmto sondám treba počítať aj doslovy a predslovy ku knižným vydaniam literárnych diel z daného obdobia. Kvantitatívny aj kvalitatívny rast výskumu dejín maďarskej národnostnej literatúry medzivojnového obdobia obsahuje publikácia Sándora Csandu, vydaná pod názvom *Első nemzedék (Prvé pokolenie)* z roku 1968. Prínos tejto práce je v bohatej faktografii, v znovuobjavení celého radu autorov a diel, ktorí upadli do zabudnutia, v poskytovaní základných údajov o živote spisovateľov, publicistov, ako aj kritikov, ktorí pôsobili v spomínanom období. Iný prístup si zvolil druhý autor Lajos Turczel vo svojej monografii *Két kor mezsgyéjén (Na rozhraní dvoch vekov, 1967)*, v ktorej nepodáva par excellence dejiny literatúry, ale skúma jej existenčné podmienky a vývinové problémy na základe širokého odkrytia súvislostí spoločenského života s kultúrnym a literárnym životom. Obe publikácie sa navzájom dopĺňajú. Každá z nich vo svojej tematickej oblasti predstavuje prvé zhrnutie a prehodnotenie výsledkov starších čiastkových výskumov z predvojnových čias do roku 1938 a zužitkováva plody povojnového, predovšetkým vlastného poznania. Boli to prvé syntézy, ktoré vytvorili platformu i východisko pre ďalší výskum načrtnutím obrysov predmetu skúmania a sformovali určité, pre ďalšie bádanie nevyhnutné literárnohistorické povedomie.

Ďalšiu vývinovú etapu bádania v maďarskej literárnej vede na Slovensku – etapu sústreďovania sa na detailnejšie štúdium literárnych

javov – signalizujú knižné monografické práce, ktoré vychádzajú od konca šesťdesiatych rokov. Treba tu spomenúť dielo Istvána Dallosa A Híd vallomása (Vyznanie Hídu, 1969) či monografiu Gyulu Popélyya A Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság (Maďarská vedecká literárna a umelecká spoločnosť v Československu, 1973), ktorá spracováva osudy tzv. Masarykovej akadémie, založenej roku 1931. Práca Zoltána Szeberényiho A vox humana poétája (Poet vox humany, 1972) sleduje formovanie osobnosti a básnický vývin jedného z najvýznamnejších predstaviteľov maďarskej poézie na Slovensku v medzivojnovom období Dezsóa Gyóryho. O živote a diele Andora Sasa vytvoril pomerne ucelený hodnotiaci obraz Antal Párkány v monografii Sas Andor helye a csehszlovákiai magyar kulturális életben (Miesto Andora Sasa v maďarskom kultúrnom živote v Československu, 1975). Jednou z najmenej prebádaných oblastí maďarskej kultúry a literatúry v medzivojnovom období bola do vydania monografie Miklósa Kovátsa Magyar színjátszás és drámairodalom Csehszlovákiában (Maďarské divadelníctvo a dramatická literatúra v Československu 1918-1938, 1974) divadelná kultúra a dramatická tvorba. Zo spomínaných autorov práve Kováts uplatňuje aj komparatívne hľadisko pri výskume menšinovej kultúry vo vzťahu k československému literárnemu kontextu.

V oblasti literárnej histórie v osemdesiatych rokoch začína vydávať svoje dielo Zoltán Fónod, ktorý v štúdiách sumarizuje všetky výsledky dovtedajšieho literárneho bádania z medzivojnového obdobia. Z jeho publikácií treba spomenúť súbor štúdií Tegnapi önismeret (Včerajšie sebaopoznanie, 1986) a monografiu o maďarskej literatúre v Československu z rokov 1918-1945 pod názvom Üzenet (Odkaz), ktorú vydalo Akademické vydavateľstvo v Budapešti roku 1993. Zásluhou tohto autora je aj vydanie Zobraných spisov Zoltána Fábryho (z tejto série kritického vydania vyšlo od roku 1980 doteraz 10 zväzkov) a napísanie ucelenej a rozsiahlej monografie o živote a diele Zoltána Fábryho pod názvom Megmozdult világban (V pohnutom svete, 1987). K tomu poznamenávam: značné poučenie a získanie odborných skúseností pre mňa znamenalo v oblasti mikrofilologickej práce a analýzy textov pri príprave zobraných spisov Z. Fábryho to, že od 5. až do 10. zväzku som k textom pripravoval poznámkové aparáty, zostavoval

menné registre a napísal doslovy. V tejto práci pokračujem ďalej: pracujem na 11. a 12. zväzku Fábryho zbraných spisov a pripravujem texty do tlače.

Zatiaľ čo v medzivojnovom období maďarskej literatúry na Slovensku – ako som sa to pokúsil zdokumentovať – literárna história už vytvorila relatívne ucelený obraz o literatúre a vznikli aj knižné monografie o niektorých autoroch, literárnych druhoch, resp. kultúrnych inštitúciách roky 1938-1945 a najmä vývin po 2. svetovej vojne nie sú domácimi autormi doteraz komplexnejšie spracované. Povojnový literárny vývin maďarskej národnostnej literatúry na Slovensku doteraz najprecíznejšie spracoval maďarský bádateľ z debrecínskej univerzity András Görömbei v diele *A csehszlovákiai magyar irodalom 1945-1980 (Maďarská literatúra v Československu 1945-1980, Budapešť 1982)*.

Z prác domácich maďarských literárnych vedcov si zasluhujú pozornosť predovšetkým hodnotiace štúdie a pokusy o esejistické rozborly literárnych súvislostí. Monografie, analýzy a hodnotenia jednotlivých čiastkových tém celej literatúry chýbajú, a tak zákonite nedochádza ani k ucelenejšiemu hodnoteniu hlavných javov literárneho diania a života v intenciách básnických generácií a zoskupení.

Maďarská literárna história na Slovensku špecifikovala aj svoj predmet výskumu v oblasti maďarskej literatúry pred rokom 1918, zameriavajúc sa na štúdium doteraz neobjavených alebo neobjasnených faktov z tvorby autorov, ktorí mali určitý vzťah ku geografickému priestoru dnešného Slovenska, alebo vplývali na tunajšie maďarské kultúrne a spoločenské povedomie. V intenciách metódy spracovania materiálu a bádateľských plánov a úmyslov nemožno nezbadat' niekoľko typov postojov a prác. K prvému typu patria štúdie Sándora Csandu o diele Móra Jókaiho, Sebestyéna Tinódiho a iných, zaradené do prvej časti diela pod názvom *Szülőföld és irodalom (Rodný kraj a literatúra, 1977)*. Ďalší typ reprezentuje interpretačná štúdia Lajosa Turczela o odkaze maďarského revolučného básnika Sándora Petőfiho v rozličných spoločenských vrstvách maďarskej menšiny v Československu z práce *Portrét és fejlődésképek (Portréty a obrazy vývinu, 1977)*. Do literárneho bádania sa zapája aj Ľudovít Garaj, ktorý zhromažďoval a spracovával maďarské kultúrne a literárne pamiatky z regiónu Gemera a Malohontu. V roku 1981 bola výsledkom práce

výskumného tímu publikácia pod názvom Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona (Encyklopédia maďarských literárnych tradícií na Slovensku), ktorá vo svojskej forme zhŕňa všetky dostupné výskumné materiály zo spomínanej oblasti. Z osemdesiatych rokov spomenieme ešte štúdie Árpáda Tózséra, ktoré boli vydané pod titulom Régi költők – mai tanulságok (Dávni básnici – dnešné poučenia). Všetky tri štúdie sa vyznačujú originalitou metódy spracovania životných diel Alberta Molnára Szencziho, Lászlóa Amadeho a Dávida Szabóa Barótiho a podrobnými rozbormi básní, v ktorých autor prehodnocuje dovtedajšie interpretácie lyrických diel spomínaných autorov.

Mladšia generácia výskumníkov sa v ostatných rokoch len sporadicky ohlasuje článkami z oblasti staršej maďarskej literatúry a medzivojnovkej literatúry na Slovensku.

Terajší stav a situáciu maďarskej literárnej historiografie na Slovensku možno výstižne charakterizovať nasledovne:

1. Prioritným predmetom jej výskumu je maďarská literatúra, ktorá vznikla na území Slovenska od roku 1918. V tejto sfére je ťažisko jej prínosu.

2. Po vytvorení prvých monografií a literárnohistorickej syntézy medzivojnového obdobia a po prvých sondách, interpretáciách a syntetizujúcich štúdiách do obdobia po roku 1945 sa táto národnostná literárna história v skutočnosti do určitej miery ešte stále nachádza v etape základného výskumu svojho predmetu, v etape výberu, zhromažďovania, triedenia a klasifikovania, teda fakticky priebežného spracovávanía materiálu.

3. Nedostatkom maďarskej literárnej histórie na Slovensku je, že doteraz nedokázala zorganizovať a sústrediť sily odborníkov na napísanie komplexných dejín maďarskej národnostnej literatúry. Dodávame, že v iných maďarských národnostných literatúrach v strednej Európe táto úloha už bola na primeranej úrovni vykonaná. Príprava a dokončenie koncipovaného Lexikónu maďarských spisovateľov na Slovensku pred niekoľkými rokmi uviazlo v edično-finančnom súkolí; to samo, pravda, napokon nie je v súčasnosti nič zvláštne, ale bolo by na čase tieto chýbajúce základné diela dokončiť a vydať, teraz už v nových demokraticky

konsolidovaných literárnych a spoločenských podmienkach. Aj prestíž tejto národnostnej literatúry by si to vyžadovala.

4. Jej pracovnú metódu celé desaťročia charakterizoval tzv. „sociologický prístup“ k literatúre a k literárnemu životu. Skúmanie sa dlhé roky sústreďovalo na vzájomný vzťah literatúry a spoločnosti a neobsiahlo v celej šírke a vo všetkých súvislostiach predmet skúmania. Vplyv spoločenského diania na literatúru sa spočiatku registroval prevažne v polohe autorových spoločenských, politických, svetonázorových kvalít a ich odraze v tvorbe s hlavným zreteľom na ideu a tematiku diel, zatiaľ čo ich štýl, forma a tvar neboli predmetom pravidelnej analýzy. Umelecké charakteristiky sa opierali hlavne o jednotlivosť, pritom estetickú podstatu javu a intuitívne postrehy vystihovali len približne.

5. Metodologicky nie je doriešená otázka podávania dejín literatúry ako vývinového procesu. Na hlbšie a komplexnejšie pochopenie literárnych a estetických javov a procesov maďarskej literatúry na Slovensku sa žiada aj výraznejšie uplatňovanie aspektov literárnej komparatistiky.

6. Dejiny maďarskej literatúry na Slovensku v budúcnosti čaká úloha uchopiť svoj predmet komplexnejšie ako doteraz, v dialektickej jednote obsahových a formálnych zložiek. Realizácia tejto požiadavky vyžaduje dotvoriť metodiku literárneho výskumu o postupy analýzy, formy a štýlu. Najmä v tom vidím cestu k diferencovanejšiemu pohľadu na literatúru, k jej zmapovaniu v štýlovej, smerovej a estetickej rôznorodosti.

O literárnej komparatistike

Literárna komparatistika má svoje opodstatnené a funkčné miesto v celom systéme maďarskej literárnej vedy na Slovensku a má aj svoju minulosť a tradície z medzivojnového obdobia. Takéto výskumy v rámci slovensko-maďarských a česko-maďarských kultúrnych a literárnych vzťahov uskutočnil László Dobossy, Endre Kovács a Rezső Szalatnai, ktorí sa stali uznávanými odborníkmi v uvedených výskumných oblastiach. Porovnávacie postupy boli prítomné v početných literárnohistorických štúdiách Andora Sasa a Zoltána Fábryho, ktorí aj po 2. svetovej vojne napísali niekoľko fundovaných štúdií, významných z komparatívneho aspektu. Na ukážku vyberieme len niekoľko charakteristických príkladov:

o typologickej konfrontácii dvoch diametrálne odlišných básnikov svedčí Fábryho stat' Goethe és Petőfi (Goethe a Petőfi, 1949). Iným typom porovnávajúcej práce je jeho štúdia Viharmadarak, ha találkoznaak (Keď sa stretnú vtáci-búrliváci), v ktorej rozoberá vzťah Adyho k niektorým revolučným básnikom svetového formátu. V analyzujúcom článku Ady és Szlovákia (Ady a Slovensko) skúma Fábry recepciu Adyho symbolickej poézie jednotlivými generáciami slovenských básnikov, ohlasy jeho tvorby v slovenskom literárnom a inom prostredí, význam jeho odkazu pre pokrokovú orientáciu časti maďarskej mládeže na Slovensku v medzivojnovom období.

Porovnávací výskum literatúry tvorí významnú časť životného diela už spomenutého Sándora Csandu, ktorý sa od konca päťdesiatych rokov venuje štúdiu a skúmaniu maďarsko-slovenských literárnych a kultúrnych vzťahov v 16. až 18. storočí. Skúmaniu maďarsko-slovenských vzťahov v poézii s tematikou protitureckých a kuruckých bojov venoval Csanda monografiu pod názvom A törökellenes és kuruc harcok költészetének magyar-szlovák kapcsolatai (Maďarsko-slovenské vzťahy poézie protitureckých a kuruckých bojov, Budapešť, 1961). Zostavil tiež rozsiahlu antológiu s komentárom a poznámkami pod názvom Szlovák-magyar kulturális kapcsolatok (Slovensko-maďarské kultúrne vzťahy, 1961), ktorú o dva roky rozšíril aj o českú kultúrnu a literárnu časť. Porovnávaciu metódu využíva spomenutý autor aj v záverečných kapitolách knihy Balassi Bálint költészete és a közép-európai szláv reneszánsz stílus (Poézia Bálinta Balassiho a stredoeurópsky renesančný slovanský štýl, 1973). Táto obsiahla práca je venovaná výskumu štýlu a prozodických vlastností lyriky maďarského renesančného básnika, ktorý mnohostranne prispel k rozvoju maďarskej poézie a pozdvihol ju na úroveň súdobej talianskej, francúzskej či nemeckej lyriky. Autor porovnáva Balassiho básnický štýl so štýlom slovenskej a českej renesančnej lyriky i s poéziou významného poľského renesančného básnika Jana Kochanovského. Porovnávané slovné obrazy a motívy sú širšie komentované a literárnohistoricky interpretované.

Porovnávací literárny aspekt sa prejavuje aj v prácach Petra Rákosa, ktorý od roku 1950 prednášal maďarskú literatúru 19. a 20. storočia na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe. Hodnoty celomaďarskej

literatúry približuje českému kultúrnemu prostrediu spravidla pomocou paralel, analógií alebo konkrétnych faktov z oblasti kontaktných vzťahov medzi českou a maďarskou literatúrou.

Niektoré vybrané česko-maďarské literárne a kultúrne vzťahy a paralely, ako aj vývinové problémy a tendencie maďarskej avantgardy analyzuje vo svojich knihách Jaroslava Pašiaková: Lajos Kassák (1973): Folyamatos múlt (Nedokonavá minulosť, 1981) a Irodalmi hármaskötésben (Literatúra v trojitej väzbe, 1990). Na objekty skúmaných tém a materiálu sa emeritná docentka FF UK v Bratislave pozerá cez zrkadlo širšieho literárneho kontextu národných literatúr strednej Európy.

Komparatívne hľadisko využívajú vo svojich štúdiách venovaných problematike literárnej kontaktológie Ľudovít Garaj, Árpád Tözsér, Zsigmond Zalabai a ďalší. Popri pôvodných vedeckých komparatívnych štúdiách a článkoch treba spomenúť aj preklady najvýznamnejších prác zo slovenskej odbornej literatúry. Spomeniem len tie najdôležitejšie: od Dionýza Ďurišina Összehasonlító irodalomkutatás (Komparatívny literárny výskum, 1977) síce nie zo slovenského originálu, ale z nemeckého prekladu diela Vergleichende Literaturforschung, od Rudolfa Chmela Két irodalom kapcsolatai (Literatúry v kontaktoch, 1980), od Antona Popoviča A műfordítás elmélete (Teória umeleckého prekladu, 1980).

Uvedené, ako aj ďalšie preklady výsledkov slovenskej literárnej komparatistiky a literárnej vedy sú dôležitými zdrojmi nielen pre maďarských odborníkov a záujemcov na Slovensku, ale aj pre celú maďarskú vedeckú komunitu v rámci komparatistiky. Myslím, že v tejto súvislosti je reálne konštatovanie: slovenská komparatistika na teoretickej úrovni a systemizácia výsledkov je na európskej úrovni a význame, kým maďarská porovnávací literárna veda je pozoruhodná v oblasti konkrétnych rozborov a porovnávacích spracovaní jednotlivých tém.

* * *

Zhrnúc výsledky nášho prehľadu literárnej komparatistiky v rámci maďarskej literárnej vedy na Slovensku po roku 1945 možno konštatovať: literárna komparatistika je síce v maďarskej literárnej vede zastúpená, nedá

sa však povedať, že v rozsahu, význame a kvalite je adekvátna špecifickému postaveniu maďarskej národnostnej kultúry na hranici dvoch národných kultúrnych a literárnych prostredí, ani jej tradičnému programovému úsiliu bezo zvyšku plniť úlohu sprostredkujúceho kultúrneho a literárneho činiteľa.

* * *

Podľa zvolených kritérií sme charakterizovali a zhodnotili najdôležitejšie prejavy maďarskej literárnej vedy na Slovensku po 2. svetovej vojne. Kritériá sú v súlade s výsledkami a podielom dejín literatúry, literárnej teórie a kritiky a literárnej komparatistiky v rámci maďarskej národnostnej literárnej vedy. Pri spracovaní dostupného materiálu sme použili metódu charakteristiky, porovnávania a kritického postoja ako aj metódu evidencie a deskripcie. Literárna veda je v súčasnosti existenčne spätá s inštitúciami vedeckého výskumu a vysokoškolskej alebo univerzitnej výuky. Práve preto je pochopiteľné, dokonca samozrejmé, že na výsledkoch maďarskej literárnej vedy (v oblasti dejín literatúry, komparatistiky a teórie literatúry) má značný podiel katedry maďarského jazyka a literatúry na Slovensku. Vedecko-pedagogické pracoviská majú pri svojich pozoruhodných výsledkoch aj nevyužitú možnosť a rezervy, predovšetkým v oblasti vedecko-výskumnej spolupráce, ktorá by podľa nášho názoru citeľne mohla prispieť k rozvoju maďarskej národnostnej literárnej vedy a vytvoriť jej nové horizonty.

Z celej charakteristiky a samotného vývinového procesu maďarskej literárnej vedy vyplýva, že táto, opierajúc sa o pomerne malý počet odborníkov, napriek niektorým nedostatkom vykonala za uplynulé desaťročia kus pozitívnej práce. Ťažisko jej činnosti – ako sme to dokumentovali – tvorilo a tvorí aj v súčasnosti literárnohistorické zovšeobecnenie a literárnokritická aktivita. Postupne sa vytvoria aj predpoklady (sú na to konkrétne sľubné príklady) na zvýšenie úrovne kultivovania a rozvíjania literárnej teórie.

Mojím zámerom nebolo detailné, úplne vyčerpávajúce podanie uvedenej témy; nastolené otázky možno ďalej rozvíjať, dopĺňať, diferencovať, lebo terajšia sumarizácia vlastne tvorí iba východisko komplexnejšieho

spracovania zložitej problematiky. Táto téma nebola doteraz systematizovaná a z literárnohistorického aspektu hlbšie spracovaná. V hlavných črtách som zhodnotil maďarskú literárnu vedu a výsledky jej jednotlivých komponentov, pričom som nemohol venovať pozornosť jej podmienkam a okolnostiam jej vývoja. Dalo by sa a bolo by potrebné zmapovať a zistiť možnosti literárnej vedy, a zvlášť literárnej kritiky, možnosti, úlohy a miesto vysokých škôl a inštitúcií, kľúčový význam redaktorov a redakcií, kvalitu výskumných a hodnotiacich činiteľov vo výskume. Mali by sme považovať aj o tom, ako vytvoriť priestor a podmienky na zapojenie odborníkov mladšej generácie do riešenia aktuálnych vedeckých úloh, a tým zredukovať mieru oneskorenia maďarskej národnostnej literárnej vedy. Opierajúc sa o vlastné poznatky a skúsenosti v tejto oblasti si myslím, že organizácia práce nikdy nebola silnou stránkou maďarského národnostného vedeckého, literárneho a duchovného života. Jeho motívy determinovali v menších rozmeroch spoločenské a kolektívne prejavy, vo väčšej miere individuálne snaženia a zámery. V zložitom organizme a systéme duchovného života vedeckovýskumná činnosť ako aj literárna kritika má svoju veľmi závažnú úlohu, funkciu a zodpovednosť, čo bude schopná dôsledne a adekvátne splniť iba v tom prípade, ak jej bude venovaná náležitá kolektívna a individuálna pozornosť, starostlivosť a podpora. Ak ide o literárnu vedu v národnostných podmienkach, platí to viacnásobne.

Odborná literatúra (výber)

Alabán Ferenc: Folytatás és változás (Pokračovanie a premena), Bratislava, 1984

Irodalomközelben (Blízkosť literatúry), Nitra, 1992

Csanda Sándor: Csehszlovák–magyar kulturális kapcsolatok (Československo-maďarské kultúrne vzťahy), Bratislava, 1963

Harmadik nemzedék (Tretia generácia), Bratislava, 1971

A csehszlovákiai magyar irodalom (Maďarská literatúra v Československu), In.: A magyar irodalom története 1945-1975 (IV. zväzok)

A határon túli magyar irodalom (szerk.: Béládi Miklós) (Maďarská literatúra za hranicami), Budapest, 1982, s. 19-64

Đurišin, Dionýz: Összehasonlító irodalomkutatás (Komparatívny literárny

- výskum), Budapest, 1977
- Chmel, Rudolf: Két irodalom kapcsolatai (Literatúry v kontaktoch), Bratislava, 1980
- Fábry Zoltán: Harmadvirágzás (Szlovákiai magyar adalékok) (Tretí rozkvet), Bratislava, 1963
- Fónod Zoltán: Körvonalak (Obrysy), Bratislava, 1982
- Tegnap i önismeret (Včerajšie sebaopoznanie), Bratislava, 1986
- Görömbei András: A csehszlovákiai magyar irodalom 1945-1980 (Maďarská literatúra v Československu v rokoch 1945-1980), Budapest, 1982
- Koncsol László: Ívek és pályák (Oblúky a dráhy), Bratislava, 1981
- Maďarská literatúra v ČSSR (Zost. Karol Rosenbaum), Bratislava, 1983
- Mű és érték (A csehszlovákiai magyar kritika 25 éve) (Dielo a hodnota – 25 rokov maďarskej kritiky v Československu), Bratislava, 1976
- Pašiaková, Jaroslava: Folyamatos múlt (Nedokonavá minulosť), Bratislava, 1981
- Rákos Péter: Az irodalom igaza (Pravda literatúry), Bratislava, 1987
- Szóke József: A csehszlovákiai magyar irodalom válogatott bibliográfiája (Vybraná bibliografia maďarskej literatúry v Československu)
- I. 1945-1960, Bratislava, 1982
  - II. 1961-1970, Bratislava, 1983
  - III. 1971-1980, Bratislava, 1986
  - IV. 1981-1985, Bratislava, 1992
- Tóth László: Vita és vallomás (Beszélgetések szlovákiai magyar írókkal) (Diskusia a spoved' – Rozhovory s maďarským spisovateľmi na Slovensku), Bratislava, 1981
- Tózsér Árpád: Szavak barlangjában (V jaskyni slov), Bratislava, 1980
- Turczel Lajos: Írás és szolgálat (Písanie a služba), Bratislava, 1965
- Portrék és fejlődésképek, Bratislava, 1977
- Zalabai Zsigmond: Tűnődés a trópusokon (Meditácie nad trópmi), Bratislava, 1981
- Zvara, Juraj: Maďarská menšina na Slovensku po roku 1945, Bratislava, 1969

Univerzita J. Selyeho
Pedagogická fakulta
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
www.ujs.sk

Alabán Ferenc

A valóság irodalmi motívumai
(Tanulmányok a szlovákiai magyar irodalomról I.)
Literárne motívy skutočnosti
(Štúdie o maďarskej literatúre na Slovensku I.)

Recenzenti / Recenzensek:

Doc. PaedDr. Peter Andruška, PhD.

Dr. Zimányi Árpád, CSc.

Jazyková korektúra / Nyelvi lektor:

Dr. Varga Gyula, CSc., Doc. PaedDr. Patrik Šenkár, PhD.

Redaktor / Szerkesztő: Barnabás Vajda

Tlačová príprava / Nyomdai előkészítés: Mária Bartal

Tlačiareň / Nyomda: Maps-Consulting Kft., Pécs

Počet výtlačkov / Példányszám: 100 kus / db

Vydavateľ / Kiadó: Univerzita J. Selyeho / Selye János Egyetem

Rok vydania / Kiadás éve: 2017

Prvé vydanie / Első kiadás

ISBN 978-80-8122-207-8